MIHAELA CORINA ȚUȚU

PSIHOLOGIA PERSONALITĂȚII

Ediția a IV-a

Universitatea SPIRU HARET

© Editura Fundației *România de Mâine,* 2007
Editură acreditată de *Ministerul Educației şi Cercetării*
prin *Consiliul Național al Cercetării Ştiințifice din Învățământul Superior*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȚUȚU, MIHAELA CORINA
Psihologia personalității/ Mihaela Corina Țuțu. Ed. a 4-a – București, Editura Fundației *România de Mâine*, 2007
180 p.; 20,5 cm
Bibliogr.
ISBN 978-973-725-932-5

159.923(075.8)

Reproducerea integrală sau fragmentară, prin orice formă şi prin orice mijloace tehnice, este strict interzisă şi se pedepseşte conform legii.

Răspunderea pentru conținutul şi originalitatea textului revine exclusiv autorului/autorilor

Redactor: Mihaela ŞTEFAN
Tehnoredactor: Marcela OLARU
Coperta: Cornelia PRODAN

Bun de tipar:2.10.2007; Coli tipar: 11,25
Format: 16/61×86

Editura Fundației *România de Mâine*
Bulevardul Timişoara nr. 58, București, Sector 6
Tel./Fax: 021/444.20.91; www.spiruharet.ro
e-mail: contact@edituraromaniademaine.ro

Universitatea SPIRU HARET

UNIVERSITATEA *SPIRU HARET*
FACULTATEA DE SOCIOLOGIE-PSIHOLOGIE

MIHAELA CORINA ȚUȚU

PSIHOLOGIA PERSONALITĂȚII

Ediția a IV-a

EDITURA FUNDAȚIEI *ROMÂNIA DE MÂINE*
Bucureşti, 2007

Universitatea SPIRU HARET

Personalitatea ... esenţă dinamică a oricărui om, mereu disponibilă şi în continuă desfăşurare, cu progresul şi involuţiile ei, în dialectica existenţei.

Salvatore Battaglia

CUPRINS

1. **Conceptul de personalitate** 9

1.1. Conceptul de personalitate în perspectivă mutidisciplinară 9
1.2. Aspecte teoretice şi metodologice în psihologia personalităţii 10
1.3. Precizări conceptuale 19
1.3.1. Individul 19
1.3.2. Individualitatea 20
1.3.3. Persoana 20
1.3.4. Personalitatea 23
1.3.5. Personajul 24
1.3.6. Statutul şi rolul social 25
1.4. Accepţiuni ale conceptului de personalitate 30
1.4.1. Accepţiunea antropologică 30
1.4.2. Accepţiunea psihologică 31
1.4.3. Accepţiunea axiologică 32
1.5. Tipuri de definiţii ale personalităţii – sinteza definiţiilor 33
Rezumat 38
Concepte-cheie 39
Autoevaluare 40

2. **Teorii şi perspective de abordare a personalităţii** 41

2.1. Clasificarea teoriilor personalităţii 41
2.1.1. Psihologia analitică (C.G. Jung) 43
2.1.2. Psihologia individuală (A. Adler) 53
2.1.3. Psihanaliza interpersonală (K. Horney) 56
2.1.4. Teoria trăsăturilor de personalitate (G. Allport) 59
2.1.5. Teoria constructelor personale (G. Kelly) 62
2.1.6. Analiza factorială a personalităţii (H.J. Eysenck) 64
2.1.7. Analiza factorială a personalităţii (R.B. Cattell) 67
2.2. Perspectiva structural-sistemică a personalităţii 70

Universitatea SPIRU HARET

Rezumat …….. 76
Concepte-cheie ……... 78
Autoevaluare …….. 79

3. **Temperamentul – ca subsistem dinamico-energetic al personalității** 80

3.1. Definiție și caracterizare generală …….. 80
3.2. Tipologii temperamentale …… 85
3.2.1. Tipologii bioconstituționale …….. 85
3.2.2. Tipologii psihofiziologice …….. 90
3.2.3. Tipologii psihologice ……... 95
3.2.4. Tipologii psihosociologice ……... 99
3.2.5. Tipologii psihopatologice …… 100
Rezumat …….. 101
Concepte-cheie ……... 102
Autoevaluare …….. 103

4. **Aptitudinile – ca subsistem instrumental–operațional al personalității** ……... 104

4.1. Definiție și caracterizare generală …….. 104
4.2. Structura psihologică a aptitudinilor …….. 108
4.3. Raportul ereditate-mediu în determinarea aptitudinilor …….. 111
4.4. Aptitudinile în structura personalității ……... 115
4.4.1. Relația aptitudini – procese psihice ……... 115
4.4.2. Relația aptitudini – cunoştințe, deprinderi, priceperi ……. 116
4.4.3. Relația aptitudini – dimensiunea afectiv-motivațională ……. 117
4.4.4. Relația aptitudini – caracter (atitudini) …….. 118
4.4.5. Relația aptitudini – temperament …….. 119
4.5. Clasificarea aptitudinilor ……... 119
Rezumat …… 126
Concepte-cheie …….. 126
Autoevaluare …….. 128

5. **Inteligența – ca subsistem rezolutiv-productiv al personalității** ….. 129

5.1. Conceptul de inteligență ……... 129
5.2. Teorii asupra inteligenței …….. 131
5.2.1. Abordarea analitică factorială ……... 131
5.2.2. Abordarea genetică …….. 137
5.2.3. Abordarea sistemică …… 139
5.3. Tipuri de inteligență ……. 143

Universitatea SPIRU HARET

Rezumat …… 145
Concepte-cheie ……... 146
Autoevaluare …….. 147

6. **Caracterul – ca subsistem relațional-valoric şi de autoreglaj al personalității** ……... 148

6.1. Definiție şi caracterizare generală ……. 148
6.2. Structura psihologică a caracterului …….. 151
6.2.1. Atitudinile caracteriale ……. 151
6.2.2. Trăsăturile caracteriale ……. 155
6.3. Devenirea caracterului …….. 161
Rezumat …… 163
Concepte-cheie ……... 164
Autoevaluare …….. 165

7. **Eul în structura personalității** …….. 166

7.1. Modalități de definire a Eului ……... 166
7.2. Structura psihologică a Eului …… 168
7.3. Relația Eu – conştiință …….. 170
7.4. Relația Eu – personalitate …… 172
Rezumat …… 173
Concepte-cheie ……... 174
Autoevaluare …….. 174

Bibliografie selectivă …….. 175

Universitatea SPIRU HARET

1. **CONCEPTUL DE PERSONALITATE**

1.1. ***Conceptul de personalitate în perspectivă multidisciplinară***

Vorbind despre *personalitate*, discutăm în termeni majori despre *OM*; în personalitate este implicată atât existența umană în ceea ce are substanțial şi spiritual, cât şi întreg ansamblul de valori acumulate istoric, însuşite de om, realizate în prezent şi proiectate în viitor.

Personalitatea umană reprezintă unul dintre cele mai complexe fenomene din univers; este o realitate extrem de *complexă* (deoarece integrează o varietate de componente diferite ca structură, funcționalitate şi finalitate – biologice, psihologice, sociale, axiologice, istorice) şi *dinamică* (deşi dispune de trăsături relativ stabile, cunoaşte o evoluție în timp, atât în plan filogenetic, cât şi în plan ontogenetic). Ca urmare a acestui fapt, personalitatea nu poate fi cercetată de o singură știință, ci necesită o abordare multidisciplinară.

Printre ştiințele care cercetează personalitatea menționăm:

- *antropologia fizică şi culturală* – studiază speciile umane şi faptele de cultură;
- *sociologia* – consideră omul ca o componentă esențială a vieții societății;
- *pedagogia* – se preocupă de legile formării personalității;
- *istoria* – înregistrează etapele evoluției în cadrul personalității dezvoltând în ultimele decenii o adevărată psihologie istorică;
- *morala* – priveşte personalitatea ca deținătoare a valorilor morale;
- *estetica* – se preocupă de aprecierea omului sub raportul creației şi perceperii frumosului;
- *medicina* – este centrată pe echilibrul dintre starea de sănătate şi boală;

Universitatea SPIRU HARET

● *psihologia* – studiază sistematic legile vieții psihice şi structurile psihice ale personalității.

Conceptul de *personalitate* este întâlnit în toate ştiințele socioumane şi în filosofie (vizându-se „esența umană"), punându-se în evidență aspectele specifice, unghiul de abordare fiind diferit (ceea ce impune cu atât mai mult o convergență a perspectivelor).

Menționăm faptul că independent de știință, *literatura* şi *arta* au adus contribuții valoroase privind înțelegerea vieții omului şi cunoaşterea complexă a diverselor profiluri umane. *Ştiința* aduce însă un aport în plus pe linia descoperirilor legilor implicate în fenomenul de personalitate.

În lucrarea de față vom analiza personalitatea în special din punct de vedere *psihologic*.

1.2. ***Aspecte teoretice şi metodologice în psihologia personalității***

Deşi ideea de personalitate are rădăcini foarte adânci în istoria vieții şi culturii omeneşti (preocupări şi lucrări care poartă chiar în titlul lor termenul *personalitate* putând fi consemnate încă din secolul al XVIII-lea), ştiința despre personalitate – *psihologia personalității* – este de dată recentă, deoarece nu este suficient să recunoşti manifestările personalității, ci şi să o studiezi riguros, să-i descifrezi structura şi modul de funcționare. În această privință, ştiința a venit relativ târziu cu un aspect substanțial la cunoaşterea domeniului.

Psihologia personalității ca domeniu distinct de cercetare şi cunoaştere, ca ramură specială a psihologiei, s-a conturat începând cu *deceniul al treilea al secolului XX*.

● Referindu-se la problemele generale ale psihologiei personalității, P.Popescu-Neveanu şi S. Teodorescu (1980) evidențiază câteva aspecte relevante:

1. Noțiunea psihologică de *personalitate* se diferențiază semnificativ de accepțiunile date de celelalte discipline. Ea stă la baza tuturor celorlalte accepțiuni, deoarece psihologia este *ştiința centrală despre om şi personalitatea sa* şi, în mod firesc, cunoştințele psihologice despre personalitate au cel mai avansat grad de constituire. Nu este însă vorba de o constituire axiomatică ci de una bazată pe cercetări capabile să permită acumularea continuă de informații noi.

Universitatea SPIRU HARET

2. În cadrul ştiinţei psihologice problema personalităţii a fost pusă abia la începutul secolului XX, după o primă etapă a explorării funcţiilor şi proceselor care o caracterizează. Dacă toate ştiinţele încep cu analiza părţilor pentru ca ulterior să încerce surprinderea întregului, în cazul *psihologiei personalităţii* trecerea de la studiul elementelor (părţilor) la întreg a fost şi este anevoioasă, deoarece personalitatea nu se reduce la o simplă sumă sau sinteză a părţilor. Totodată, părţile (funcţii, procese) în psihologia asociaţionistă, psihologia funcţională şi psihologia fiziologică de tip clinic sau comportamental au fost considerate în mod predominant biologic, în timp ce personalitatea ca model integrativ a fost abordată sociocultural.

Astfel, pentru a se obţine tabloul de ansamblu al personalităţii s-a apelat fie la *structurile organice*, constituindu-se tipologiile psiho-morfologice, fie la valorile sociale, uneori direct la ideologie, elaborându-se tipologii culturale, mai valide decât cele psihomorfologice, dar îndepărtate de concret, datorită neluării în considerare a factorilor psihici. Ca urmare a slabei reprezentări a aspectului psihologic în ambele cazuri, personalitatea a fost considerată ca fiind exterioară în raport cu psihologia proceselor psihice şi a conduitei.

3. *Antropologia filosofică* identifică personalitatea cu „esenţa umană" (cu acele însuşiri sau structuri ce definesc omul). Astfel, au existat diverse tentative vizând surprinderea esenţei umane, şi implicit a notei definitorii pentru fenomenul de personalitate. Ulterior s-au adăugat, pe rând, calificativele de economic, social, creator de istorie, conştient, dotat cu limbaj verbal, apt de conduită instrumentală şi fabricant de unelte, raţional (dotat cu gândire), generator de semnificaţii etc. Toate aceste definiţii subliniau una din dimensiunile umane, dar le presupuneau până la urmă pe toate. Nu numai că erau unilaterale, ci aveau tendinţa de a postula un fenomen în sine, de a considera esenţa personalităţii ca un dat sau ceva ce rezultă din însăşi fiinţa umană. În consecinţă, exagerările subiectiviste nu au putut fi evitate.

4. *Antropologia culturală* aduce o modificare în interpretarea genezei esenţei umane, a personalităţii, esenţa fiind introdusă din afară „înăuntru" (pe fondul potenţialului uman ereditar), nefiind o simplă extrapolare aşa cum rezultă din definiţiile precedente. Omul se naşte ca un „candidat la umanitate" (H. Pieron) şi se constituie (devine) personalitate prin modelarea după relaţiile şi comportamentele sociale. Prin interiorizarea

acțiunilor şi valorilor, socioculturalul îşi asumă esențialitatea în sistemul bio-psiho-social şi, totodată, se conturează strategia genetică în explorarea personalității ca un sistem hipercomplex în continuă devenire. Personalitatea apare astfel nu ca un produs social-istoric, ci ca un agent al istoriei: ca urmare a determinismului social, ea se construieşte în împrejurări concrete şi implicări în activitate şi relații, prin intervenția pregnantă şi creatoare în ambianță (activism), ca un sistem dotat cu autoreglaj superior şi remarcabile posibilități de emergență (determinarea trece treptat în autodeterminare). Dar pentru ca subiectul să ajungă la o relativă autonomie şi la manifestări originale (creație) este necesar ca dimensiunile socioculturale să se convertească, prin asimilare – acomodare, în fapte şi însuşiri psihice.

Astfel, dacă prin natura (originea), conținutul şi funcțiile sale, personalitatea este *social istorică*, modul de existență şi de realizare al personalității este *psihologic*, ținând de structuri mentale şi comportamentale individuale.

Ridicându-se problema legilor proprii personalității, dacă sunt sociale sau psihologice, este clar că nu se pot formula opțiuni unilaterale – omul fiind un punct de întâlnire între natural şi cultural –, personalitatea fiind un sistem cu mai multe niveluri (subsisteme): *biopsihic, psihologic* şi *psihosocial*.

5. Psihologia personalității vizează tematica *omului concret* cu o anume dotație nativă şi cu o experiență unică, implicat în diverse, complexe şi variate relații şi acțiuni. Ca urmare, în prim plan apare diversitatea, care se impune până la limita singularității şi irepetabilității fiecărei persoane individuale. Personalitatea înseamnă, în primul rând, „unitate în diversitate"(privind integrarea diverselor procese şi însuşiri), dar şi conformarea la un model uman universal. Personalitatea este o caracteristică general-umană, având structuri şi legi generice. Deşi generalul se obține prin abstractizări din variantele concrete, el apare şi ca un model real ce se identifică în fiecare om, într-o formă irepetabilă.

La nivelul personalității, operează, de fapt, simultan trei tipuri de caracteristici (niveluri):

a. *General – umane* (universale), proprii tuturor oamenilor;

b. *Tipologice* (particulare), valabile numai pentru anumite grupuri (categorii) de indivizi;

Universitatea SPIRU HARET

c. *Strict individuale* (singulare), ce definesc omul ca entitate irepetabilă, unică, originală.

În absența nivelului general al personalității (de competența psihologiei generale), variațiile interindividuale pot fi doar constatate, dar nu şi explicate deplin. În mod real, variațiile concrete rezultă din gradații şi particularități de organizare ale elementelor şi structurilor ce alcătuiesc modelul general. În acest context, nivelul tipologicului prezintă un grad de generalitate intermediară. Fiecare individ poate fi încadrat (cu o anumită aproximație) într-o tipologie. Astfel, singularul se descifrează pe baza generalului şi prin diverse clasificări tipologice şi apoi prin generalizarea acestora.

Actual se consideră că orice demers în sfera personalității, fie cu caracter teoretic sau aplicativ, trebuie să se bazeze pe corelarea dialectică permanentă a individualului şi general – particularului, a concretului şi abstractului.

6. Bipolaritatea conştient – inconştient, concepută în interacțiuni dialectice ne permite, totodată, să înțelegem mai bine constituția complexă şi, în acelaşi timp, să descifrăm dinamica globală a personalității ce presupune frecvent conflictualitate, compensații, conversiuni energetice etc.

● Abordarea ştiințifică a personalității ne oferă, astfel, de la început un aspect contradictoriu: nu există unanimitate cu privire la natura obiectului său de cercetare, nu există un model unic al personalității, ci *modele eterogene,* deoarece termenul *«personalitate»* este o noțiune polisemică (el având semnificații diferite în contexte diferite). Putem vorbi de unanimitate doar cu privire la constatarea diversității semnificațiilor privind structura personalității şi metodele ei de cercetare.

Există, deci, o diversitate de termeni sau definiții mai mult sau mai puțin coerente, la care se adaugă o gamă destul de largă de teorii, fiecare urmărind să găsească un cadru specific de referință din care să se deducă un fundament (model) unic de construcție.

Plecând de la aceste considerente, V. Pavelcu (1982) consideră că elaborarea unui *model unitar al personalității* presupune mai întâi precizarea divergențelor în problema structurii şi orientării personalității şi apoi, sinteza contradicțiilor. În acest sens, dificultățile privind modelul unitar al personalității sunt de natură *epistemolgică, metodologică* şi *ontologică*:

a. Dacă ştiinţa, în finalitatea ei, tinde spre cunoaşterea cât mai obiectivă a realităţii, oferind omului, în cadrul determinismului şi legităţilor fenomenelor, posibilitatea de predicţie şi transformare a realităţii, atunci şi natura informaţiei ştiinţifice are caracterul de generalitate şi universalitate. Această normă *epistemologică*, dacă este valabilă şi suficientă în cadrul ştiinţelor naturii, în domeniul ştiinţelor umane ea devine sursa unor contradicţii. Psihologia, ca ştiinţă a personalităţii, are ca obiect o structură individuală, o configuraţie psihică unică şi irepetabilă. Dreptul de a se considera ştiinţă îi impune astfel psihologiei o sinteză a generalului cu individualul, a structurii general umane cu configuraţia individuală.

b. Contradicţia între general (nomotetic) şi individual (idiografic) se reflectă şi în plan *metodologic*. Există deosebiri între metodele aplicate, unii cercetători plecând de la metoda observaţiei clinice individuale pentru a ajunge la tipuri generale, alţii utilizând metoda experimentală şi statistică, ca drum deschis spre cibernetică. Se impune, şi în acest caz, găsirea unui mijloc pentru o mai strânsă colaborare între demersul calitativ şi cel cantitativ, între teorie şi metodă.

c. Aspectul metodologic este strâns legat de cel *ontologic*, de natura obiectului psihologiei. Studiul psihologic al personalităţii nu se reduce numai la studiul persoanelor individuale, situate la acelaşi nivel al echilibrului şi sănătăţii mentale. Există, la nivelul personalităţii, grade, straturi sau niveluri de organizare, precum şi deviaţii de la normal. În acest sens, apar anumite probleme, şi anume dacă abaterile respective sunt de natură cantitativă sau calitativă; ce criterii de diferenţiere există între personalitatea normală (organizată, structurată) şi cea patologică (dezorganizată, destructurată); ce deosebiri structural – genetice există între etapele de dezorganizare a personalităţii. Ceea ce apare ca normal la unii autori este înţeles ca anomalie la alţi autori. De aceea este necesară depăşirea acestei contradicţii, prin folosirea aceluiaşi limbaj.

Dificultăţile de ordin ontologic se referă şi la faptul că dacă în ştiinţele naturii, atât semnificaţia obiectului cât şi modul de cercetare se menţin la un anumit nivel de stabilitate (permiţând siguranţă în verificarea experimentală a rezultatelor în aceleaşi condiţii precis determinate), în ştiinţele umane ne aflăm în faţa unui obiect de cercetare care este, în acelaşi timp *obiect* şi *subiect* al cercetării. Astfel, comportamentul unei persoane ca obiect de studiu va fi influenţat atât de atitudinea acesteia despre natura sau finalitatea probei respective, cât şi de atitudinea acesteia faţă de cercetător.

În mod clar, numărul de variabile, ca factori ai rezultatului obținut, este mult mai mare decât în domeniul fenomenelor lumii fizice, ceea ce face ca modelul fizicalist în exploatarea naturii umane să nu poată fi adoptat. Aria de cercetare psihologică este mult mai amplă şi, totodată, mult mai complexă, mai dificilă de tradus în sisteme stabile şi previzibile (deterministe). *Modurile* de manifestare ale personalității nu reprezintă acelaşi lucru cu *trăsăturile,* conținutul acesteia. Situarea pe un plan sau altul al obiectivului cercetării (de subiect sau obiect) va determina natura modelului personalității: dacă unii autori scot în evidență trăsătura individualității şi caracterul concret al comportamentului, alții relevă totalitatea, unitatea şi stabilitatea personalității. Pentru depăşirea acestei contradicții este nevoie de o sinteză mai amplă între structură şi funcție, stabilitate şi schimbare, sincronie şi diacronie.

O sinteză adecvată şi suplă a tuturor acestor divergențe – în scopul elaborării unui model unitar al personalității – este posibilă numai prin aplicarea şi aprofundarea teoriei generale a sistemelor (abordarea de pe pozițiile *principiului interacționist-sistemic*). Prin determinarea relațiilor intrasistemice şi intersistemice, a relațiilor dintre nivelurile personalității (biologic, psihologic şi social) – prin aprofundarea procesului de personalizare a lumii externe, de interiorizare progresivă, subiectualizare a normelor sociale, concomitent şi în corelație cu procesul de proiectare, obiectivare şi obiectualizare a trăirilor interne, de integrare a sistemelor psihice individuale în suprasistemul conştiinței sociale – se poate ajunge la un model structural unanim acceptat al personalității, la un model pluridimensional ca unitate *Eu-Lume*.

*
* *

Cu referire la *divergențele metodologice* din cadrul psihologiei personalității M. Golu (2004) le sistematizează în următoarele tipuri de orientări: nomotetică şi idiografică, biologistă şi sociologist-culturologică; atomar-descriptivistă şi sintetic-structuralistă; plană şi ierarhică; statică şi dinamică.

1. Divergența dintre **orientarea idiografică** şi **orientarea nomotetică** se referă la problema raportului particular (individual, concret) şi general (universal).

Universitatea SPIRU HARET

Orientarea nomotetică (*nomos* – lege, normă; *nomothetikos* – promulgare de legi) presupune:

● explicațiile cauzale (deterministe, tip cauză-efect) ale fenomenelor psihosociale;

● cuantificarea proceselor psihocomportamentale;

● elaborarea legilor generale, cu caracter deductiv şi probabilist;

● utilizarea metodelor psihologice cantitative (experimentul de laborator);

● recurgerea la metodele calitative (idiografice) doar cu scop ilustrativ.

Orientarea idiografică (*idios* – propriu, specific) presupune:

● studii longitudinale (un singur caz pe o perioadă mai îndelungată de timp);

● explorarea specificităților individuale (a unicității);

● utilizarea metodelor psihologice calitative (interpretative): metoda biografică, analiza documentelor personale, observația, introspecția, tehnici proiective etc.

Rezolvarea dilemei ştiință – unicitate (nomotetic – idiografic) o constituie *paradigma interacționist – sistemică*: împletirea demersului individual – concret cu cel general. Această direcție a fost formulată de psihologul american J. Lamiell (1981), sub denumirea de abordarea ***idiotetică*** a personalității.

2. Divergența dintre ***orientarea biologistă*** şi orientarea ***sociologist-culturologică*** implică problema raportului de determinare (condiționare) dintre factorii biologici şi factorii sociali ai personalității.

Orientarea biologistă:

● consideră că personalitatea este exclusiv produsul factorilor biologici (trebuințe biologice primare, instincte);

● este reprezentată inițial de *freudism* (psihanaliză) şi, ulterior, de *biopsihologie* (J.R. Williams).

Orientarea sociologist – culturologică:

● atribuie rolul determinant în formarea personalității, exclusiv factorilor socioculturali generați istoric;

● se regăseşte în *psihologia mulțimilor* (G. Le Bon, E. Durkheim) şi *antropologia culturală comparativă* (A. Kardiner, R. Linton, G. Mead, M. Mead).

Universitatea SPIRU HARET

Depăşirea unilateralităţii celor două orientări o realizează *paradigma interacţionist – sistemică,* conform căreia personalitatea este o *unitate bio-psiho-socială* (*culturală*): se are în vedere interacţiunea şi condiţionarea reciprocă a factorilor biologici şi socioculturali, cu preponderenţa treptată, însă, a factorilor socioculturali.

3. Divergenţa dintre ***orientarea atomar*** – ***descriptivistă*** şi ***orientarea sintetic – structuralistă*** evidenţiază problema raportului „parte" – „ întreg".

Orientarea atomar – descriptivistă:

● corespunde paradigmei *asociaţioniste*;

● explică personalitatea prin descompunerea ei în elementele sale componente (în vederea studierii legităţilor ei de funcţionare) şi studiul acestora separat.

Orientarea sintetic – structuralistă:

● corespunde paradigmei *gestaltiste*;

● porneşte nu de la parte (elementele componente), ci de la întreg (modul lor de organizare şi ierarhizare în cadrul structurii globale);

● consideră personalitatea ca o structură integrală, globală, unitară.

Această controversă a fost depăşită prin *paradigma interacţionist – sistemică*, în care se operează atât cu partea, cât şi cu întregul, fără a le reduce una la cealaltă.

4. Divergenţa dintre ***orientarea plană*** (liniară) şi ***orientarea ierarhică*** (plurinivelară) se referă la problema organizării interne a personalităţii.

Orientarea plană:

● concepe organizarea internă a personalităţii în mod liniar, echipotenţial, toate elementele componente fiind amplasate pe un singur nivel şi având importanţă egală; diferenţierile depind de cercetător, în funcţie de obiectivele şi ipotezele formulate;

● se regăseşte în teoria şi modelul *trăsăturilor* de personalitate (G. Allport, R. Cattell, H. Murray); inventarul liniar al trăsăturilor redă organizarea internă a personalităţii, fără a mai fi necesară determinarea ponderilor lor.

Orientarea ierarhică:

● are în vedere raportul inferior – superior şi principiul subordonării, pe verticală;

● concepe organizarea internă a personalităţii în mod multinivelar, supraetajat, cu niveluri primare (bazale), niveluri intermediare şi niveluri

Universitatea SPIRU HARET

terminale (supraordonate); niveluri înnăscute şi dobândite; niveluri inferioare şi superioare;

● pleacă de la considerentul că între nivelurile personalităţii apar diferenţieri de ordin genetic şi funcţional;

● schema psihanalitică a nivelurilor personalităţii a dat naştere la precizări pe dimensiunea verticală.

Depăşirea acestei controverse o realizează *paradigma interacţionist-sistemică*: integrarea sistemică a personalităţii elaborându-se atât pe orizontală, cât şi pe verticală.

5. Divergenţa dintre ***orientarea statică*** şi ***orientarea dinamică*** implică problema dimensiunii temporale a personalităţii.

Orientarea statică:

● consideră funcţiile şi capacităţile psihice ca fiind predeterminate, nemodificabile în timp;

● urmăreşte identificarea constantelor (invarianţilor) organizării interne a personalităţii şi demonstrarea faptului că aceasta rămâne stabilă în timp;

● îşi au originea în concepţia *nativistă* şi *frenologică* (F. Gall).

Orientarea dinamică:

● se bazează pe caracterul devenit şi evolutiv al organizării interne a personalităţii şi posibilitatea modificării ei în timp;

● urmăreşte identificarea legităţilor dinamicii situaţionale şi temporale a personalităţii;

● se delimitează în trei suborientări:

a) *internalistă* (sursa dinamicii personalităţii se află exclusiv în descărcările energetice spontane ce au loc în interiorul inconştientului – S. Freud);

b) *proiectiv – externalistă* (sursa dinamicii personalităţii se află în acţiunea forţelor câmpului fizic, extern – K. Lewin);

c) *interacţionist – sistemică:* dinamica personalităţii este o funcţie de timp: $P = f(t)$; personalitatea este un sistemic dinamic evolutiv, cu auto-organizare; traiectoria dinamicii generale a personalităţii cuprinde trei segmente – *ascendent* (evolutiv), *staţionar* (relativă stabilitate) şi *descendent* (involutiv).

În abordarea personalităţii trebuie să luăm în considerare interacţiunea antagonică a staticii funcţionale (invarianţii structurali)

Universitatea SPIRU HARET

şi a dinamicii funcţionale (adaptările sau dezadaptările determinate din exterior).

1.3. ***Precizări conceptuale***

Existența, evoluția şi manifestarea ființei umane presupune prezența mai multor *ipostaze* care, deşi fiinţează în unitate, în interdependență şi interacțiune, constituie o obiectivare de sine stătătoare. Pe de o parte, vizăm unitatea ființei umane şi, pe de altă parte, subliniem manifestarea ei prin mai multe ipostaze. În această perspectivă, conceptele de *individ, individualitate, persoană, personalitate, personaj* reprezintă ipostaze distincte ale subiectului uman. Şi, deoarece în literatura de specialitate aceşti termeni apar de multe ori nediferențiați, sinonimi, se impune delimitarea lor teoretică.

1.3.1. **Individul**

● În delimitarea cât mai clară a planului uman se pleacă de la conceptul de *individ* şi se analizează semnificația lui.

● Conform etimologiei cuvântului (lat. *individuum),* noțiunea de *individ* are prin excelență un sens *biologic*, sugerând însuşirea de unitate indivizibilă a organismului cu mediul înconjurător (mediul natural).

● Este o *unitate biologică* ce se afirmă atât în interdependența funcțiilor şi organelor între ele, cât şi în relațiile organismului cu mediul înconjurător (mediul natural).

● Desemnează exemplarul singular – *insul* – dintr-o specie de ființe.

● Nu poate fi divizat fără a-şi pierde specificul. În cadrul speciei umane, *integritatea* individului se asociază cu *unicitatea*, pentru a sublinia că nu există doi indivizi identici.

● Este în întregime *determinat biologic.*

● Este un reprezentant al *speciei* (umană, animală şi vegetală).

● Nu cuprinde note de valoare sau de diferențiere calitativă, fiind o noțiune aplicabilă tuturor organismelor vii (indiferent de vârstă şi nivel de dezvoltare).

Universitatea SPIRU HARET

1.3.2. **Individualitatea**

● Reprezintă expresia individului diferențiat în plan biologic şi psihologic.

● Rezultă prin diversificarea şi diferențierea organizării structural-funcționale a individului. Este o specificare a individului.

● Se referă la o realitate psihologică specială: la structurarea în interiorul individului a proceselor sale conştiente, a trăsăturilor psiho-fizice, a diferitelor însuşiri personale într-o formă unică, nerepetabilă la ceilalți. în acest sens, fiecare om este o individualitate distinctă.

● Este specifică omului; prin ea omul se particularizează, îşi dobândeşte specificitatea sa.

● În lumea animală, ea este mai mult *specificitate,* particularitatea fiind mai pronunțată pe unități de specie şi familie decât pe indivizi.

● Individualitatea psihologică începe cu *conduitele perceptive,* cu conduita corpului propriu.

● Dacă *individul* este suportul *individualității, individualitatea* este felul de a fi al individului.

● Diferența dintre *individ* şi *individualitate* semnifică trecerea de la *ființa generică* – înțeleasă ca unitate indivizibilă a speciei, la *ființa unică şi irepetabilă* – percepută conştient ca atare, într-un context sociocultural dat.

● Ca structură interioară, *individualitatea* – eul propriu – nu se identifică cu *personalitatea* care cuprinde întreaga interacțiune a individului cu mediul şi prin urmare şi relațiile interiorului său cu exteriorul, actuale ca şi cele potențiale – întreaga sa devenire. Elementul central al oricărei individualități îl reprezintă personalitatea.

1.3.3. **Persoana**

● Unii autori înlocuiesc termenul de *„personalitate”* cu cel de *„persoană”*. V. Pavelcu afirma că această preferință apare din două motive:

a) unul exprimă alegerea termenului mai concret şi comprehensiv: *persoana* este o ființă concretă, bio-psiho-socială, în timp ce *personalitatea* este o abstracție psihologică;

b) un alt motiv dezvăluie o deosebire între *sferele* acestor concepte, deosebire care, la rândul ei, implică una de *conținut.* Prin personalitate se înțelege uneori o persoană remarcabilă, excepțional înzestrată, cu o poziție

de conducere şi autoritate în societate; orice personalitate este persoană, dar numai unele persoane sunt personalităţi. Plehanov foloseşte termenul de personalitate tocmai în acest înţeles de persoană cu prestigiu şi autoritate în societate.

● *Evoluţia istorică a noţiunii de persoană:*

Preluat din practica teatrului, termenul de *persoană* a fost utilizat de-a lungul timpului de filosofi, teologi, eseişti, sociologi, literaţi, fără a-şi pierde, până în prezent, nimic din importanţa lui.

Evoluţia termenului de *persoană* s-a realizat în strânsă dependenţă cu evoluţia conceptului de *om*, deoarece persoana îl exprimă pe om într-o anumită postură. De la o etapă istorică la alta, conceptul de *persoană* a dobândit noi nuanţe.

Termenul de *persoană* vine din latinescul *persona*, care ar deriva din grecescul *prosopon* care a însemnat, pe rând, în teatrul grec din Antichitate, *masca* actorului, *rolul* acestuia, *actorul* însuşi, pentru ca, ieşind din incinta teatrului, să se generalizeze asupra omului. Procesul similar s-a petrecut şi cu trecerea de la vechiul cuvânt rusesc *licina* la cuvântul *licinosti*, personalitate. Unii filologi derivă termenul de *persoană* din denumirea *phersu*, înscrisă sub o figură mascată din mormintele etrusce. Se crede că numele ar aparţine unui zeu subteran, înrudit, dacă nu chiar identic, cu Persephona sau Persus. Teatrul roman a preluat masca teatrală de la etrusci.

Astfel, primul sens al cuvântului *persoană* a fost acela de *mască,* de „costumaţie", prin care actorii teatrului antic întruchipau sau simbolizau pe cineva de pe scenă. Al doilea sens, obţinut prin extensiune, se referă la *rolul social* îndeplinit de cineva în teatru sau în viaţă, la funcţiile şi obligaţiile sociale pe care cineva şi le asumă (exteriorizarea, manifestarea publică a persoanei). Un al treilea sens vizează chiar *actorul* însuşi, care joacă rolul (individualitatea corporală şi psihică a celui care îndeplineşte rolul). Un al patrulea sens adaugă conceptului de *persoană* un atribut *valoric*, referindu-se la calitatea de a fi om, la rangul (statutul) său social. Dintre cele patru semnificaţii (accepţiuni), o pondere mai mare au dobândit-o persoana ca *rol social* şi exprimând o *valoare*. Observăm cum, sub aspect *filosofic* şi *psihologic*, noţiunea de *persoană* a evoluat spre cea de *personalitate*, fiind utilizată pentru a desemna fiinţa liberă, raţională, conştientă, creatoare de valori şi responsabilă de acţiunile sale.

Pentru explicarea persoanei s-au făcut mai întâi unele referiri la *dreptul civil*, deoarece acesta îşi are ca obiect principal de preocupare însăşi

persoana umană. În al doilea rând, explicarea persoanei apare la unii *gânditori antici şi medievali*. Apoi, s-au făcut referiri la *literatura epică şi dramatică*, deoarece aceasta exprima în mod manifest viaţa concretă a persoanei. Abia ulterior s-a trecut la *interpretarea psihologică* a persoanei.

Deşi *persoana* constituie obiectul preferat al disciplinelor care, direct sau indirect, abordează problematica umană, prin *conţinutul* său aparţine, în primul rând *psihologiei*.

● Este o *entitate psihosocială*, la nivelul ei realizându-se interacţiunea dinamică dintre individual şi social, dintre procesele psihice care stau la baza elaborării conduitelor şi procesele psihosociale care condiţionează forma şi conţinutul acestora. Este *determinată sociocultural* (statut, etnie, religie etc.), constituindu-se doar prin interacţiunea omului cu mediul sociocultural.

● Desemnează sistemul de însuşiri, relaţii şi calităţi psihosociale care dau *identitate socială* individului. Persoana vizează *fiinţa concretă* cu o *identitate socială determinată* (nume, familie, loc şi dată de naştere, statut social etc.) şi având o anumită *poziţie* în cadrul sistemului social, cu anumite drepturi şi obligaţii *de care este conştientă.*

● Desemnează o *individualitate conştientă de sine* şi *recunoscută* de ceilalţi. Este clar că nu există conştiinţă de sine fără sistem de relaţii sociale; nu este posibilă o conştiinţă fără conştientizarea rolului social, a poziţiei individului în contextul relaţiilor sociale. De aceea, abordarea personalităţii nu este posibilă fără a avea în vedere *persoana*, fără raportarea acesteia la relaţiile sociale din care se naşte şi în care se dezvoltă.

● Este corespondentul în plan social al individului din planul biologic.

● În timp ce *individualitatea* vizează caracteristicile care diferenţiază un individ de altul, *persoana* nu poate fi înţeleasă decât în relaţie, atributele ei specifice fiind date de interacţiunea cu mediul social.

● Orice *persoană matură*, normal dezvoltată, este purtătoare a unui nucleu al *individualităţii* sale şi se realizează ca *personalitate.*

● Este o noţiune aplicabilă doar omului, dar nu în întregime: copilul mic este doar un candidat la dobândirea persoanei, iar în cazurile patologice, când psihicul adultului se destructurează, rămâne doar atributul de individ; de asemenea, semnificaţia peiorativă de „individ" exprimă intenţia de a sublinia degradarea socială şi morală a persoanei devenită simplă fiinţă biologică.

● Psihologia contemporană vizează prin conceptul de *persoană* nu atât individul uman din punctul de vedere al cunoaşterii ambianței (ca factor pasiv), cât mai ales ca factor *activ* care stabileşte relații cu mediul, aflându-se în interacțiune reciprocă (influențându-se reciproc).

● Primul care a dat conceptului de persoană un fundament psihologic este *John Locke*: el este cel care a definit persoana prin intermediul *conştiinței de sine* (care implică existența *Eului*).

● *Conştiința de persoană* este rezultatul unui proces psihosocial: procesul de *personalizare* (ca proces de desăvârşire a *Eului*). *Persoana* este produsul personalizării, cu alte cuvinte al socializării şi al culturalizării.

1.3.4. **Personalitatea**

● În accepțiune curentă, desemnează *persoana maximal valorizată social* (persoana plus o notă de valoare). Implică două condiții:

– a fi recunoscut ca valoare, ca o individualitate ce contribuie substanțial la viața socială;

– a avea conştiința că personal reprezinți ceva valoros.

● În sens strict psihologic, este o *construcție teoretică* elaborată de psihologie în scopul înțelegerii şi explicării – la nivelul teoriei ştiințifice – modalității de ființare şi funcționare al *persoanei*. Reprezintă *modul specific de organizare a trăsăturilor şi însuşirilor psihofizice şi psihosociale ale persoanei.* Este o *sinteză (unitate) bio-psiho-socio-istorică şi culturală*, care asigură adaptarea originală a individului la condițiile mediului natural şi mai ales, social. Are caracterul unei *structuri vectorizată axiologic şi teleologic*, trinomul valori – atitudini – idealuri fiind principalul nucleu funcțional care mediază elaborarea conduitelor sociale (D. Cristea, 2000).

● Este conceptul *central* în raport cu celelalte ipostaze ale subiectului uman, care asigură atât continuitatea şi coerența psihică în planul istoriei individului, cât şi funcționarea mecanismelor fundamentale ale adaptării originale la mediul fizic şi social, precum şi pe cele de reglare dinamică a comportamentelor şi de conservare a propriilor structuri.

● Înțelegerea *personalității* ca izvorând din *individualitate*, nu ne permite izolarea ei de „infrastructura" biologică de care rămâne legată. Dacă nu orice individ este persoană, orice persoană este individ, deoarece personalitatea – din punct de vedere genetic – nu este o simplă suprapunere, ci un salt şi o *restructurare*. De aceea, prin *persoană* şi *personalitate* nu

Universitatea SPIRU HARET

înţelegem numai conţinutul conştiinţei de sine şi imaginea Eului în conştiinţa altuia, ci *întreaga fiinţă umană*, adică, aşa cum precizau Sheldon şi Allport, organizarea dinamică a aspectelor cognitive, afective, conative, fiziologice şi morfologice ale individului. Personalitatea este o persoană în devenire.

● Este un mod de a fi al persoanei, orice persoană avându-şi personalitatea sa; este *modelul* la care se raportează persoana, sistemul în funcţiune prin care se manifestă persoana.

● Dacă la nivelul *persoanei* comportamentul este un rezultat al reflexiei, al alegerii, al deciziei, *personalitatea* constă dintr-un stil comportamental.

● Dacă *persoana* este un subiect, *personalitatea* este „imaginea obiectivă pe care ne-o facem despre un asemenea subiect" (J. Stoetzel, 1963); este construcţia dinamică pe care se bazează persoana în funcţionarea sa, în sensul unei organizări a dispoziţiilor, deprinderilor şi atitudinilor individului, ierarhizarea şi exteriorizarea acestora în mod *original* şi *unic*.

1.3.5. **Personajul**

● Reprezintă *exteriorizarea persoanei* prin comportament.

● Este *persoana în rol*, omul interpretat ca un rol social. Deoarece fiecare om poate juca mai multe roluri, el se poate manifesta prin mai multe personaje. Distingem, astfel, diferite *ipostaze* ale personajului, şi anume:

a. *Personajul ca stereotip social*, care joacă rolul aferent poziţiei pe care o ocupă în societate şi condiţionat de imperativele sociale („ce am datoria să fiu");

b. *Personajul ca ideal personal („volitiv")*, care se automodelează în raport cu propriile idealuri şi aspiraţii („ce vreau să fiu");

c. *Personajul ca „mască"*, prin care individul prezintă în mod deliberat o anumită ipostază pentru ceilalţi, disimulând unele faţete ale propriei personalităţi („ce vreau să par că sunt");

d. *Personajul ca refugiu*, conduita impusă de statut fiind un alibi moral pentru propriul comportament („ce mi se impune să fiu").

Ipostazele personajului se diferenţiază în funcţie de rolurile active pe care le implică, de spontaneitatea sa creatoare şi de particularităţile situaţiilor concrete în care se manifestă.

Universitatea SPIRU HARET

● Există un strâns raport între *persoană* şi *personaj*, fără ca ele să se confunde: *personajul* se prezintă ca o imagine fragmentară a persoanei, ca o aparență, ca o mască; *persoana* constituie realitatea psihosocială care se ascunde în spatele măştii; nimeni însă nu se poate apropia de persoană decât prin intermediul acestei imagini, care o revelează şi o trădează (P. Tournier, 1965).

● Dacă la nivelul *persoanei* identificăm potențialitățile psihosociale ale cuiva, la nivelul *personajului* se realizează obiectivarea acestor potențialități (în funcție de situația socială concretă în care se află persoana).

● *Persoana* vizează elementele de identitate, continuitate şi stabilitate psihosocială a individului, în timp ce *personajul* vizează modalitățile de inserție socială activă a persoanei, precum şi aspectele conjuncturale (ce țin de viața socială a comunității).

● Din punct de vedere *psihosocial*, personajul este persoana în interpretarea unui *rol social*, din punct de vedere strict *psihologic* personajul reprezintă mularea persoanei într-un *model social*, individul încorporând atitudinile şi conduitele prescrise de societate.

● Între persoană şi personaj pot exista *relații armonioase* (de cooperare), dar şi *disonanțe* care, atunci când sunt foarte mari, pot duce la stări patologice (dedublarea personalității).

● Obiectivarea persoanei la un înalt nivel de performanță şi relevanță socială echivalează cu transformarea personajului în *personalitate publică*, ipostază în care devine model social şi reper axiologic pentru ceilalți.

1.3.6. **Statutul şi rolul social**

● Sunt coordonate esențiale în realizarea socială a personalității.

● Îndeplinind un *rol social*, bine stabilit printr-un *statut social*, persoana se autooglindeşte în conştiința sa – dincolo de mască (aparență), – ca funcție socială, aceasta generându-i conştiința obligațiilor şi a importanței sociale.

● Noțiunea de *personaj* este foarte apropiată de noțiunea de *rol*, cu câteva nuanțe: este vorba despre un rol care atrage atenția asupra celui ce şi-l asumă sau care îl joacă, rol care îi poate fi atribuit sau de care poate fi lipsit, debarasat, lăsând la suprafață propria-i persoană.

Universitatea SPIRU HARET

● *Personalitatea* reprezintă modul de interiorizare-integrare şi manifestare în comportament a *statutelor* şi *rolurilor*. Personalitatea este „dezvoltarea şi organizarea internă a disponibilităților şi capacităților psihofizice ale individului în raport cu statutele şi rolurile pe care şi le asumă el în mediul social dat" (M. Golu, 1993).

● *Statutul* desemnează „ansamblul de comportamente pe care o persoană le poate aştepta sau pretinde din partea altora, în virtutea poziției pe care o ocupă în viața socială" (J. Stoetzel, 1963). Distingem, astfel, atât o *latură obiectivă* a statutului (definită prin elementele exterioare, observabile ale comportamentelor statutare), cât şi o *latură subiectivă* (constând din aprecierea şi atitudinea persoanei față de poziția pe care o ocupă).

● Atât definirea, cât şi funcționalitatea *statutelor* nu pot fi concepute decât în cadrul unei rețele interacționale de poziții sociale în care atribuțiile, drepturile şi îndatoririle sunt precis circumscrise, astfel încât să nu apară rupturi sau hiatus-uri.

Funcția unui statut constă în contribuția fiecărei poziții la realizarea scopurilor grupului sau instituției sociale, într-un context social dat. Ca urmare, unul şi acelaşi statut poate avea funcții diferite, în funcție de contextul social concret.

● Fiecare persoană nu are numai un singur statut, ci un „*set de statute*". Putem diferenția următoarele tipuri de statute:

a. Statute *actuale* şi *latente* (fiecare om are concomitent mai multe statute, dar pune în evidență, în funcție de situația socială concretă, un anumit statut, celelalte rămânând în stare potențială, latentă);

b. Statute *prescrise* sau înnăscute (după criterii de vârstă, sex, etnie, religie, naționalitate), pentru care individul nu a optat şi *achiziționate* sau dobândite (prin profesie, activitate politică sau economică etc.), pe care persoana le-a ales şi pentru obținerea cărora a făcut anumite eforturi. Statutul profesional ocupă locul central în constelația statutelor asociate unei persoane; în jurul lui se cristalizează toate celelalte statute parțiale; el influențează toate celelalte statute ale persoanei;

c. Statute *formale* (impuse de o instituție oficială) şi *informale* (generate consensual în cadrul unor grupuri sau asocieri spontane);

d. Statute *temporare* (conjuncturale, cu o durată relativ redusă) şi *permanente*.

e. Statute *reale actuale* şi *anticipate* (dorite de individ, spre care acesta aspiră; aspirația spre statute psihosociale superioare devine, la un

moment dat, o trebuință a personalității, unul dintre motivele dezvoltării sale sociale).

● La nivelul persoanei putem întâlni atât situații de *congruență inter* şi *intrastatus*, cât şi situații de *conflict inter* şi *intrastatus*. Conflictul interstatus poate fi generat de opoziția dintre statutele atribuite şi cele dobândite, precum şi de exclusivitatea unor statute achiziționate. Conflictul intrastatus este generat prin însăşi natura internă a statutului (individul trebuie să corespundă concomitent unor cerințe contradictorii).

● Statutele sunt *complementare* (de exemplu, statutul de profesor nu poate fi corect definit decât în strânsă corelație cu statutul de elev).

● Complementar statutului, *rolul* reprezintă aspectul dinamic al acestuia, punerea în vigoare a drepturilor şi îndatoririlor asociate statutului.

● Noțiunea de *rol* exprimă atât un *comportament efectiv* cât şi *prescripție normativă.* Ca prescripție normativă, *rolul* reprezintă „ansamblul de comportamente pe care alții le aşteaptă legitim" din partea individului.

● *Rolul* desemnează ansamblul modelelor şi normelor sociale asociate unui anumit statut. După O. Klineberg, rolul indică individului ce anume trebuie să facă pentru a-şi justifica un statut sau altul. R. Linton precizează că rolul este în fapt standardul comportamentelor dictate de un anumit statut.

● Între noțiunile de statut şi rol există un raport de *complementaritate dialectică*, acestea reprezentând două fațete ale persoanei aflate în relație: *statutul* desemnează aspectul static şi structural al poziției ocupate, el fiind determinat preponderent sociocultural; *rolul* desemnează aspectul dinamic şi particularizat al comportamentului persoanei care ocupă respectiva poziție, el fiind determinat preponderent psihoindividual şi psihosocial. Prin asumarea unui rol persoana se implică într-o activitate care vizează implicit îndeplinirea funcțiilor statutului corespunzător, măsura îndeplinirii acestor funcții depinzând direct de calitatea rolului prestat de persoană. Cu cât o persoană este mai potrivită ocupării unei anumite poziții (prin nivel de pregătire, experiență socială, nivel aptitudinal, responsabilitate socială etc.), cu atât distanța dintre *prescripțiile statutare* şi *comportamentul de rol* este mai mică, ceea ce se va reflecta şi în modul cum este apreciat la nivel social jocul de rol.

● Rolurile îndeplinesc *două funcții principale*:

a. De *reglare a raporturilor sociale* (prin intermediul normelor şi modelelor socioculturale care le fundamentează şi prin reţeaua de relaţii pe care le determină între membrii grupurilor sociale);

b. De *integrare a personalităţii* (în plan intern – prin focalizarea însuşirilor, capacităţilor şi proceselor psihice în raport cu jocul de rol şi în plan extern – prin adecvarea la obiectivele şi exigenţele activităţii sociale de grup).

● Ceea ce interesează cu privire la rol în planul personalităţii sunt o seamă de structuri şi organizări psihice speciale, şi anume:

a. *Concepţia rolului* (dată de modul în care persoana îşi reprezintă rolul respectiv şi ce crede despre rolul dat);

b. *Expectaţia rolului* (aşteptările persoanei cu privire la rol);

c. *Percepţia rolului*;

d. *Acceptarea rolului*;

e. *Capacitatea de a prelua rolul;*

f. *Interpretarea efectivă a rolului dat.*

Concepţia, înţelegerea şi expectaţia rolurilor sunt legate de sfera cognitivă a individului, de informaţiile sale cu privire la rolurile date, de stăpânirea mai ales a normelor şi modelelor sociale, a tuturor prescrierilor în raport cu rolurile respective. Aptitudinea de a efectua roluri este în funcţie de capacitatea individului de a trece de la un sistem de referinţă la altul. Disponibilitatea de a intra în rol poate fi dominant interioară (empatie crescută) sau dominant exterioară (dexteritate de reproducere, de imitare şi interpretare). În general, capacitatea de a îndeplini roluri sociale presupune aspiraţii corespunzătoare faţă de rol, precum şi determinarea motivaţiei specifice în raport cu rolul dat.

● Asociate statutelor respective, se disting diverse *categorii de roluri*:

a. Roluri *atribuite* (prescrise) şi *achiziţionate* (dobândite);

b. Roluri *asumate liber, impuse* şi *generate în situaţii de stres*;

c. Roluri *preformate* şi *create*;

d. Roluri *prezente, viitoare şi reminiscente*;

e. Roluri *rigide, flexibile şi amorfe*;

f. Roluri *individuale, grupale* şi *instituţionale*;

g. Roluri *refuzate, aspirate, visate, imaginate, virtuale, simbolice*;

h. Roluri *permanente, intermitente* şi *conjuncturale.*

● Ca şi în cazul statutului, fiecare persoană, la un moment dat, nu are numai un singur rol, ci un *„set de roluri”* care pot fi *congruente* sau

incongruente, în ultimul caz putând să apară conflicte de rol (*conflicte inter* – şi *intrarol*), ce pot conduce la perturbarea echilibrului psihic al personalităţii. *Conflictele de rol* sunt stări psihice tensionale, anxiogene şi disfuncţionale în plan comportamental, determinate de incompatibilitatea (incongruenţa) a două sau mai multor roluri ale aceleiaşi persoane (conflicte intrarol sau intrasubiective), sau ale unor persoane diferite aflate în interacţiune directă, care au concepţii diferite asupra aceluiaşi rol şi funcţiilor sale (conflicte interrol sau intersubiective). La originea *conflictelor intrarol* se poate afla discrepanţa dintre trăsăturile de personalitate ale purtătorului de rol şi prescripţiile rolului. Sursele de *conflict interrol* pot fi discordanţa între aşteptări şi conduitele de rol ale unor persoane aflate în interacţiune directă, sau competiţia interpersonală pentru asumarea simultană a aceluiaşi rol. Ajunse la o anumită intensitate, conflictele de rol pot deveni factori importanţi ai schimbărilor atât la nivel individual cât şi social.

● În cadrul raportului *rol-personalitate*, ne confruntăm cu două tipuri de situaţii:

a. Situaţia în care individul refuză să se identifice (să adere) cu un anumit rol (datorită nepotrivirii dintre trăsăturile de personalitate şi statutul atribuit sau dobândit);

b. Situaţia în care individul se identifică (aderă complet) cu rolul social pe care îl joacă în virtutea statutului său, până la formarea unui *personaj*. Dacă individul continuă a-şi asuma rolul dincolo de limitele stricte ale statutului său, rolul dă naştere unui personaj. Anumite roluri impun identificarea totală a personalităţii cu statutul. Rolurile jucate temporar nu influenţează decât în mică măsură personalitatea, nu generează personaje. Pe de altă parte, construirea personajului diferă în funcţie de categoria de vârstă, sex, profesiune, etnie, religie sau clasă socială.

● Problema raportului *rol-personalitate* a generat trei concepţii diferite:

1. Prima menţine o distincţie fermă între cele două noţiuni: personalitatea nu se poate confunda cu rolurile şi nu face decât să se exprime prin intermediul lor. Este o concepţie spiritualistă, susţinută, îndeosebi, de Bergson.

2. A doua concepţie reduce în mod strict personalitatea la jocul de roluri: nu suntem altceva decât actori; persoana se confundă cu personajul. Este o concepţie de inspiraţie shakespeariană.

3. A treia concepţie este una eclectică, tinzând să facă din personalitate o putere de opţiune între roluri şi de sinteză a lor şi a anumitor elemente aparte, ireductibile. Când această dialectică reuşeşte, vorbim de *persoană*; când este vorba de un compromis, vorbim de *personaj*. Personajul reprezintă, în general, un fel de compromis între spontaneitatea individului (pulsiuni, aspiraţii) şi exigenţele sociale; el dobândeşte o funcţie de securizare sau de valorizare, în moduri foarte diferite (personaje foarte diferite).

● Între *personalitate şi rol* există o relaţie de interacţiune reciprocă: nu numai personalitatea influenţează rolurile sociale (rolurile purtând amprenta personalităţii), ci şi rolurile influenţează personalitatea (rolul fiind un element al dinamicii sociale, care nu trebuie în mod rigid legat de statut).

1.4. ***Accepţiuni ale conceptului de personalitate***

Din multitudinea accepţiunilor noţiunii de *personalitate*, M. Zlate (2000) selectează trei accepţiuni considerate ca fiind esenţiale şi complementare una în raport cu alta: accepţiunea antropologică, accepţiunea psihologică şi accepţiunea axiologică.

1.4.1. **Accepţiunea antropologică**

Avem în vedere antropologia filosofică, socială şi unele variante mai centrate pe influenţa factorilor de mediu, pe utilitatea acestora în formarea omului (pragmatismul şi behaviorismul american).

● Se pleacă de la premisa că la naştere copilul nu dispune de personalitate, el fiind un candidat la dobândirea acestui atribut.

● Personalitatea se formează în decursul vieţii numai în cadrul relaţiilor sociale, prin interacţiunea individului cu multitudinea şi varietatea relaţiilor sociale. Izolarea copilului la naştere de mediul social, ca şi bolile psihice grave anulează atributul de personalitate, rămânându-se la stadiul de individ.

● Esenţa personalităţii umane o reprezintă *ansamblul relaţiilor sociale* în expresia lor subiectivă, interiorizată.

● Calitatea personalităţii va depinde de calitatea relaţiilor sociale (mediului social) în care ea se formează, imperfecţiunile şi slăbiciunile mediului social ducând la înstrăinarea sau destructurarea personalităţii.

Universitatea SPIRU HARET

Şi în cadrul psihologiei contemporane, *relaţia* şi *interacţiunea* apar în prim plan. Personalitatea „există, se formează şi se manifestă *în* şi *prin* relaţionare" (M. Golu, 1993). Personalitatea este o „construcţie" socială (A. Neculau, 1996).

● *Avantaje:*

a. Amplasarea şi integrarea omului în sfera vieţii sociale;

b. Ne ghidează în procesul de *formare*, dar şi de *schimbare* a personalităţii (prin formarea şi, respectiv, schimbarea în primul rând a *condiţiilor de mediu* şi nu prin intervenţia directă asupra personalităţii, ce ar duce la rezultate temporare).

● *Limite:*

a. Personalitatea este doar un produs social, relaţiile sociale fiind preexistente individului; individul este pasiv, conceput doar ca purtător al esenţei personalităţii creată de societate (determinism social).

b. Relaţia nu este univocă – de la mediu la personalitate –, ci biunivocă: la rândul său, personalitatea este creatoare de medii sociale, ea poate modifica relaţiile sociale.

1.4.2. **Accepţiunea psihologică**

Personalitatea este un „*ansamblu de condiţii interne*". Ea nu se constituie printr-un simplu efect de amprentă a relaţiilor sociale; întotdeauna influenţele externe acţionează prin intermediul condiţiilor interne, acestea din urmă fiind interiorizări ale primelor (Rubinstein, 1962).

● Natura *condiţiilor interne* poate fi dublă:

a. *Biologică*, ereditară (ele controlează în primul rând constituţia somatică, tipul de sistem nervos, predispoziţiile native care stau la baza aptitudinilor şi a altor însuşiri). Condiţiile interne de natură biologică definesc individul.

b. *Psihologică* (se referă la formaţiunile psihice structurate în procesul dezvoltării – cognitive, afective, motivaţionale, energizoare, aptitudinale şi atitudinale –, ce s-au constituit datorită interacţiunii dintre factorii interni şi condiţiile externe, prin interiorizarea unor date externe).

● Condiţiile interne de natură psihologică – *însuşirile psihice* – sunt formaţiuni sintetice rezultând din *condensarea* diverselor funcţii şi procese psihice. Ele sunt *sintetizări* şi *generalizări* ale particularităţilor dominante aparţinând proceselor psihice (de exemplu, inteligenţa – ca însuşire

Universitatea SPIRU HARET

sintetică de personalitate, implică un nivel superior în desfăşurarea proceselor cognitive).

● Deşi îşi au originea în procesele psihice, *însuşirile psihice* (de personalitate) nu derivă din fiecare din procesele psihice sau din suma lor, ci sunt formaţiuni psihice relativ noi (de nivel superior).

Însuşirile psihice se disting prin următoarele caracteristici:

1. Dispun de o relativă *stabilitate*, neputând fi radical modificate de situaţiile tranzitorii sau accidentale;

2. Sunt *condensări* ale diverselor funcţii psihice;

3. Sunt *generalizate* (se manifestă în cele mai diverse situaţii) şi au caracter *reproductiv* (intră în funcţiune de câte ori este necesar);

4. Sunt *esenţiale* şi *definitorii* pentru om (vizează aspectele cele mai importante ale manifestării omului privind orientarea sa, răspunsurile sale fundamentale);

5. Dispun de o relativă *plasticitate* (se pot restructura, modifica şi perfecţiona în grade diferite în funcţie de cerinţele relaţionării cu ambianţa).

Datorită acestor caracteristici, însuşirile psihice *programează* comportamentul uman, dând posibilitatea *anticipării* lui (ele devenind invarianţii psiho-comportamentali ai personalităţii).

● Condiţiile interne (însuşirile psihice) au rolul de *a filtra* (*media*) solicitările din exterior. Ele se interpun între cauză şi efect, producând:

– fie asimilarea şi interiorizarea stimulărilor externe;

– fie devierea, amânarea, suspendarea efectului.

1.4.3. **Accepţiunea axiologică**

Personalitatea este un *„ansamblu de valori”*. În formarea personalităţii, important nu este orice fel de mediu social, ci un mediu impregnat de *valori*.

● În decursul existenţei sale omul asimilează nu doar experienţa de cunoaştere şi pe cea practică elaborată social-istoric, ci şi sistemul de valori materiale şi spirituale, semnificaţia existenţei şi activităţii umane în general, criteriile şi procedeele de apreciere-valorizare-alegere şi fixare a lor ca mecanisme fundamentale de reglare a conduitei umane. Prin asimilarea acestor aspecte, personalitatea umană dobândeşte o dimensiune valorică (axiologică).

Universitatea SPIRU HARET

● În decursul existenței, la personalitate se atașează o *notă de valoare*, chiar produsele personalității fiind valorizate. Omul trece, astfel, de la stadiul de „consumator" de valori la cel de „producător" de valori.

● Are în vedere omul valorizat (intelectual, moral, social, spiritual), deci omul ca valoare. Dimensiunea valorică a personalității este de fapt o fațetă a dimensiunii culturale.

*
* *

Din perspectiva celor trei accepțiuni, personalitatea umană apare ca:

1. *Entitate bio-psiho-socioculturală*, ca întreg, ca unitate;

2. *Purtător şi executor al funcțiilor epistemice, pragmatice şi axiologice*, ca ființă care cunoaşte, acționează şi valorizează, transformând astfel lumea şi pe sine;

3. *Produs şi producător de împrejurări*, de medii, ambiențe şi situații sociale; omul nu doar asimilează, ci şi creează, dirijează şi modifică împrejurările.

1.5. ***Tipuri de definiții ale personalității – sinteza definițiilor***

Complexitatea semantică a conceptului de *personalitate* determină rezistența sa la încadrarea într-o definiție strictă. Totuşi, făcând o analiză comparativă a mai multor definiții privind personalitatea, pot fi desprinse unele elemente comune pe care acestea le conțin, permițând o sistematizare a definițiilor.

A. ***După criteriul conținutului***, G. Allport (1991) clasifică definițiile personalității în trei grupe: definiții prin efect extern, definiții prin structură internă şi definiții pozitiviste sau formale.

1. **Definițiile prin efect extern** (biosociale) vizează două aspecte:

a. Capacitatea personalității de a se exterioriza, manifesta în exterior, în afara individului;

b. Capacitatea de a produce o serie de efecte asupra comportamentului, efecte care, cu cât sunt mai mari, cu atât personalitatea este mai elaborată, mai coerentă, mai puternică.

Când facem o afirmație despre cineva că „are" sau „nu are" personalitate ne referim, pe de o parte, la modul în care o persoană se manifestă în exterior, iar pe de altă parte, ne gândim la amploarea efectelor (modificărilor) produse în comportamentul celuilalt.

Personalitatea este definită ca:

- „suma totală a efectului produs de un individ asupra societății";
- „deprinderi sau acțiuni care influențează cu succes alți oameni";
- „răspunsuri date de alții la un individ considerat ca stimul";
- „ce cred alții despre tine".

Avantajul acestor definiții constă în faptul că numai prin judecățile altora despre noi personalitatea noastră este cunoscută ca atare; ne facem cunoscuți prin modul nostru de a fi şi de a ne manifesta, producând o influență asupra celor din jur.

Limite:

– am putea deduce, în mod eronat, că dacă influențăm oameni diferiți în moduri diferite, avem mai multe personalități.

– legătura de determinare cauzală între personalitate şi modalitățile exterioare comportamentale.

– o persoană care influențează are în mod obligatoriu şi personalitate bine structurată, originală; şi invers, o personalitate care nu influențează comportamentul altora nu dispune de personalitate.

– se confundă personalitatea cu reputația (rolul), iar cineva poate avea mai multe reputații.

2. **Definițiile prin structură internă** deplasează centrul de gândire spre interioritatea individului. Personalitatea este o *entitate obiectivă*, este ceva care există cu adevărat indiferent de modul în care influențează sau este percepută de alții. Deşi este deschisă spre lume şi suportă influențele acesteia, personalitatea are o consistență proprie, o *structură internă* specifică.

În interiorul acestui tip de definiții, G. Allport delimitează:

a. Definiții tip „*omnibus"* sau „sac de cârpe", nestructurate, care introduc în conținutul personalității o serie de elemente (dispoziții, impulsuri, dorințe, instincte, tendințe dobândite prin experiență etc.), fără a reuşi să le integreze într-o structură. Personalitatea apare ca o pluralitate, ca o sumă a acestor elemente, ca „un sac în care poți să arunci orice".

b. Definiții *structuralist-esențialiste*, care încearcă să desprindă din multitudinea elementelor componente, elementul esențial, central.

Personalitatea este definită ca:

- „o unitate multiformă dinamică" (W. Stern, 1923, *apud* G. Allport, *op.cit*.).
- „ceva ce trebuie apreciat", „valoare supremă" (Goethe, Kant).Se adaugă o notă de „valoare" acestui tip de definiție.
- „suma totală a tuturor dispozițiilor, impulsurilor, tendințelor, dorințelor şi instinctelor biologice înnăscute ale individului, precum şi a dispozițiilor şi tendințelor dobândite prin experiență" (M. Prince, 1924, *apud* G. Allport, *op.cit*.)
- „întreaga organizare mentală a ființei umane în orice stadiu al dezvoltării sale. Ea îmbrățișează fiecare aspect al caracterului uman: intelect, temperament, abilitate, moralitate şi fiecare atitudine care s-a format în cursul vieții cuiva" (H.C. Warren, L. Carmichael, 1930, *apud* G. Allport, *op.cit*.).
- „o schemă unificată a experienței, o organizare de valori care sunt compatibile între ele" (P.Lecky,1945, *apud* G. Allport, *op.cit*.). Se subliniază rolul factorului cognitiv subiectiv care participă la organizarea internă.
- „ansamblul organizat al proceselor şi stărilor psihofiziologice aparținând individului" (R. Linton, 1968).
- „organizarea dinamică în cadrul individului a acelor sisteme psihofizice care determină gândirea şi comportamentul său caracteristic" (G. Allport, 1991). Această definiție, dată de Allport încă din 1937, este şi cea mai cunoscută definiție structural-esențialistă a personalității.
- „organizarea mai mult sau mai puțin durabilă a caracterului, temperamentului, inteligenței şi fizicului unei persoane; această organizare determină adaptarea sa unică la mediu" (H.J.Eysenck,1953).
- „ceva unic şi relativ stabil în individ care permite explicarea conduitei lui în anumite situații" (W. Huber, 1992).
- „un macrosistem al invarianților informaționali şi operaționali, ce se exprimă constant în conduită şi sunt definitorii pentru subiect" (P.Popescu-Neveanu, 1977). *Invarianța* sugerează ideea esenței personalității.

Avantajul acestui tip de definiții constă în faptul că se explică interioritatea personalității şi se surprinde conținutul acesteia, elementele ei componente şi mai ales relațiile dintre ele (obținându-se o viziune mai corectă asupra conținutului personalității).

Limita: aceste definiţii nu pot explica geneza personalităţii, formarea ei. Ele explică natura personalităţii, dar nu şi modul de apariţie al structurii interne.

3. **Definiţiile pozitiviste (formale)** au apărut ca o reacţie împotriva celor structuraliste. Au la bază convingerea autorilor lor că *structura internă* chiar dacă există, nu poate fi studiată, nu este accesibilă ştiinţei. Ceea ce putem cunoaşte sunt propriile noastre operaţii (metode) pe care le facem atunci când studiem personalitatea. Cel mai bun lucru pe care îl putem face, dat fiind faptul că personalitatea (structura internă) este un mit, un „construct", este să formulăm ipoteze despre ea, să o conceptualizăm; iar conceptualizarea nu trebuie să treacă dincolo de limitele metodelor ştiinţifice pe care le utilizăm.

O astfel de definiţie este dată de D. Mc. Clelland (1951): „personalitatea este conceptualizarea cea mai adecvată a comportamentului unei persoane în toate detaliile sale, pe care omul de ştiinţă o poate da la un moment dat."

Behaviorismul clasic reprezintă varianta extremistă a acestui punct de vedere, ajungând chiar la excluderea personalităţii din psihologie. Ei susţin că nici n-ar trebui să apelăm la termenul de personalitate, deoarece în cazul în care nu cunoaştem destul despre „stimul" şi despre „răspuns" nu ar trebui să ne mai complicăm cu o „variabilă intermediară" ca personalitatea. Relaţia stimul-răspuns este astfel absolutizată.

Avantajul acestor definiţii rezidă în faptul că introduc studiul personalităţii pe calea cercetării obiective, riguroase, pozitiviste.

Limite:

– definirea obiectului în funcţie de metodele utilizate, care pot fi imperfecte; în realitate trebuie să ne adaptăm modelele la obiect, şi nu invers.

– golirea, sărăcirea personalităţii de conţinut, chiar înlăturarea ei din psihologie.

*
* *

Reţinându-ne atenţia doar primele două tipuri de definiţii (cele pozitiviste având consecinţe nefavorabile pentru psihologia personalităţii), constatăm că fiecare dintre ele, interpretată în sine, este unilaterală,

reducționistă, absolutizantă: una reduce personalitatea la exterior, cealaltă la structura internă. Interpretate corelativ, constatăm ca sunt complementare (ce nu surprinde una, surprinde cealaltă).

O definiție autentică a personalității va trebui să ia în considerare sinteza, integrarea atât a structurilor interne cât şi a exteriorității personalității; relația nu poate fi negată: structura internă se manifestă în afară, iar exteriorul se repercutează – feedback – asupra interiorității (interacțiunile fiind circulare). Direcția va fi aceea de a sublinia aceste interdependențe între structura internă a personalității şi modul ei de manifestare.

Definițiile prin structură internă au accentuat anumite caracteristici, note definitorii ale personalității (invarianții, constantele personalității).

Sinteza definițiilor prin efect şi prin structură internă se va regăsi în abordarea structural-sistemică a personalității.

B. ***După criteriul sferei*** delimităm două tipuri de definiții ale personalității (M.Golu, 2004):

1. Definiții reducționist-unidimensionale, care reduc personalitatea la una din componente, de cele mai multe ori la componenta afectiv-motivațională (dispozițională), la temperament sau la caracter.

H. Eysenck, de exemplu, reduce întreaga personalitate la cele două dimensiuni temperamentale polare: introversie-extraversie şi stabilitate-instabilitate emoțională.

2. Definiții multidimensional-globale, care prezintă personalitatea ca entitate complexă, eterogenă, după natura substanțial-calitativă a elementelor ce o compun.

Personalitatea este definită ca:

- „unitatea bio-psiho-socială, care realizează o adaptare specifică a individului la mediu" (G. Allport, 1991);
- „unitatea bio-psiho-socială constituită în procesul adaptării individului la mediu şi care determină un mod specific, caracteristic şi unic de comportare în diversitatea situațiilor externe" (W.Mischel, 1968; S.J. Wiggins, 1971).
- „un sistem hipercomplex, cu autoorganizare, teleonomic şi determinat biologic şi sociocultural, cu o dinamică specifică, individualizată" (M.Golu, 1993).

Universitatea SPIRU HARET

*
* *

Definițiile de tip global sunt mai adecvate decât cele reducționiste deoarece ele reflectă mai veridic rolul integrator supraordonat al conceptului de *personalitate*. Ele evidențiază unitatea şi intercondiționarea complexă, nonliniară a determinanților esențiali ai personalității (biologici, psihici şi socioculturali).

Rezumat

Personalitatea umană este cercetată de mai multe ştiințe, deoarece simpla lor evoluție atinge un moment în care extinderea spre uman este obligatorie. A fost cazul filosofiei încă de la începuturile ei, dar preocupările mai recente de acest gen sunt numeroase: istoria a generat „psihologia istorică", sociologia → „psihologia socială", medicina → „psihologia medicală", literatura → „psihologia literară" etc. Mai mult, chiar psihologia, în procesul dezvoltării ei, a făcut din personalitate un domeniu distinct de cercetare şi cunoaştere, o ştiință aparte – *psihologia personalității* (ştiința despre personalitatea umană) –, începând cu deceniul al treilea al secolului XX.

În cadrul psihologiei personalității, perspectiva de abordare este dublă: atât *analitică*, plecând de la elementele componente ale personalității, cât şi *sintetică*, implicând modul de funcționare a personalității. Cele două direcții de abordare rămân utile până la sinteza lor firească, deoarece ambele se dovedesc necesare din punct de vedere practic. Nici psihologia istorică, şi nici cea medicală nu pot aştepta până când cercetările „pe bucăți" vor permite generalizări stabile; la rândul ei, nici cercetarea analitică nu poate fi estimată datorită acumulărilor certe plecând de la cercetări specifice care legitimează şi pe cele mai speculative, din perspectiva istoriei, sociologiei, literaturii etc. Oricum, psihologia clinică şi cea pedagogică au impus abordarea diferențială, a specificului fiecărei personalități, şi această direcție de cercetare este actual majoră pentru practică (medicină, educație, industrie etc.).

Divergențele metodologice din cadrul psihologiei personalității pot fi sistematizate în următoarele tipuri de orientări: nomotetică şi idiografică, biologistă şi sociologist-culturologică, atomar-descriptivistă şi sintetic-structuralistă, plană şi ierarhică, statică şi dinamică.

Universitatea SPIRU HARET

În studiul personalității s-au impus treptat diferențieri semantice între următoarele noțiuni: individ, individualitate, persoană, personalitate, personaj, statut și rol social.

Definițiile personalității pot fi sistematizate după criteriul conținutului în: definiții prin efect extern, definiții prin structură internă și definiții pozitiviste sau formale. O definiție adecvată a personalității va trebui să ia în considerare sinteza dintre structura internă a personalității și modul ei de manifestare. După criteriul sferei, definițiile personalității pot fi: reducționist-unidimensionale și multidimensional-globale, ultimele evidențiind mult mai veridic rolul integrator supraordonat al conceptului de „personalitate".

Concepte-cheie

● *individ* – unitate, definită în principal biologic (caracteristică a oricărui organism) și care nu poate fi segmentată, disociată, destructurată fără a-și pierde specificitatea.

● *individualitate* – caracteristică a celui ce constituie un individ; ansamblu de proprietăți somatice, psihice și psihosociale cu o structură specifică, singulară și prin care cineva se deosebește de ceilalți.

● *persoană* – ceea ce dă identitate socială unui individ; expresia socială a individualității psihologice.

● *personalitate* – subiectul uman considerat ca unitate bio-psiho-socială, ca purtător al funcțiilor epistemice, pragmatice și axiologice; persoana valorizată maxim social, fie că este vorba de excepționalitate, fie că este vorba de o împlinire socială la nivelul mediu al categoriei sociale căreia individul îi aparține.

● *personaj* – atitudini și conduite impuse de rolurile sociale jucate de individ; „persoana în rol".

● *statut (status) social* – ansamblu de comportamente pe care o persoană le așteaptă din partea celorlalți, ca urmare a poziției pe care o ocupă în viața socială.

● *rol social* – modalitatea concretă prin care o persoană îndeplinește prescripțiile statutare.

● *psihologie diferențială* – ramură a psihologiei, constând din studiul diferențelor psihice interindividuale și intergrupale.

● *cercetare idiografică* – centrată pe particularitățile individuale, concrete, unice, excluzând aspectele comparative.

Universitatea SPIRU HARET

● *cercetare nomotetică* – vizează abstractul, universalul sau generalul, bazându-se pe comparaţii între indivizi asupra unuia sau mai multor aspecte ale personalităţii.

● *însuşiri psihice* – sintetizări şi generalizări ale caracteristicilor dominante aparţinând proceselor psihice; formaţiuni psihice calitativ noi care redau structurile globale, stabile ale personalităţii.

Autoevaluare

1. De ce personalitatea umană necesită o abordare interdisciplinară şi în ce constă specificul noţiunii psihologice de „personalitate”?

2. Care este punctul de vedere al psihologiei contemporane cu referire la divergenţele metodologice în abordarea personalităţii?

3. Ce deosebire există între individ şi individualitate?

4. Care este diferenţa dintre statut şi rol?

5. Enumeraţi avantajele şi limitele tipurilor de definiţii ale personalităţii descrise de G. Allport.

Universitatea SPIRU HARET

2. **TEORII ŞI PERSPECTIVE DE ABORDARE A PERSONALITĂȚII**

2.1. ***Clasificarea teoriilor personalității***

Teoriile asupra personalității vizează explicații, clasificări privind originea, structura, dinamica şi manifestările comportamentale ale personalității în raport cu anumite situații de viață; toate încearcă să surprindă esența personalității, originalitatea şi unicitatea sa. Există o varietate şi diferențiere extrem de mare a teoriilor respective, chiar dacă una şi aceeaşi teorie poate fi integrată în altă teorie.

Teoriile personalității pot fi grupate după diverse *criterii* care, la rândul lor, se pot combina între ele în funcție de specificul teoriei analizate.

Prezentăm în continuare aceste criterii şi tipuri de teorii corespunzătoare:

1. *După similitudinea sau unicitatea personalității:*

● teorii *nomotetice:* pun accentul pe similaritățile (asemănările) personalității indivizilor; vizează universalul sau generalul, bazându-se pe comparațiile între indivizi, privind unul sau mai multe aspecte ale personalității;

● teorii *idiografice:* pun accentul pe unicitatea indivizilor, pe particularitățile individuale, excluzând aspectele comparative; consideră că esența personalității poate fi surprinsă numai prin studiul detaliat al vieții şi experienței individuale.

2. *După aspectele considerate în modelarea comportamentului (după gradul de generalitate):*

● teorii *multidimensionale, globale*: urmăresc alcătuirea unui tablou al personalității în ansamblu (personalitatea ca întreg). Obiectivul lor este să identifice acele trăsături caracteristice personalității, să elaboreze instrumente (teste) care să indice diferențele dintre indivizi în funcție de aceste trăsături şi să formuleze predicții asupra comportamentului, într-o

Universitatea SPIRU HARET

gamă largă de situații. Se pleacă de la premisa că indivizii au o structură primară de personalitate, care este comună, dar diferă între ei în funcție de manifestările trăsăturilor particulare.

● teorii *unidimensionale, particulare:* studiază rolul jucat de un singur aspect al personalității în modelarea comportamentului.

3. *Din perspectivă evolutivă:*

● teorii *statice*: reflectă o viziune statică asupra personalității, considerând-o prin elementele ei cele mai stabile;

● teorii *dinamice*: explică personalitatea prin structurile ei active, prin motivele şi forțele interioare ale individului;

● teorii *integrative*: relevă structurarea ierarhică, integrativă şi dinamică a personalității. Personalitatea este definită prin trăsături relativ stabile (pattern-uri), dar şi prin trăsături rezultate din interrelațiile acestora sau din influența condițiilor de viață şi de mediu.

4. *După factorii determinanți:*

● teorii *radicale* (absolutizante): *biologizante, psihologizante* şi *sociologizante;*

● teorii *de compromis* (existența unui dublu determinism al personalității).

5. *După gradul de apropiere-îndepărtare:*

● teorii *concordante*, asemănătoare;

● teorii *neconcordante*, contradictorii, opuse, diferite.

6. *Henri Ey* clasifică teoriile personalității în:

● teorii *reductoare* (elementariste): reduc personalitatea la o simplă colecție de trăsături;

● teorii *genetice*: pun accentul pe evoluția personalității;

● teorii *dinamice*: accentuează structura globală de individualizare şi de funcționare a personalității;

● teorii *personaliste*: descriu personalitatea în expresia ei de maximă umanitate, existențială şi etică.

Teoriile personalității se integrează, completează şi echilibrează reciproc; niciuna dintre ele, luată separat nu este satisfăcătoare (nu explică integral personalitatea). În ultimii ani se constată ca fiind mult mai eficientă *analiza comparativă* a teoriilor personalității, pentru a sublinia continuitatea şi progresul înregistrat de la o teorie la alta şi, totodată, pentru a facilita o eventuală sinteză a lor.

Universitatea SPIRU HARET

În capitolul de față vom aborda câteva dintre principalele teorii asupra personalității, considerând drept criteriu de bază *similitudinea/unicitatea* personalității, adică aspectele nomotetice şi idiografice. În cadrul teoriilor *idiografice* vom prezenta teoriile elaborate de *C.G. Jung, A. Adler, K. Horney (teorii postfreudiene), G. Allport* şi *G. Kelly*, iar în cadrul teoriilor *nomotetice* pe cele ale lui *R.B. Cattell* şi *H.J. Eysenck*.

2.1.1. **Psihologia analitică (C.G. Jung)**

În concepția lui Jung, personalitatea (sau psihicul) este constituită din trei straturi (sisteme) intercorelate: conştientul, inconştientul personal şi inconştientul colectiv.

a. *Conştientul*

Reprezintă „punerea în relații a conținuturilor psihice cu Eul; există conştiință în măsura în care ea este percepută ca atare de Eu" (C.G. Jung, 1997). Eul nu este identic cu totalitatea psihicului, de aceea Jung diferențiază *Eul* de *Self*, afirmând că: „*Eul este doar subiect al conştientului meu, pe când Selful este subiect al întregului meu psihic, inclusiv al celui inconştient*" (*idem*). Astfel, conştientul denumit Eu (Ego) se referă la procesele şi funcțiile psihice de care un individ este direct conştient.

b. *Inconştientul personal* este similar conceptului freudian, în sensul că reprezintă totalitatea achizițiilor vieții personale (lucruri uitate, refulări, percepții, gânduri şi sentimente subliminale), precum şi o serie de acte automate, gesturi, expresii faciale etc.

Inconştientul personal este, în esență, un rezervor al aspectelor care cândva au fost conştiente, dar care au fost uitate sau reprimate. Toate tipurile de experiență sunt stocate într-un fel de „sertar cu dosare" al inconştientului personal.

Spre deosebire de Freud, Jung nu consideră inconştientul doar ca o sursă de instincte ci ca o parte vitală şi bogată a vieții individului, conținând simboluri exprimate prin vise.

Inconştientul personal poartă amprenta vieții individului şi constituie stratul superficial al inconştientului.

c. *Inconştientul colectiv* reprezintă stratul cel mai profund şi mai inaccesibil al psihicului.

Spre deosebire de Freud, pentru care inconştientul este doar personal, Jung consideră că există şi un inconştient colectiv, comun tuturor

Universitatea SPIRU HARET

indivizilor, iar materialul conținut în inconștientul colectiv nu devine niciodată conștient și este rezultatul eredității.

Inconștientul colectiv este alcătuit dintr-o serie de conținuturi impersonale, din amintiri (imagini) ancestrale reprezentând reziduuri psihice ale dezvoltării umane, care au fost depozitate în psihicul uman și de care individul nu este direct conștient. Aceste amintiri (imagini) primordiale ale experienței speciei sunt denumite *arhetipuri.*

Relevând distincția dintre inconștientul personal și cel colectiv, Jung preciza: „conținuturile inconștientului personal sunt dobândite în cursul vieții individuale, în timp ce conținuturile inconștientului colectiv sunt *arhetipuri* întotdeauna și apriori prezente" (*idem)*.

Arhetipurile declanșează, în general, aceleași reacții la nivelul tuturor popoarelor și tuturor indivizilor unei națiuni. Experiențele umane universale – exprimate prin arhetipuri –, repetându-se de-a lungul generațiilor, s-au imprimat la nivel psihic, dând naștere la o anumită trăire psihică, și la reacții similare membrilor unui popor. Imaginile primordiale sunt premergătoare ideilor. Ele sunt *forme* înnăscute, achiziții filogenetice.

Arhetipurile nu sunt amintiri complete. Nu putem vizualiza un arhetip, așa cum nu putem vizualiza clar imaginea unei amintiri din propria noastră experiență. Mai curând un arhetip este o *predispoziție* care așteaptă o experiență actuală în viața unei persoane, moment în care conținutul său devine mai clar.

Exemple de arhetipuri sunt: Dumnezeu, eroul, magia, înțelepciunea omului vârstnic, moartea, învierea etc. (toate regăsindu-se în istoria diverselor culturi). Unele arhetipuri sunt mai dezvoltate, cu influență mai mare asupra psihicului. Acestea sunt:

- *persona;*
- *umbra;*
- *anima și animus;*
- *sinele.*

● La Jung, *persona* reprezintă un fragment din psihicul colectiv, suprapus psihicului individual. Persona se poate referi la identitatea sexuală, la un anumit stadiu al dezvoltării umane, la un anumit statut social, la trăsăturile psihice induse de o anumită profesie etc. Datorită caracterului supraadăugat al persoanei, Jung o consideră lipsită de realitate substanțială: *persona* este o mască, o simplă fațadă, o atitudine exterioară (raportată

Universitatea SPIRU HARET

exclusiv la lumea exterioară, un compromis între individ şi societate) care se opune atitudinii interioare (modului personal de raportare la lumea internă, subiectivă, denumit *Anima* si *Animus*).

Jung vorbeşte de *persona* şi în sensul de „arhetip social", ca fenomen întâlnit în orice societate umană şi care asigură comunicarea, conviețuirea şi colaborarea dintre indivizi. Conținutul concret al persoanei poate fi diferit de la o cultură la alta, dar funcția sa rămâne nemodificată (identificăm astfel în *persona* şi un nucleu arhetipal, o formă preexistentă la nivelul moştenirii filogenetice, dincolo de ceea ce este dobândit pe parcursul existenței individuale: atitudinile, concepțiile, habitudinile care țin de statutul social sau de profesiune).

● *Umbra* este, în esență, partea negativă (întunecată) a personalității umane: conținuturile inconştientului personal, funcțiile psihice inferioare, nedezvoltate, trăsăturile ascunse, dezavantajoase. Ca şi persona, *umbra* are şi un nucleu arhetipal, nu numai un conținut individual. Ceea ce societatea consideră malefic şi imoral este conținut în *umbra*, care are cele mai adânci rădăcini dintre toate arhetipurile: impulsiunile primare (primitive).

Umbra este un fel de *alter ego* enigmatic, sumbru, un fel de vestibul spre adâncurile inconştientului colectiv, dar şi un element antitetic al virtuților individului, o sursă a vitalității şi creativității. Dacă *umbra* este complet suprimată, psihicul devine gol şi fără viață. Jung considera că este responsabilitatea Eului de a direcționa forțele *umbrei* spre vigoare şi creativitate.

● Noțiunile de *Anima* şi *Animus* se referă la faptul că, în concepția lui Jung, natura umană este una bisexuală, doar expectațiile sociale fiind diferite de la un sex la altul. Din punct de vedere psihologic, ambele sexe manifestă caracteristici specifice sexului opus, ca urmare a secolelor de conviețuire. Astfel *Anima* reprezintă aspectul feminin din inconştientul masculin, în timp ce *Animus* este aspectul masculin din inconştientul feminin. Ambele reprezintă figurile mitice ale părinților. Cu cât este mai puternică influența exercitată de imaginea părinților, cu atât imaginea ființei iubite va fi substitutul pozitiv sau negativ al acestora.

Straturile *animei* şi *animusului* au o triplă provenință: arhetipală (imaginea colectivă a „femeii" şi, respectiv, a „bărbatului"), biologică (feminitatea bărbatului şi respectiv masculinitatea femeii, refulate şi acumulate în inconştient) şi individuală (rezultată din experiența individuală curentă a bărbatului cu femeia, şi invers).

Dacă *anima* poate fi numită arhetipul vieții, *animus* poate fi înțeles şi ca arhetip al sensului.

● Cel mai important arhetip este *sinele*. Acesta este arhetipul integrator, care reprezintă unitatea, totalitatea şi integrarea personalității (potențialităților psihice) individului, în care sciziunea dintre conştient şi inconştient este suprimată. *Sinele* este un punct al echilibrului, mijlocul drumului între polaritățile conştientului şi inconştientului, care formează centrul personalității (psihicului). *Sinele* este personalitatea totală şi, în acelaşi timp, centrul acesteia, aşa cum Eul este centrul conştiinței (sinele cuprinde conştiința, aceasta percepând sinele ca transcendent).

În sens larg, *sinele* constituie un impuls arhetipal (forță motivatoare) spre coordonare şi reunire a contrariilor (polarităților). Printre simbolurile sinelui arhetipal menționăm: divinitatea şi mandala.

Tipurile psihologice

Unul dintre elementele explicative ale descrierii personalității îl constituie *tipurile psihologice*.

Pornind de la formația sa clinică, Jung a observat că între demență şi isterie există o serie de deosebiri mai mult sau mai puțin opuse. Această opoziție devine mai evidentă atunci când e considerată în legătură cu atitudinea bolnavului față de lumea exterioară. Bolnavul isteric se caracterizează printr-o sensibilitate cu totul exagerată față de lumea exterioară, pe când dementul are o indiferență totală. Privind lucrurile mai de aproape prin prisma noțiunii de Libido, luată în sensul larg de elan vital sau voință de a trăi şi de a fi fericit, putem spune că în cazul isteriei avem de-a face cu o tendință centrifugală a elanului, iar în cazul demenței cu una centripetală. Ca urmare a acestei direcții de orientare a energiei libidinale, voința de viață a istericului este îndreptată spre lumea exterioară (dorințele, trebuințele şi aspirațiile sale sunt legate de semeni şi societate, având de-a face cu ura şi iubirea lor). Dimpotrivă, voința de viață a dementului precoce este îndreptată asupra individului însuşi (dorințele şi aspirațiile sale privesc interiorul său); el este prea puțin incomodat de iubirea sau ura semenilor, de stăpânirea sau nestăpânirea lor; lumea sa este lumea interiorității sale (lumea sa proprie); el evită societatea şi semenii, retrăgându-se în el însuşi; lumea sa interioară este singura care îl mulțumeşte şi orice încercare de scoatere afară din ea îl supără şi enervează. Gândirea sa este prin excelență autistă, dependentă de exigențele psihologice din interior şi cu

desconsiderare față de cele logice, dependente de exterior. Gândirea istericului, dimpotrivă, este realistă şi naivă; ea ține seama aproape numai de exterior (de aparențe). În concluzie la toate aceste caracterizări, Jung consideră că atitudinea istericului este o atitudine *extravertită* (cu centru de interes şi atenție în afară), în timp ce atitudinea dementului este o atitudine *introvertită* (cu centrul de interes şi atenție spre interior). Este vorba de două boli, cu două lumi mai mult sau mai puțin opuse.

Regularizarea fenomenelor de mai sus l-a determinat pe Jung să cerceteze dacă nu cumva în spatele celor două boli se ascund două tipuri umane, fundamental deosebite, şi care ar putea fi găsite şi verificate şi la oamenii normali. O îndelungată observație a oamenilor normali psihic şi, mai ales, unele îndelungate studii asupra diferitelor încercări tipologice făcute în filosofie şi artă (Schillller, Nietzche, James, Worringer, Ostwald etc.) l-au dus la un răspuns afirmativ.

Astfel, având drept criteriu direcția majoră de orientare a energiei psihice, Jung diferențiază oamenii în două tipuri psihologice fundamentale: tipul *extravertit* şi tipul *introvertit*. Pe baza dimensiunii polare extraversie – introversie se pun în evidență diferențele interindividuale, exprimând modalitatea dominantă a interacțiunii individului cu lumea, precum şi orientarea energiilor sale. Indivizii aparținând tipului *extravertit* manifestă un interes primordial pentru lumea din afară; atitudinea semenilor, mediul social şi fizic determină modul lor de a fi, bucuriile şi tristețile lor; lumea din afară este un fel de magnet care atrage şi concentrează tot interesul lor. Indivizii aparținând tipului *introvertit* sunt orientați predominant către interior; lumea din afară nu are valoare decât în măsura în care este legată nemijlocit de lumea interioară; lucrurile şi fenomenele exterioare interesează numai atât cât intră în sfera de acțiune a acestui centru magnetic intern.

Dacă *extravertiții* sunt înclinați spre dinamismul vieții practice, spre circumstanțele externe, fiind de aceea mai sociabili, comunicativi şi uşor adaptabili, vioi şi expresivi, *introvertiții* se îndepărtează de obiecte pentru a se concentra asupra psihicului propriu, de unde tendința de izolare, de închidere în sine.

N. Mărgineanu (1999) redă esențialul acestor două tipuri conform descrierii realizate de Allport, după cum urmează (tabelul nr.1):

Universitatea SPIRU HARET

Tabelul nr. 1

Extraversiunea implică:	*Introversiunea implică:*
preferință pentru participarea la lumea obiectivă (socială) a realității şi pentru preocupările practice;	preferință pentru lumea imaginilor, care este bogată şi creatoare;
realismul drept cheie de boltă pentru lucru şi comunicare;	produceri şi expresii impregnate de sentimente subiective; polarizarea în funcție de Ego, şi nu de Alter;
viața afectivă mai puțin fină; expresie spontană şi naturală în sfera emoțională;	viața afectivă în general delicată; tendința de a nu exprima emoțiile imediat şi de a întârzia exprimarea lor ori de a varia în diferite moduri;
desconsiderarea eşecurilor şi rezoluție asupra conflictelor în timpul acțiunii;	lipsă de rezoluție deschisă asupra conflictelor, tendință de interiorizare a lor şi reacție imaginativă;
absența autoanalizei şi autocriticii;	centrare pe autoanaliză şi autocritică;
independența relativă față de opiniile altora;	sensibilitate la critică; experiențele cu caracter personal ținute în minte vreme îndelungată, în special cele de laudă sau blam;
lipsit de susceptibilitate şi nesupărăcios;	susceptibilitate şi tendința de a lua toate lucrurile personal;
predispoziție pentru o concepție pragmatică asupra lumii;	predispoziție pentru o concepție idealistă asupra lumii.

Consecințe în planul percepției reciproce: fiecare tip îl subapreciază pe celălalt, vizând mai degrabă negativul decât calitățile (aspectele pozitive) atitudinii opuse (de exemplu, extravertitul va percepe introvertitul ca fiind „egocentric şi plictisitor", în timp ce introvertitul va percepe tipul extravertit

Universitatea SPIRU HARET

ca fiind „superficial şi nesincer"). Acest fapt a condus în cele din urmă la neînţelegeri şi chiar, în decursul timpului, la formularea de filosofii antagoniste, la psihologii aflate în conflict şi la valori şi moduri de viaţă diferite.

Dacă în Occident predomină atitudinea extravertită, calificată drept concurenţială, bine adaptată, accentul punându-se pe dezvoltarea materială şi tehnică, în Orient a fost prevalentă atitudinea introvertită, calificată drept egocentrică şi chiar morbidă, accentul punându-se pe dezvoltarea spirituală (în contrast cu bogăţia materială).

Deosebirea dintre şcolile psihologice, în special dintre Freud, Adler şi Jung, se bazează pe această deosebire de atitudine, şi anume:

● atitudinea *freudiană* este extravertită, deoarece plasează factorii determinanţi ai personalităţii în exterior (atitudinea exterioară);

● atitudinea *adleriană* este introvertită, deoarece pune accentul, în formarea personalităţii, pe importanţa atitudinii interne, pe „voinţa de putere";

● atitudinea *jungiană* poate fi calificată drept introvertită, deoarece factorii care îl interesează cel mai mult pe Jung, în cadrul personalităţii, aparţin lumii interioare (subiective) şi în special „inconştientului colectiv".

După părerea lui Jung, cele două tipuri (extravertit şi introvertit) nu constituie două categorii fundamental diferite. Dimpotrivă, cele două tendinţe, izvorâte din *libido*, se află în fiecare om. La unii predomină una, la alţii cealaltă. Predominarea exclusivă a unei singure tendinţe apare doar în cazurile patologice, nu şi în cele normale (predominarea exclusivă făcând viaţa normală cu totul imposibilă). Între cele două tipuri poate să existe chiar un echilibru perfect, niciuna dintre cele două tendinţe nefiind predominantă; Jung denumeşte acest tip, tipul *ambivert* (tipul normal prin excelenţă). În restul cazurilor, care sunt cele mai numeroase, predomină mai mult sau mai puţin una sau alta din cele două atitudini.

Predominarea depinde atât de cauze interne de ordin constituţional, cât şi de cauze externe dependente de mediul înconjurător (ponderea aparţine însă cauzelor interne).

Astfel, Jung arată că fiecare individ are un tip dominant (manifest conştient) şi opusul său, în stare latentă (refulată în inconştient). O atitudine se dezvoltă, iar cealaltă rămâne inconştientă. Nimeni, însă, nu trăieşte complet o atitudine sau alta, ci manifestă uneori atitudinea inconştientă, deşi într-un mod atenuat. Tendinţa refulată în inconştient influenţează

permanent manifestările conştiinţei (tendinţa dominantă). Rolul acestei acţiuni ale tendinţei din inconştient este contrabalansarea tendinţei dominante din conştiinţă, cu scopul excluderii predominării ei exclusive, care ar periclita viaţa şi adaptarea la mediu. Prin aceasta, inconştientul are rolul unui fel de reglator al vieţii conştiente, cu scopul înlăturării tiraniei unei singure tendinţe. În consecinţă, atunci când conştientul este introvertit, inconştientul este extravertit, şi invers.

Diferenţierea în atitudine adesea pare să înceapă de foarte timpuriu în viaţă, ea fiind predominant înnăscută. În aceeaşi familie pot exista atât copii extravertiţi, cât şi introvertiţi. În continuare, prezentăm diferenţele dintre copiii extravertiţi şi cei introvertiţi, evidenţiate de F. Fordham (1998) (tabelul nr. 2):

Tabelul nr. 2

Copilul extravertit	*Copilul introvertit*
● se adaptează rapid la mediu, având o atenţie ieşită din comun faţă de obiecte; circumspecţia faţă de obiecte este foarte mică; copilul se mişcă şi trăieşte printre ele cu cu încredere; el le percepe de timpuriu, dar la întâmplare. ● în aparenţă se dezvoltă mai repede decât un copil introvertit, deoarece este mai puţin precaut şi, de obicei, nu-i este teamă. ● în aparenţă, nu simte nici o barieră între sine şi obiecte şi de aceea se poate juca cu ele liber, învăţând cu ajutorul lor. ● îşi duce cu încântare iniţiativele până la extrem şi îşi asumă riscuri; orice lucru necunoscut i se pare ademenitor.	● este timid şi ezitant; îi displac situaţiile noi şi se apropie de obiectele noi cu circumspecţie, şi câteodată cu frică. ● preferă să se joace singur, având mai degrabă un singur prieten decât mai mulţi. ● din cauza răspânditei preferinţe pentru extraversiune, copiii introvertiţi le cauzează adesea anxietate părinţilor, în realitate ei fiind la fel de „normali" şi inteligenţi ca şi copiii extravertiţi. ● este meditativ şi are adesea o bogată viaţă imaginativă. ● au mare nevoie de timp pentru a-şi dezvolta mai puţin evidentele lor înzestrări şi a învăţa să se simtă „acasă" în lume.

Făcând distincţie între *extravertit* şi *introvertit* nu acoperim toate diferenţele de personalitate care pot fi observate. Chiar în cadrul aceluiaşi tip

Universitatea SPIRU HARET

întâlnim diferenţe interindividuale. Jung adaugă dimensiunii extraversie – introversie, în explicarea structurii personalităţii, patru funcţii psihologice, fiecare utilizând în mod instinctiv cea mai dezvoltată funcţie a sa, în orientarea spre lumea exterioară sau interioară.

Cele patru *funcţii* sunt:

● *Gândirea*, bazată pe acordarea de semnificaţii unui conţinut, pe analiza logică, pe relaţionarea conceptuală;

● *Sentimentul* (afectul), care reflectă produsul unui proces care are loc între Eu şi anumite conţinuturi, prin care Eul conferă acestora o anumită valoare; este tot un mod de a evalua, de a judeca, dar diferit de judecata intelectuală, deoarece are loc nu pentru realizarea unei legături logice, ci pentru acceptarea sau respingerea subiectivă a unui conţinut;

● *Senzaţia*, ca fenomen psihic elementar, constituie un dat imediat, nesupus legilor raţiunii, ci simţurilor;

● *Intuiţia*, ca percepţie inconştientă; orice conţinut este un tot gata conturat, fără posibilitatea descoperirii modului în care a luat naştere conţinutul; conţinuturile sale au caracterul a „ceva dinainte dat", contrar caracterului de „dedus" specific gândirii.

Primele două funcţii (gândirea şi sentimentul) sunt funcţii psihologice *fundamentale* (tipuri *raţionale*), în timp ce senzaţia şi intuiţia reprezintă funcţii psihologice *auxiliare* (tipuri *iraţionale*):

1. *Gândirea* şi *sentimentul* reprezintă „două modalităţi alternative de a emite judecăţi de valoare asupra unei realităţi, judecăţi care vor constitui baza unor raţionamente decizionale (de exemplu, o persoană poate lua decizii bazate pe funcţia gândire – evaluarea raţională a alternativelor, calculul avantajelor şi dezavantajelor etc. – sau bazate pe funcţia sentiment – aprecierea valorii afective a alternativelor. Jung consideră că există o echilibrare între gândire şi sentiment, personalitatea adultă valorizând ambele alternative" (J. Macsinga, 2000).

2. *Senzaţia* şi *intuiţia* reprezintă „modalităţi complementare de a extrage informaţii despre realitate. Senzaţia, presupunând contactul direct al organelor de simţ cu realitatea, tipul „senzitiv" va fi centrat pe detalii, pe elemente scăpând din vedere întregul, structura. Tipul „intuitiv" va sintetiza informaţiile, nefiind preocupat de detalii, deoarece intuiţia presupune surprinderea unor relaţii comprehensibile implicit, fără apelul la paşii progresivi ai unui raţionament" (*idem*).

Universitatea SPIRU HARET

Funcţiile auxiliare servesc funcţiile principale, având rol compensator, de echilibru psihic. Aşadar, fiecare funcţie principală posedă o funcţie auxiliară astfel încât cele patru funcţii apar polarizate două câte două, rezultând patru combinaţii posibile: a. *gândire – senzaţie*; b. *gândire – intuiţie*; c. *sentiment – senzaţie*; d. *sentiment – intuiţie*.

Din combinarea fiecărei dimensiuni (atitudini generale) – *extraversie / introversie* – cu fiecare din cele patru funcţii psihologice – *gândire*, *sentiment*, *senzaţie*, *intuiţie* – rezultă opt tipuri de personalitate descrise de S. Clonninger (1993), după cum urmează (tabelul nr. 3):

Tabelul nr.3

Tipuri de personalitate	*Caracteristici*
1. *Introvertit-Gânditor*	Orientare spre interior, în special spre lumea ideatică.
2. *Introvertit-Sentimental*	Rezervat, dar simpatetic; afectuos, dar non-demonstrativ.
3. *Introvertit-Senzitiv*	Interesat mai mult de trăirea evenimentului decât de evenimentul în sine.
4. *Introvertit-Intuitiv*	Interesat de viitor şi mai puţin de prezent, de evoluţia unor idei.
5.*Extravertit-Gânditor*	Logică, reprimare emoţională, indiferenţă faţă de relaţii.
6.*Extravertit-Sentimental*	Raportare afectivă la nivelul relaţiilor interpersonale.
7. *Extravertit-Senzitiv*	Atent la fapte şi detalii, capacitate de analiză a faptelor.
8. *Extravertit-Intuitiv*	Spirit aventurier, preocupat de posibilităţile de schimbare a lumii externe.

Două pot avea aceeaşi orientare predominantă a energiei (introversie / extraversie), dar au ataşate funcţii fundamentale şi auxiliare diferite, aceste funcţii psihologice constituind terenul unor diferenţe interindividuale pe plan cognitiv, afectiv şi relaţional.

Tipurile psihologice descrise de Jung se încadrează în tipologiile psihologice *temperamentale*, deoarece au drept criteriu de diferenţiere direcţia majoră de orientare a energiei psihice.

Universitatea SPIRU HARET

Ulterior, problema introversiunii – extraversiunii a fost reluată pe baze noi de către psihiatrul german Ernst Kretschmer în sistemul său biotipologic. Tipul introvertit corespunde tipului *schizotimic*, în timp ce tipului extravertit îi corespunde tipul *ciclotimic*. Tipul schizotimic este legat la Kretschmer tot de demența precoce, anume de categoria mai largă, schizofrenia din care demența face parte, iar tipul ciclotimic, de psihoza maniaco-depresivă.

2.1.2. **Psihologia individuală (A. Adler)**

Adler pleacă de la ideea că dezvoltarea personalității este condiționată de *factorii socioculturali*, accentuând importanța influențelor educative (familie, societate) în formarea Eului, fără a pierde însă din vedere substratul biologic.

Influențele sociale se concretizează în plan psiho-comportamental, în două aspecte:

- *adaptarea* (modificarea variabilelor personale, în funcție de mediu);
- *modelarea* (modificarea variabilelor de mediu în funcție de configurația personală).Personalitatea este considerată o structură integrală, o *confluență a tendințelor* având la bază *tendința spre perfecționare*, spre unitate şi integrare.

Elementul esențial prin care Adler descrie personalitatea este *motivația*, analiza şi înțelegerea personalității fiind echivalente cu identificarea cauzelor, a motivației comportamentelor umane.

Autorul introduce două concepte primare, şi anume:

a) *sentimentul de inferioritate*;

b) *complexul de inferioritate.*

a. Sentimentul de inferioritate domină viața psihică şi este sesizat în sentimentul de imperfecțiune, de neîmplinire şi permanentele aspirații (idealuri) ale individului.

„A fi om înseamnă a poseda un sentiment de inferioritate care reclamă în mod constant compensarea sa" (A. Adler, 1995). Această compensare permanentă reprezintă un factor stimulator al dezvoltării psihice.

Personalitatea individului nu se formează în direcția predispozițiilor native, ci în direcția insuficiențelor native, fie de natură organică, fie de natură psihică. Aceste insuficiențe sau minusuri în personalitate nu constituie un factor de regres în formarea acesteia, ci, dimpotrivă, un real

Universitatea SPIRU HARET

factor de progres (evoluție).Prin voința de putere, prin lupta pentru perfecționare – ca motivație umană fundamentală – oamenii ajung să se învingă pe ei înșiși, excelând tocmai în direcția insuficienței lor. Efortul de perfecționare este un efort de compensație şi întregire a sentimentului de insuficiență (inferioritate) a unei laturi oarecare a personalității sau a întregii personalități a individului, precum şi o tendință spre desăvârşire şi dominare în raport cu semenii.

Sentimentul de inferioritate îşi are originea în mica copilărie. Copilul caută să se integreze cât mai mult în mediul în care trăieşte, identificându-se cu actele şi atitudinile persoanelor adulte din jurul său. Tendința sa de integrare în societate şi de identificare cu persoanele adulte din jurul său este împiedicată de neputința legată de vârsta sa. În acest mod apare sentimentul de inferioritate, ca efect al unei comparări între neputința copilului, între inferioritatea sa şi superioritatea semenilor adulți.

Dacă la vârstele mici, sentimentul de inferioritate este unul natural, deoarece supraviețuirea copilului depinde de grija şi atenția adultului, ulterior, eliminarea sau menținerea acestui sentiment va depinde de experiența personală centrată pe comparațiile cu ceilalți în plan fizic, psihic şi social.

Atunci când individul are dorința de a excela într-un anumit domeniu de activitate (fizică, psihică, socială) se instalează ceea ce Adler denumeşte *sentimentul de superioritate*.

b. *Complexul de inferioritate* apare atunci când compensarea sentimentului de inferioritate eşuează; individul este convins că orice ar face, nu reuşeşte să fie la fel de bun ca ceilalți. Acest complex este însoțit de conştiința incapacității personale de a depăşi inferioritatea.

Deşi complexul de inferioritate poartă în sine amprenta nevrotismului, nu duce întotdeauna la nevroză. Sunt multe persoane care se acomodează într-o anumită măsură cu starea dată, existând doar o predispoziție a acestora la nevroză, aceasta declanşându-se în situații critice care pot periclita prestigiul personal (căsătoria, schimbarea mediului de viață, o afacere etc.).

Instalarea complexului de inferioritate este favorizată de două atitudini educative opuse:

● *răsfățurile excesive* (atitudinea excesiv de grijulie, de a feri pe copil de orice greutate şi de a-l face să creadă că i se cuvine totul, va conduce la

Universitatea SPIRU HARET

eşecuri precoce pe care acesta le va pune pe seama inferiorității sale, neraportându-le la adevărata lor cauză).

● *neglijările*(atitudinea de neglijare şi lipsa de afecțiune va împiedica formarea la copil a unei păreri bune despre sine şi a încrederii în propriile sale forțe, conducând la vârstă adultă fie la un sentiment exagerat de dependență (tipul dependent/evitant), fie la tendințe agresive în relațiile cu ceilalți (tipul dominant).

Convingerea persoanei că este superioară celorlalți determină *complexul de superioritate*, care se exprimă în dorința individului de a fi *cel mai bun* într-un anumit domeniu.

Adler acordă o deosebită importanță „*stilului de viață*". Întrucât „stilul de viață" se fixează înaintea vârstei de cinci ani, orice atitudine a individului față de lume depinde de mica sa copilărie. Astfel, autorul relevă rolul major al educației timpurii, condițiile familiale şi educative determinând atitudinea fundamentală a copilului.

„Stilul de viață" va orienta scopul şi semnificația vieții, modelul de viață. Ca aspect de individualizare, „stilul de viață" asigură consecvența personalității.

Tipurile psihologice

În funcție de caracteristicile predominante ale „stilului de viață", Adler identifică patru tipuri de personalitate – *dominant, dependent, evitant* şi *social* – descrise de J. Macsinga (2000) după cum urmează (tabelul nr. 4):

Tabelul nr.4

Tipuri de personalitate	*Caracteristici*
1. *Tipul dominant*	● agresivitate ● dorință de putere ● «sentiment de superioritate» ● egocentrism ● impulsivitate
2. *Tipul dependent*	● dorința de a-i ajuta pe ceilalți ● supunere ● atitudine pasivă ● tendințe depresive
3. *Tipul evitant*	● incapacitate decizională ● evitarea conflictului ● perseverență scăzută
4. *Tipul social*	● contacte sociale bune ● adaptabilitate ● senzitivitate socială ● conduită prosocială

Adler identifică trei modele educative care influențează dezvoltarea personalității:

- *modelul hipertolerant* (indulgență, toleranță excesivă, suport afectiv, protecție, asigurarea sentimentului de securitate);
- *modelul rejectiv* (indiferență, ignorarea necesităților copilului);
- *modelul adaptativ* (respect, dragoste, încredere, independență).

Comportamentul sau modelul parental va crea un anumit tip de personalitate, tipul social – ca tip dezirabil – fiind generat de modelul adaptativ.

2.1.3. **Psihanaliza interpersonală (K. Horney)**

K. Horney pune la baza descrierii şi dinamicii personalităţii noţiunea de *conflict interpersonal* (fundamentat în cadrul *relaţiilor interpersonale*), dezvoltarea personalităţii fiind pusă pe seama rezolvării acestui tip de conflict.

Conflictul interpersonal reprezintă „efectul existenţei a două atitudini fundamentale contradictorii faţă de altă persoană" (K. Horney, 1995). Acest conflict va conduce la o stare de tensiune şi la sentimentul de anxietate – *anxietate fundamentală* – definit ca „ sentimentul izolării şi neputinţei într-o lume potenţial ostilă" (*idem*). *Anxietatea fundamentală* reprezintă răspunsul emoţional la pericolul *potenţial*, fiind astfel diferită de *anxietatea manifestă* care este răspunsul emoţional la pericolul *manifest*.

Horney consideră nevroza ca stare generală de perturbare a relaţiilor interpersonale, personalitatea nevrotică având la bază conflictul interpersonal însoţit de „anxietatea fundamentală".

Tipurile psihologice

Modalităţile prin care individul rezolvă conflictul interpersonal, depăşind „anxietatea fundamentală", conduce la *pattern-uri* motivaţionale durabile sau *trebuinţe neurotice* (care asigură securitatea socială) şi care se cristalizează ca trăsături de personalitate. În acest context, Horney identifică trei tipuri de personalitate: *complezent, agresiv* şi *detaşat*. Aceste tipuri au fost descrise de Clonninger (1993), după cum urmează (tabelul nr. 5):

Tabelul nr. 5

Tipuri de personalitate	*Caracteristici*
1. *Tipul complezent (dependent)*	● trebuinţă de dependenţă ● trebuinţă de afiliere, de relaţionare ● reacţii timice puternice ● sentiment de inferioritate, stimă de sine redusă ● tendinţă de supunere şi conformism
2. *Tipul agresiv*	● tendinţă de dominare ● nevoie de succes, de recunoaştere socială; perfecţionism ● spirit competitiv, cu tendinţe agresive ● rezistenţă scăzută la frustrare
3. *Tipul detaşat*	● detaşare emoţională de relaţie ● trebuinţă de autorealizare ● independenţă a voinţei (sugestibilitate redusă) ● tendinţă spre izolare ● rezistenţă la schimbare

Fiecare tip de personalitate, pentru a-şi justifica actele comportamentale şi pentru a reduce anxietatea, utilizează un anumit *raţionament afectiv* predominant:

1. Pentru tipul *complezent*, raţionamentul afectiv este „*dacă îi fac să mă iubească, nimic nu mă poate atinge*". Reprimarea ostilităţii la astfel de persoane conduce de cele mai multe ori la somatizări (transformarea tensiunii psihice în simptom organic).

2. Pentru tipul *agresiv*, raţionamentul afectiv este „*dacă deţin puterea şi controlul, nimic nu mă poate atinge*". Acest tip prezintă, în realitate, o mare vulnerabilitate, deţinerea puterii fiind o protecţie împotriva acesteia. Poate obţine performanţe în diverse domenii, cu condiţia ca agresivitatea să nu se transforme în ostilitate.

3. În cazul tipului *detaşat*, raţionamentul afectiv este „*dacă stau departe, nimic nu mă poate atinge*". Horney consideră acest tip de personalitate ca având potenţialul creator cel mai ridicat (detaşarea, ca soluţie adoptată pentru reducerea anxietăţii, protejează lumea ideatică interioară şi asigură rezistenţa acesteia la factorii perturbatori).

Constatăm că fiecare tip de personalitate este generat de trebuinţe diferite, care conduc la *orientări interpersonale* diferite (tabelul nr.6):

Tabelul nr. 6

Tipuri de personalitate	*Trebuinţa predominantă*	*Orientarea interpersonală*
1. *Complezent*	● trebuinţa de dependenţă ● trebuinţa de afiliere	*Spre relaţie* (predomină ajutorul şi complianţa)
2. *Agresiv*	● trebuinţa de dominare ● trebuinţa de apreciere socială	*Împotriva relaţiei* (predomină ostilitatea şi agresivitatea)
3. *Detaşat*	● trebuinţa de independenţă ● trebuinţa de autorealizare	*Detaşarea de relaţie* (predomină izolarea şi detaşarea afectivă)

Universitatea SPIRU HARET

Horney precizează faptul că o persoană, pentru a se adapta, va trebui sa-şi schimbe orientarea interpersonală în funcţie de cerinţele situaţiei (de exemplu, există situaţii în care o agresivitate moderată este necesară pentru reglarea comportamentală, în sens de iniţiativă, efort voluntar, dorinţă de succes).

Horney consideră că, pentru fiecare dintre cele trei tipuri de personalitate şi orientările asociate lor, *sentimentul de securitate* personală este pus în pericol de situaţii diferite:

1. În cazul personalităţii *complezente*, al cărei sentiment de securitate este întreţinut de prezenţa altei/altor persoane, anxietatea este provocată de solitudine;

2. În cazul personalităţii *agresive*, al cărei sentiment de securitate se bazează aprecierea şi admiraţia celorlalţi, anxietatea apare atunci când acest tip se află într-un mediu care nu îi acordă recunoaştere;

3. În cazul personalităţii *detaşate*, al cărei sentiment de securitate se bazează pe protejarea intimităţii, anxietatea este provocată de situaţia în care persoana este scoasă în evidenţă.

Analiza şi interpretarea corectă a situaţiei marcate de anxietate reprezintă o condiţie principală de înţelegere a conflictelor subiectului şi, în final, a personalităţii sale.

Dezvoltarea sentimentului de anxietate, concomitent cu subevaluarea capacităţilor personale şi cu periclitarea sentimentului de securitate personală pot conduce la *alienare* (înstrăinarea persoanei de Eul real).

Condiţiile economice şi sociale pot perturba calitatea relaţiilor interpersonale, facilitând izolarea afectivă a individului. Sentimentul de insecuritate personală va avea efecte negative şi asupra performanţelor individuale, deoarece teama de eşec devine, în aceste condiţii, mai puternică decât dorinţa de succes, inhibând acţiunile.

Horney acordă un rol esenţial *modelului educativ* în dezvoltarea personalităţii, identificând trei tipuri de modele parentale: *hiperprotector, indiferent* şi *autoritar*:

- Modelul parental *hiperprotector* conduce, de obicei, la dezvoltarea unei personalităţi *complezente* şi, respectiv, la o orientare interpersonală *spre relaţie*;
- Modelul parental *indiferent* va dezvolta o personalitate *detaşată* şi, respectiv, o orientare interpersonală *detaşată de relaţie*;

Universitatea SPIRU HARET

● Modelul parental *autoritar* conduce la dezvoltarea unei personalități *agresive* şi, respectiv, o orientare interpersonală *împotriva relației*.

Redăm aceste corespondențe în tabelul următor (tabelul nr.7):

Tabelul nr.7

Tipul de model parental	*Tipul de personalitate*	*Orientarea interpersonală*
Hiperprotector	Personalitate complezentă	Spre relație
Indiferent	Personalitate detaşată	Detaşată de relație
Autoritar	Personalitate agresivă	Împotriva relației

Dezvoltarea personalității este condiționată şi de *valorile culturale* pe care societatea le promovează la un moment dat. Dintre acestea, Horney pune accentul pe influența *percepției culturale a rolurilor sexuale*: în cultura de tip tradițional, rolurile sexuale asociază femeii dependența, afecțiunea, iar bărbatului agresivitatea, puterea, controlul emoțional, raționalitatea; în consecință, prin percepția socială, se vor atribui anumite roluri şi statute socioprofesionale stricte în funcție de apartenența sexuală; încălcarea acestei încadrări va fi sancționată social, generând astfel instalarea sentimentului de insecuritate personală.

2.1.4. **Teoria trăsăturilor de personalitate (G. Allport)**

În 1937, Allport a întreprins o trecere în revistă a tuturor cercetărilor efectuate de psihologi asupra personalității şi a găsit aproximativ cincizeci de definiții diferite ale termenului de *personalitate*. Deşi psihologii aveau păreri oarecum distincte în legătură cu ceea ce se înțelege prin personalitate, Allport a constatat existența a trei elemente comune:

1. Fiecare individ are o personalitate unică;
2. Personalitățile individuale conțin o serie de caracteristici diferite;
3. Aceste caracteristici („trăsături") sunt relativ constante în timp.

Astfel, Allport distinge cele două tipuri de abordări în studiul personalității: abordarea idiografică şi abordarea nomotetică.

Deşi studiul asupra trăsăturilor de personalitate pune accent pe aspectele individuale ale oamenilor (abordarea idiografică), Allport nu pierde din vedere perspectiva de ansamblu asupra personalității unice,

Universitatea SPIRU HARET

recunoscând existența unor trăsături comune (în diferite grade) tuturor oamenilor (abordarea nomotetică).

Analiza concepției lui Allport privind personalitatea are ca punct de plecare definiția pe care autorul o dă acesteia: „*personalitatea este organizarea dinamică în cadrul individului a acelor sisteme psihofizice care determină gândirea şi comportamentul său caracteristic*" (G. Allport, 1991). Fiecare termen al acestei definiții este relevant pentru modul în care Allport descrie dinamica şi dezvoltarea personalității:

- *organizare dinamică* – există o serie de elemente structurate, ierarhizate, integrate într-un tot unitar, iar la această structurare se ajunge în timp;
- *sistem psihofizic* – personalitatea se formează prin interacțiunea reciprocă şi nonîntâmplătoare a factorilor biologici şi psihologici; personalitatea nu este nici exclusiv mentală, nici exclusiv nervoasă, ci înseamnă unitatea dintre minte (spirit) şi corp;
- *determină* – personalitatea nu este ceva dat, inert, ci *este* ceva şi *face* ceva, acționând într-un anumit mod; personalitatea este cauza comportamentului (*trăsătura* ca unitate relevantă pentru personalitate devine cauză a comportamentului);
- *comportamentul şi gândirea* – se referă la unitatea interior – exterior, psihic – comportament; comportamentul este determinat şi de structura internă, psihică (nu ne adaptăm la mediul nostru, ci şi reflectăm, gândim asupra lui);
- *caracteristic* – exprimă nota de unicitate a personalității, personalitatea fiind o realitate unică, ireductibilă; orice comportament şi orice gândire sunt caracteristice persoanei, unice pentru aceasta.

Pentru a evidenția particularitățile individuale, Allport apelează la noțiunea de *trăsătură*. Trăsătura, ca descriere calitativă a personalității individului, este definită de Allport ca predispoziția de a răspunde, în aceeaşi manieră sau într-un mod asemănător, la diferiți stimuli (situații).

Conform concepției lui Allport, *trăsăturile de personalitate*:

a. Sunt structuri relativ stabile, care îl determină pe individ să gândească şi să se comporte într-o manieră consecventă, indiferent de situație.

b. Au o existență reală. Nu sunt doar concepții teoretice sau etichete pentru a inventaria sau explica anumite răspunsuri. Ele există în interiorul fiecărei persoane.

c. Pot fi demonstrate empiric. Pentru că acestea sunt reale, ar trebui să fie posibil de verificat existența şi natura lor, chiar dacă trăsăturile nu sunt direct observabile. Observând comportamentul unei persoane, în timp, putem deduce existența trăsăturilor în coerența şi consecvența răspunsurilor acelei persoane.

d. Nu sunt rigid separate una de alta, ci numai în mod relativ. Ele se pot suprapune; deşi prezintă caracteristici diferite, adesea se află în corelație unele cu altele (de exemplu, agresivitatea şi ostilitatea sunt trăsături separate, dar şi în strânsă legătură, ele putând fi observate în comportamentul unei persoane).

Allport distinge două categorii de trăsături → trăsături comune şi trăsături individuale:

1. *Trăsăturile comune* sunt „acele aspecte ale personalității în raport cu care majoritatea oamenilor dintr-o cultură dată pot fi comparați avantajos" (*idem*). Ele sunt mai nominale (fiind categorii în care individul este introdus cu forța) şi mai puțin veridice decât trăsăturile individuale.

2. *Trăsăturile individuale* denumite ulterior de Allport *dispoziții personale*, sunt unice, definitorii pentru individ. Ele reflectă cu precizie structura personalității şi se manifestă cu o anumită constanță în comportament (constanța unei dispoziții personale fiind o problemă de grad).

În orice personalitate există trăsături cu semnificație majoră şi trăsături cu semnificație minoră. În acest sens, Allport consideră că trăsăturile de personalitate pot lua, la un individ, una din următoarele trei forme:

a. *Trăsături cardinale*, care determină şi orientează întreaga existență a individului, având semnificație majoră pentru viață şi oferind posibilitatea cunoaşterii şi afirmării unei persoane.

b. *Trăsături centrale*, mai puțin generale, deşi Allport le consideră dispoziții de bază, care caracterizează modul obişnuit de reacție a individului.

c. *Trăsături secundare*, cel mai puțin generale şi consecvente, şi cu influența cea mai slabă. Ele reprezintă, de fapt, preferințele speciale ale unei persoane şi atitudinile sale într-o situație particulară.

Universitatea SPIRU HARET

*
* *

Allport a avut o contribuție majoră în studiul personalității. Preocupările sale pentru unicitatea indivizilor şi pentru perspectiva de ansamblu asupra unei persoane au echilibrat abordările nomotetice, centrate pe asemănările dintre oameni, în defavoarea individualității (Birch, Hayward, 1999).

De asemenea, descrierea personalității în termeni de *trăsături* reprezintă o modalitate de abordare foarte simplă, uşor de realizat (apropiată de psihologia cotidiană). Dezavantajul constă în faptul că termenii folosiți pentru denumirea unor trăsături pot fi foarte vagi, imprecişi, putând interveni erori în procesul de atribuire al unor trăsături. Totodată, se accentuează şi se absolutizează rolul interiorității psihice, pierzându-se din vedere influența mediului extern în formarea personalității, oferind astfel o viziune mai mult statică, decât dinamică asupra personalității.

2.1.5 **Teoria constructelor personale (G. Kelly)**

Kelly consideră că lucrul cel mai important în abordarea personalității umane îl constituie modul în care oamenii *înțeleg* ceea ce li se întâmplă, felul în care ei înşişi *interpretează* ceea ce se întâmplă în jurul lor, deci o teorie a personalității trebuie să ofere o modalitate prin care terapeutul să-şi poată da seama de modul în care pacientul îşi înțelege lumea (procedură cunoscută sub denumirea de abordare *fenomenologică*).

Autorul pleacă de la premisa că ființele umane se comportă ca nişte oameni de ştiință în experiențele şi activitățile lor zilnice, deoarece nu-şi amintesc pasiv lucrurile care li se întâmplă ci se gândesc şi elaborează teorii referitoare la ele. Oamenii de ştiință, afirma el, încep prin a exprima teorii şi ipoteze despre ceea ce este lumea şi abia apoi încep să le testeze prin cercetare. Orice persoană are o teorie despre universul său şi pe baza acestei concepții ea formează ipoteze şi predicții (aşteptări) cu privire la lume, le pune în practică pentru a le verifica şi, dacă este necesar, le revizuieşte conform cu rezultatele „experimentului" (interacțiunea cu ceilalți şi cu lumea), modificându-şi punctul de vedere.

Dezvoltarea continuă a acestor teorii şi testarea lor din perspectiva factorilor pe care îi adunăm în experiența noastră zilnică reprezintă, după Kelly, *cogniția socială*. Dacă teoria nu se potriveşte, atunci construim alta.

Universitatea SPIRU HARET

Tot timpul elaborăm şi ne ajustăm viziunile referitoare la ceea ce ni se întâmplă.

Astfel, omul-model al teoriei constructelor personale este „*omul-savant*". Omul este în esență un savant, ocupația lui fiind previziunile; el se străduieşte permanent să anticipeze ceea ce se va întâmpla în momentul următor, prin *construirea* şi *reconstruirea* universului său.

De aceea, Kelly consideră că oamenii interpretează sau *construiesc* lumea, şi nu doar o observă; comportamentul este mai mult anticipativ decât reactiv.

Postulatul fundamental al teoriei lui Kelly este că „*procesele unei persoane sunt canalizate din punct de vedere psihologic de felul în care ea anticipează evenimentele*" (D. Bannister, în B.M. Foss, 1973).

În descrierea personalității, Kelly introduce noțiunea de *construct personal* care se referă la modul în care individul percepe, înțelege, anticipează şi interpretează lumea sau realitatea. Personalitatea este considerată de Kelly, un *sistem de constructe*.

Pentru a înțelege o persoană, este necesară cunoaşterea constructelor lui personale, ceea ce presupune aflarea unor date cu privire la comportamentul acelei persoane.

Constructele personale se constituie prin experiențe repetate şi ele pot fi revizuite, ca efect al acestor experiențe. Ele reflectă modul unic, specific de interpretare a lumii, sunt proprii individului.

Constructele personale sunt *bipolare* (de exemplu: „sensibil/insensibil", „cum sunt/cum aş vrea să fiu", „prietenos/ostil") şi, totodată, se constituie în *sistem*, în care unele sunt *supraordonate*, iar altele *subordonate*. Sistemul personal de constructe variază pe măsură ce individul interpretează succesiv replicile evenimentelor; astfel sistemul de constructe suferă o evoluție progresivă. Datorită faptului că în esență, constructele sunt *previziuni*, sunt *anticipative*, sistemul de constructe al unei persoane este într-o continuă stare de schimbare; pe măsură ce dobândeşte dovezi, persoana tinde să modifice constructul.

Din perspectiva schimbării, constructele personale pot fi:

– *rigide* (conduc la predicții invariabile şi, de aceea, sunt fragile, supuse infirmării, dar utile pentru că sunt precise);

– *suple* (pot genera perechi multidirecționale, fiind vagi şi inconsistente; sunt greu de infirmat, dar le lipseşte precizia).

Universitatea SPIRU HARET

După Kelly, *niciun om nu reacţionează vreodată la un „stimul", ci la ceea ce el interpretează a fi un stimul*. Două persoane pot reacţiona complet diferit într-o situaţie identică. De fapt, ei nu sunt într-o „situaţie identică"; situaţia celor doi poate să pară identică unui al treilea observator, prin sistemul lui de constructe, dar cei doi se află în situaţii diferite (ei având sisteme de constructe particulare şi individuale).

Kelly a elaborat şi o metodă de cunoaştere a constructelor personale, denumită „*grila de repertoriu*", utilizată în special pentru a descoperi modul în care îşi construiesc indivizii lumea în termeni comuni cu ai altor indivizi. Grila de repertoriu are aplicabilitate şi în investigarea valorilor.

Teoria constructelor personale aduce o nouă perspectivă de abordare a personalităţii: cea *cognitivă*, accentuând aspectele cognitive ale personalităţii. Această teorie a fost însă criticată pentru faptul că ea nu se referă la aspectele afectiv-motivaţionale. Kelly înlocuieşte ideea despre emoţie prin ideea: „emoţia este conştiinţa faptului că sistemul nostru de constructe se află într-o stare de schimbare sau tranzit" (*idem*). De exemplu, o emoţie ca „neliniştea" e definită drept conştiinţa faptului că evenimentele cu care se confruntă o persoană se situează în afara zonei de oportunitate a sistemului său de constructe.

2.1.6. **Analiza factorială a personalităţii (H.J. Eysenck)**

Eysenck a fost puternic influenţat de concepţia behavioristă, conform căreia singura modalitate de cunoaştere a oamenilor din perspectivă ştiinţifică este prin analiza dovezilor obiective, ceea ce presupune analiza comportamentului indivizilor şi nu analiza gândirii sau a intenţiilor, pe care cercetătorul nu le poate observa niciodată cu adevărat.

Totuşi, atunci când studiem personalitatea nu putem observa în mod permanent şi obiectiv comportamentul unei persoane. De aceea, Eysenck a adoptat varianta *eşantionării* din diferite aspecte ale comportamentului unui individ, punându-i acestuia întrebări despre felul în care se comportă în mod normal.

Analizând, prin metoda *analizei factoriale*, rezultatele subiecţilor obţinute la teste şi chestionare de personalitate (subiecţii aparţineau domeniului clinic – şapte sute de soldaţi spitalizaţi pentru boli nervoase), Eysenck a ajuns la concluzia că personalitatea poate fi descrisă prin două

Universitatea SPIRU HARET

dimensiuni majore, care stau la baza diferitelor tipuri umane pe care le întâlnim, şi anume:

- *extraversiunea* (*E*);
- *neuroticismul* (*N*);

Ulterior, autorul a adăugat o a treia dimensiune a personalității:

- *psihoticismul* (*P*).

Fiecare din aceşti factori principali este compus din câțiva factori secundari. Analizând factorii secundari se deduce mai bine ceea ce înțelegea Eysenck prin factorii principali.

1. *Factorii secundari pentru extraversiune* sunt:
   - *dinamismul*;
   - *sociabilitatea*;
   - *disponibilitatea de asumare a riscurilor*;
   - *impulsivitatea*;
   - *expresivitatea*;
   - *chibzuința*;
   - *responsabilitatea*.
2. *Factorii secundari pentru neuroticism* sunt:
   - *respectul de sine*;
   - *bucuria*;
   - *teama*;
   - *obsesivitatea*;
   - *autonomia*;
   - *ipohondria*;
   - *vinovăția*.
3. *Factorii secundari care stau la baza psihoticismului* sunt:
   - *singurătatea*;
   - *insensibilitatea*;
   - *indiferența față de alții*;
   - *nonconformismul*;
   - *opoziția față de practicile sociale*;
   - *lipsa de conştiință*.

Din răspunsurile la diverse întrebări care testau cele trei categorii de factori secundari, Eysenck obținea scorul global pentru cele trei dimensiuni. Chestionarele de personalitate elaborate de Eysenck sunt cunoscute sub

Universitatea SPIRU HARET

denumirea de „*E.P.I*" (*Eysenck Personality Inventory*) şi „*E.P.Q*" (*Eysenck Personality Questionnaire*).

Dimensiunile *E* şi *N* au o distribuţie normală la nivelul populaţiei, majoritatea oamenilor plasându-se într-o poziţie centrală a continuumului delimitat de extreme: extraversiune-introversiune şi nevrotism-stabilitate emoţională.

Spre deosebire de celelalte două dimensiuni, psihoticismul (*P*) nu se distribuie normal la nivelul populaţiei. Majoritatea indivizilor obţin scoruri scăzute pentru această dimensiune, scoruri ridicate întâlnindu-se la criminali şi schizofrenici.

Eysenck a elaborat un model de structurare ierarhică a personalităţii, care conţine diverse aspecte ale acesteia, organizate în funcţie de gradul lor de generalitate. Personalitatea are, aşadar, o organizare piramidală, nivelurile cu gradul cel mai înalt de generalitate subordonându-şi nivelurile bazale (inferioare). În ordinea descrescătoare a gradului de generalitate, aceste niveluri sunt următoarele:

1. *Nivelul tipului de personalitate* (*dimensiunea E, N sau P*).

2. *Nivelul trăsăturilor de personalitate* (tendinţe individuale spre acţiune).

3. *Nivelul răspunsurilor habituale* (acţiuni repetitive în situaţii asemănătoare).

4. *Nivelul reacţiilor specifice imediate* (preferinţa de a acţiona într-un anumit mod, răspunsuri necaracteristice).

Eysenck consideră că atunci când se cunoaşte scorul obţinut de o persoană la una din cele trei dimensiuni, situându-se astfel la nivelul ierarhic cel mai înalt, se pot face predicţii legate de trăsăturile, răspunsurile habituale şi cele specifice determinate de dimensiunea respectivă.

*
* *

În afara criticilor aduse asupra modului în care au fost identificate cele trei dimensiuni, teoria lui Eysenck asupra personalităţii are ca limită faptul că el reduce studiul personalităţii la temperament, deoarece factorii descrişi de el sunt consideraţi factori *dispoziţionali*. Personalitatea ar fi, astfel, influenţată doar de aspectul genetic, ereditar, pierzându-se din vedere rolul factorilor de mediu.

Universitatea SPIRU HARET

2.1.7. **Analiza factorială a personalității (R.B. Cattell)**

R.B. Cattell definește personalitatea prin consistența trăsăturilor, ca pe ceva care permite o predicție asupra modului de a se comporta a individului într-o anumită situație: „*personalitatea este ceea ce putem anticipa despre individ că va face într-o situație dată*" (R.B. Cattell, 1950). Se are în vedere, aşadar, organizarea intraindividuală a trăsăturilor în structura personalității.

Spre deosebire de Allport, care utilizează noțiunea de *trăsătură* ca formațiune care individualizează, Cattell (la fel ca şi Eysenck) consideră ca noțiune centrală în descrierea şi explicarea personalității noțiunea de *factor*, pentru a surprinde mult mai bine diferențele dintre oameni, în funcție de gradul în care se manifestă, pe plan comportamental, o trăsătură de personalitate.

Factorii de personalitate au o valoare predictivă asupra comportamentului condiționat de o anumită situație.

Pentru descrierea personalității, Cattell identifică următoarele categorii de factori:

1. ● *Factorii de suprafață*, care se exprimă direct în comportamentul verbal sau motor al persoanei. Sunt legați de anumite circumstanțe, nu au o manifestare constantă, ci variază în situații diferite la indivizi diferiți. Coincid cu *trăsăturile secundare* descrise de Allport.

● *Factorii-sursă*, de profunzime, care reprezintă *pattern*-ul comportamental, pe baza căruia se extrag informații privind conduita individului într-o situație dată. Au o valoare predictivă mai mare decât factorii de suprafață. Coincid cu *trăsăturile centrale* descrise de Allport.

2. ● *Factorii ergici* → structuri motivaționale înnăscute (instincte, trebuințe biologice) şi trăsături temperamentale (tempoul şi stilul general de comportament – energie, reactivitate emoțională);

● *Factorii metaergici* → forțe motivaționale dobândite, subdivizați în atitudini, interese şi sentimente. Sentimentul cel mai puternic şi care focalizează comportamentul este sentimentul Eului care integrează diversele atitudini şi interese ale persoanei. Sentimentele şi atitudinile operează o selecție a scopurilor, stimulează răspunsul emoțional la anumiți stimuli şi facilitează selectarea circumstanțelor şi mijloacelor de atingere a scopurilor propuse.

Universitatea SPIRU HARET

Cattell şi-a extins studiul privind factorii explicativi şi predictivi ai personalităţii individuale, şi asupra personalităţii de grup. El introduce termenul de *sintalitate* pentru a desemna diferenţele care există între grupuri în ceea ce priveşte atitudinea acestora în raport cu anumite aspecte şi cu comportamentele manifestate.

Procedura statistică utilizată de Cattell pentru a determina factorii de personalitate se numeşte *analiză factorială*, bazată pe conceptul de *corelaţie*. În cadrul analizei factoriale au fost corelate trei tipuri de date (variabile) denumite de el:

→ *date – L (life-date)*: date biografice cuantificate, factorii fiind obţinuţi prin observaţii efectuate în situaţii naturale.

→ *date – Q (questionaires-date)*: factorii sunt obţinuţi din chestionare cu întrebări referitoare la obiceiurile şi sentimentele personale ale subiecţilor, similari celor obţinuţi de Eysenck.

→ *date – T (test-date)*: factorii au fost obţinuţi în urma aplicării unor teste obiective (pe loturi mari de subiecţi), prin observarea subiecţilor în situaţii structurate, ceea ce permitea formularea unor predicţii privind comportamentul individului în diverse situaţii.

Cele trei surse de date (*L,Q* şi*T*) nu au relevat, însă, structuri (factori) similare de personalitate. În timp ce structurile derivate din datele *L* şi *Q* prezintă unele similarităţi, datele *T* identifică aspecte diferite ale personalităţii.

Prin corelarea datelor *L* cu datele *Q*, Cattell ajunge la concluzia că există şaisprezece factori esenţiali (factori-sursă) de personalitate care ar putea fi utilizaţi pentru a furniza un *profil* al personalităţii individuale (şaisprezece variabile considerate definitorii pentru descrierea personalităţii). El a elaborat, în acest scop, un test de personalitate cunoscut sub denumirea de „*16PF"*.

*
* *

● Cattell, alături de Allport şi Eysenck oferă o perspectivă *multidimensională* asupra personalităţii. Cei trei autori pleacă de la premisa că *tipul* de personalitate (ca formaţiune ce reuneşte indivizii, pe baza unor similitudini) este un descriptor mult prea general pentru a surprinde particularităţile individuale. Dincolo de faptul că toţi indivizii au o structură primară, comună a personalităţii, există diferenţe între ei tocmai în funcţie

de manifestările trăsăturilor particulare. De aceea, s-au impus noțiunile de *trăsătură* (Allport) şi *factor* de personalitate (Cattell şi Eysenck).

● Diferența majoră dintre Cattell şi Allport constă în faptul că primul consideră trăsăturile (factorii) de personalitate ca fiind noțiuni abstracte, în timp ce Allport le consideră ca având o existență reală.

● Cattell şi Eysenck au utilizat *analiza factorială* pentru a stabili dimensiunile majore ale personalității umane, dar, aşa cum remarcă Birch şi Hayward (1999), variantele de analiză factorială au fost diferite (cei doi autori ajungând la reprezentări diferite ale personalității):

– Eysenck a folosit *varianta ortogonală* a analizei factoriale, în urma căreia factorii obținuți sunt puțini la număr, necorelați şi independenți unul față de celălalt (scorul obținut de un individ la un anumit factor nu dă niciun fel de indicii asupra dimensiunilor altui factor).

– Cattell a aplicat *varianta oblică* a analizei factoriale, care permite obținerea unui număr mare de factori, corelați şi interdependenți. Autorul consideră că această variantă oferă o mai mare acuratețe şi conturează mai bine structura personalității decât *factorii secundari* (*factorii de suprafață*) rezultați din analiza ortogonală utilizată de Eysenck. Totuşi, Cattell a supus *factorii primari* (*factorii-sursă*) – obținuți prin varianta oblică – unei a doua analize factoriale, identificând un număr mai mic de factori secundari (factori de suprafață). Factorii secundari reprezintă, de fapt, reformulări ale factorilor primari. Doi dintre factorii secundari obținuți de Cattell – extraversia şi anxietatea – coincid cu cele două dimensiuni majore obținute de Eysenck: extraversiunea şi nevrotismul.

În general, factorii primari (factorii-sursă) conturează trăsăturile de personalitate, în timp ce factorii secundari (factorii de suprafață) constituie tipul de personalitate. De aceea, teoria lui Cattell se încadrează în abordările trăsăturilor de personalitate (având la bază analiza factorilor primari), iar teoria lui Eysenck se înscrie în abordările tipului de personalitate (centrarea pe factorii secundari, necorelați).

Eysenck a preferat termenul de „*dimensiune*" în locul celui de „*tip*" de personalitate, pentru a evidenția plasarea personalității unui individ pe un continuum, şi nu într-o categorie strictă.

Astfel, Cattell descrie personalitatea în termeni de *trăsături* detaliate (cei şaisprezece factori), în timp ce Eysenck elaborează descrierea personalității în termeni de *dimensiuni* majore (extraversiune, nevrotism şi psihotism).

Universitatea SPIRU HARET

Dincolo de contradicțiile dintre Cattell şi Eysenck cu privire la metodele de formulare a structurii personalității, există o serie de puncte comune legate de factorii secundari (de suprafață), ceea ce conferă o relativă validitate celor două teorii, precum şi chestionarelor derivate.

● Studiile ulterioare de analiză factorială au condus spre acreditarea ideii că esențiali pentru structura personalității ar fi cinci factori care decurg din teoriile lui Eysenck şi Cattell. Aşadar, structura de bază a personalității poate fi descrisă prin cinci factori principali, denumiți *Big-Five* („Marele cinci"). Prezentăm, în continuare cei cinci factori şi trăsăturile lor specifice:

a. *Extraversiunea* → orientarea personalității către exterior, sociabilitatea şi optimismul;

b. *Agreabilitatea* → amabilitatea, generozitatea şi capacitatea de înțelegere;

c. *Conştiinciozitatea* → responsabilitatea, ordinea, disciplina;

d. *Stabilitatea emoțională* → tensiunea, încordarea, calmul;

e. *Cultura* sau *intelectul* → creativitatea, inventivitatea, deschiderea către experiență.

Big-Five reprezintă un compromis (rezonabil) între pozițiile extreme pe care se situează Cattell şi Eysenck şi face trecerea de la studiul *analitic* la studiul *sintetic* al personalității (de la descripția şi analiza personalității în termeni numeroşi şi diverşi, la descripția şi analiza ei în termeni mai puțini numeroşi şi relativ asemănători între ei).

2.2. ***Perspectiva structural-sistemică a personalității***

Teoriile personalității, în funcție de gradul lor de apropiere şi asemănare, au fost integrate în diverse *perspective* mai generale de abordare a personalității.

În acord cu direcțiile psihologiei ştiințifice contemporane, care interpretează personalitatea din *perspectiva structural-sistemică*, depăşindu-se astfel limitele perspectivelor anterioare (cele descriptivist-atomare), prezentăm, în continuare, specificul acestei perspective.

În sens *larg*, personalitatea reprezintă *ansamblul tuturor fenomenelor psihice* (tot conținutul psihologiei). În sens *restrâns*, însă, personalitatea este un *ansamblu de trăsături sau însuşiri psihice* (acele aspecte constante ale vieții psihice).

Universitatea SPIRU HARET

Cunoaşterea personalităţii presupune nu doar relevarea trăsăturilor (ca părţi componente), ci şi identificarea legăturilor şi relaţiilor dintre ele, integrarea acestora într-un întreg indivizibil (care este personalitatea).

Aşadar, înţelegerea deplină a personalităţii necesită o viziune în acelaşi timp structurală şi sistemică asupra alcătuirii şi funcţionalităţii ei, o abordare din perspectiva *ciberneticii*, a *teoriei generale a sistemelor* şi a *teoriei informaţiei*.

A considera că personalitatea este o *structură* înseamnă a depăşi conceperea ei ca o simplă însumare de însuşiri psihice şi a o interpreta prin prisma întregului, ceea ce presupune:

– integrarea părţilor în întreg;

– abordarea oricăreia dintre componentele personalităţii în mod obligatoriu în corelaţie cu toate celelalte;

– dependenţa evoluţiei părţilor de evoluţia generală a întregului, şi invers;

– gruparea elementelor constitutive în substructuri între care există, de asemenea, interrelaţii necesare.

M. Golu şi A. Dicu (1972) au evidenţiat câteva dintre proprietăţile generale ale structurilor, respectiv a personalităţii ca macrostructură, şi anume:

1. *Consistenţa* → se referă la stabilitatea în timp a structurilor psihice ale personalităţii, şi care se opune labilităţii exagerate a structurilor inconsistente. Ea relavă *stilul* psihocomportamental individual.

2. *Mobilitatea sau plasticitatea* structurilor → se află la polul opus al consistenţei şi exprimă posibilitatea reorganizării structurilor sub influenţa schimbării conţinutului relaţiilor individului cu mediul. Este dependentă de mai mulţi factori, printre care cei mai importanţi sunt:

● *vârsta* → plasticitatea este mai ridicată la vârstele tinere şi scade semnificativ la vârstele înaintate. Astfel, la copii structurile dispun de o mare plasticitate şi de o consistenţă scăzută (o frecvenţă mare a oscilaţiilor comportamentale); la adulţi, putem vorbi de un anumit echilibru între plasticitate şi consistenţă; la vârstnici regăsim o plasticitate redusă şi o consistenţă crescută (ajungându-se la stereotipii, rigiditate, conservatorism). Chiar şi la vârstele înaintate accentul trebuie pus pe plasticizarea structurilor (prin psihoterapie).

● *tipul general de sistem nervos şi tipul temperamental* → tipul puternic-echilibrat-mobil (temperamentul sangvinic) favorizează o

Universitatea SPIRU HARET

plasticitate mai mare a structurilor, comparativ cu tipul inert (temperamentul flegmatic); de asemenea, valori ridicate ale extraversiei se asociază cu plasticitatea, în timp ce valori ridicate ale introversiei corelează pozitiv cu rigiditatea structurilor. Distingem din acest punct de vedere, personalităţi constituţional mobile (deschise şi predispuse la schimbare, la care predomină procesele de *acomodare*) şi personalităţi constituţional rigide (rezistente şi ostile schimbării, la care predomină procesele de *asimilare*).

● *sistemul educativ* → un sistem educativ bazat pe principii creativ-euristice facilitează formarea unor structuri psihocomportamentale plastice, cu mari valenţe adaptative, deschise la schimbare, în timp ce sistemul educativ bazat pe principii reproductiv-algoritmice creează structuri psihocomportamentale rigide, streotipizate, inadecvate în situaţiile noi.

3. *Gradul de dezvoltare* al structurilor derivă din natura evolutivă a personalităţii, pe baza lui determinându-se modalitatea şi stadialitatea elaborării profilului personologic general. K. Lewin a delimitat trei grade de dezvoltare a structurii (trei niveluri de structurare a personalităţii), şi anume:

a. *Nivelul structurilor primare*, slab diferenţiate şi slab saturate în conexiuni interne între elementele componente; se reduce la configuraţia trebuinţelor; a mijloacelor de satisfacere a lor şi a unor caracteristici bazale.

b. *Nivelul structurilor semidezvoltate*, caracterizat prin diferenţierea elementelor componente, prin relaţii stabile noi, prin diversificarea funcţională în interiorul structurilor iniţiale şi prin creşterea interdependenţei corelative.

c. *Nivelul structurilor dezvoltate sau maturizate*, care presupune individualizarea pregnantă a structurilor personalităţii (cognitive, afectiv-motivaţionale, volitive), amplificarea maximală a conexiunilor de tip reglator dintre ele.

4. *Integrarea structurilor* se realizează succesiv, stadial, de la structurile simple la cele complexe, de la structurile inferioare la cele superioare, conform *principiului ierarhizării*: „într-un proces evolutiv ascendent multistadial, cum este cazul devenirii sistemului personalităţii, conţinuturile şi structurile psihocomportamentale nou apărute reprezintă un nivel integrativ de ordin ierarhic superior, care va subordona funcţional elementele şi structurile anterioare. Astfel, în timp, personalitatea dobândeşte o pregnantă ierarhizare internă, fiecare subsistem component punând în evidenţă o organizare şi o desfăşurare multinivelară. De regulă, desfăşurarea comportamentului este determinată şi poartă în sine amprenta

Universitatea SPIRU HARET

nivelului integrativ superior, cele inferioare intrând mai mult ca momente şi verigi intermediare" (M. Golu, 1993). Gradul de integrare al structurilor se referă la forţa legăturilor între elementele componente şi la existenţa unor dominante relevante (convingeri legate de sistemul de valori fundamentale, idealul de viaţă etc.). Gradul de integrare putând fi ridicat sau scăzut, vom distinge personalităţi puternic integrate (cu o orientare finalistă pregnantă – de exemplu, personalitatea geniului) şi personalităţi slab integrate (cu o traiectorie comportamentală oscilatorie şi lipsită de anumite dominante relevante – de exemplu, personalitatea apatică şi abulică).

Funcţionalitatea personalităţii nu poate fi înţeleasă fără a apela şi la calitatea ei de *sistem*. Ludwig von Bertalanffy (1966), creatorul teoriei generale a sistemelor, defineşte sistemul „*un ansamblu de elemente aflate în interacţiune necesară şi cărora le este proprie o anumită finalitate*". Această definiţie relevă următoarele aspecte:

● accentul se pune nu pe natura substanţial-calitativă a elementelor, ci pe configuraţie (ansamblu) şi pe relaţiile dintre elemente.

● noţiunile de *sistem* şi de *element* sunt interşanjabile (ceea ce într-un context este element, într-un alt context apare ca sistem, şi invers), importantă fiind nu poziţia de sistem sau de element, ci relaţia, interacţiunea şi interdependenţa lor.

● scopul final al cercetării ştiinţifice îl constituie sistemul, cu particularităţile şi legităţile lui specifice.

● elementele formează *subsisteme*, iar subsistemele se asociază în *sistem* care la rândul lui poate deveni un subsistem. Dacă senzaţiile, percepţia, gândirea şi memoria formează subsistemul cognitiv, acesta, corelat cu subsistemele motivaţional, afectiv şi volitiv, formează sistemul de personalitate. La rândul lui, sistemul de personalitate devine subsistem în raport cu macrosistemul social.

● în vederea realizării finalităţii se formează multiple relaţii între elementele componente, de ordin *substanţial-energetic*, *funcţional* şi *informaţional*.

● un principiu fundamental al oricărui sistem este principiul *feed-back*-ului care explică capacitatea de *reglare* şi *autoreglare* a subsistemului, personalitatea umană fiind sistemul real cu cea mai înaltă şi diversificată capacitate de autoreglare.

Conceptul de sistem, aşa cum precizează M. Golu (1993), oferă posibilitatea reală de centrare pe studiul interacţiunilor şi relaţiilor, iar

Universitatea SPIRU HARET

„personalitatea umană nici nu poate fi concepută şi analizată cât de cât ştiinţific decât prin prisma relaţionarii şi interacţiunii sale permanente cu lumea...personalitatea există, se formează şi se manifestă *în* şi *prin* relaţionare."

Abordarea sistemică a personalităţii va trebui să releve:

a. Tipurile de relaţii între componente şi necesitatea lor în raport cu finalitatea proprie personalităţii (echivalentă cu inserţia activă a individului în mediu şi intervenţia lui creativă, transformatoare).

b. Manifestarea activă, dinamică, diferit calitativă în timp a personalităţii în cursul ontogenezei.

c. Raporturile dintre personalitate şi mediul său ambiant (mediul socio-istoric, considerat ca macrosistem).

Ca entitate reală, personalitatea conţine toate atributele sistemicului, ea fiind un „*sistem dinamic, deschis, hipercomplex şi probabilist*" (*idem*):

1. Caracterul *dinamic* al personalităţii implică coordonata temporală: personalitatea este funcţie de timp – *P=f(t)* -, adică evoluează în timp parcurgând o serie de etape de dezvoltare ontogenetică.

Sistemul de personalitate are o natură dual-contradictorie, având atât caracter *static-funcţional* (invarianţii structurali, care îi asigură identitatea de sine în succesiunea momentelor temporale), cât şi *dinamic-funcţional* (modificările, adaptările sau dezadaptările datorate influenţelor mediului extern).

M. Golu specifică faptul că personalitatea este un *sistem dinamic evolutiv* cu capacitate de *autoorganizare*, la nivelul ei confruntându-se permanent două tendinţe opuse:

– *tendinţa evolutivă* (antientropică), predominantă în perioadele copilăriei, adolescenţei şi tinereţii, caracterizată prin creştere, maturizare, dezvoltare, devenire;

– *tendinţa involutivă* (entropică), predominantă în perioada bătrâneţii şi caracterizată prin diminuare, degradare, dezorganizare.

Între cele două tendinţe contrare se interpune o perioadă de relativă stabilitate, cu menţinerea constantă a tendinţei evolutive.

Modificările produse în sistemul personalităţii (mărimile de „ieşire") sunt determinate nu numai de influenţele mediului extern (mărimile de „intrare"), ci şi de propria organizare internă (mărimile de „stare"), personalitatea fiind un sistem *istoricizat* (manifestările actuale includ şi experienţa anterioară).

În cadrul dinamicii funcționale a sistemului personalității funcționează două legi: *legea heterocroniei* şi *legea heteronomiei*.

a. Conform *legii heterocroniei*, diversele structuri, procese şi subsisteme componente au ritmuri diferite de dezvoltare şi maturizare, care se realizează la momente de timp diferite (gradul de eficiență adaptativă în raport cu solicitările externe va fi semnificativ diferit la diferite vârste).

b. Conform *legii heteronomiei*, la nivelul personalității adulte, funcțiile, procesele şi capacitățile psihice se află la nivele diferite de dezvoltare şi eficiență în raport cu solicitările externe.

2. Caracterul de *sistem deschis* al personalității rezultă din interacțiunea acesteia cu mediul extern, din schimburile de substanță, energie şi informație, fiecare având un rol diferit în dezvoltarea personalității:

– schimburile de substanță şi energie au rol principal în dezvoltarea biofiziologică;

– schimburile de informație au rol central în dezvoltarea psihică (psihicul având o natură informațională).

Nivelul dezvoltării personalității şi echilibrul acesteia va depinde de calitatea, de promptitudinea şi eficiența realizării acestor schimburi.

3. Caracterul *hipercomplex* al personalității este determinat de două categorii de factori:

– numărul foarte mare al elementelor componente;

– puternica saturație de legături interne (între elementele componente) şi externe (între personalitate şi mediu).

4. Caracterul *probabilist* al sistemului personalității este dat de interpunerea mărimilor interne de „stare", între mărimile de „intrare" şi cele de „ieşire".

Mărimile de „stare", prin prelucrarea şi interpretarea influențelor externe, dau un caracter aleatoriu legăturii „intrare" (stimul) – „ieşire" (răspuns). Astfel, răspunsul la „ieşire" este imprevizibil; noi putem aproxima cu o anumită probabilitate un comportament, dar nu putem spune cu exactitate care va fi acest comportament, personalitatea umană caracterizându-se printr-un comportament polivalent:

– în raport cu unul şi acelaşi stimul pot exista mai multe răspunsuri;

– în raport cu mai mulți stimuli poate exista un singur răspuns.

Universitatea SPIRU HARET

*
* *

Deşi abordarea *sistemică* şi cea *structurală* sunt complementare, ele realizându-se, de regulă, concomitent, abordarea structurală se subordonează celei sistemice. Sistemul dispune de o structură, include diverse structuri şi elemente distincte. „Analiza sistemică este integrativă, globală, în timp ce analiza structurală vizează componente ale sistemelor complexe" (L. Vlăsceanu, 1982, *apud* M. Zlate, 2000).

Personalitatea este un ansamblu de *structuri* care îi asigură stabilitate (constanţă) şi un nivel înalt de integrare, dar ea nu-şi poate pierde atributul *dinamicităţii* (atât în plan individual, cât şi social). Astfel personalitatea nu este nici exclusiv statică (stabilă), nici exclusiv dinamică; dimpotrivă, ea exprimă organizarea unitară a însuşirilor şi trăsăturilor neuropsihice relativ stabile ale individului într-un ansamblu dinamic, în permanentă desfăşurare.

Din perspectivă structural-sistemică, putem defini personalitatea ca o „structură complexă implicând un ansamblu de structuri şi funcţionând sistemic" (T. Creţu, 1987).

Subsistemele (substructurile) personalităţii

Psihologia personalităţii îşi centrează atenţia asupra „modului" în care procesele, funcţiile şi stările psihice individuale se integrează pe cele trei coordonate principale: „*dinamico-energetică, instrumental-performanţială* şi *relaţional-socială*" (M. Golu, 2004). Procesul integrării pe cele trei coordonate conduce la elaborarea a trei subsisteme (substructuri) intercorelate, care definesc obiectul central de studiu al psihologiei personalităţii, şi anume:

- *subsistemul dinamico-energetic (temperamentul);*
- *subsistemul instrumental-operaţional (aptitudinile);*
- *subsistemul relaţional-valoric şi de autoreglaj (caracterul).*

Rezumat

Diversitatea teoriilor asupra personalităţii ne obligă la o clasificare a lor, pentru a le putea sintetiza, înţelege şi evalua mai uşor. Criteriile de clasificare pot fi numeroase: după gradul de generalitate (teorii globale şi particulare), după relaţiile dintre aceste teorii (teorii asemănătoare, diferite, complementare, opuse, contradictorii), după factorii determinanţi (teorii biologizante, psihologizante, sociologizante), din perspectivă evolutivă (teorii statice, dinamice şi integrative), după similitudinea sau unicitatea

Universitatea SPIRU HARET

personalității (teorii nomotetice şi idiografice) etc. Având în vedere impactul anumitor teorii ale personalității, atât în plan teoretic, cât şi practic, am considerat necesară abordarea unor teorii post-freudiene (Jung, Adler şi Horney), teoriile lui Allport şi Kelly – teorii idiografice -, precum şi teoriile elaborate de Cattell şi Eysenck – teorii nomotetice.

- Pentru C. G. Jung (psihologia analitică), esențialul în analiza personalității îl constituie înțelegerea acesteia din perspectiva echilibrării unor componente de bază: conştientul şi inconştientul, potențele şi calitățile personalității. Nu conflictul componentelor personalității este esențial, ci caracterul lor complementar şi compensatoriu, unitatea lor în „selful total". În concepția lui Jung, personalitatea include trei sisteme de interacțiune: conştiința, inconştientul personal şi inconştientul colectiv.

- A. Adler (psihologia individuală) descrie personalitatea ca pe o structură integrală, o confluență a tendințelor având la bază tendința spre perfecționare, spre totalitate şi integrare. Lupta pentru perfecțiune constituie „motorul" dezvoltării personalității.

- K. Horney (psihanaliza interpersonală) consideră ca noțiune centrală în descrierea personalității noțiunea de „conflict", cu geneza în relațiile interpersonale, în atitudinile generale contradictorii față de o altă persoană. Dezvoltarea personalității se realizează pe seama rezolvării conflictului interpersonal.

- G. Allport (teoria trăsăturilor de personalitate) pleacă de la premisa că personalitatea este un ansamblu de trăsături. Comportamental, trăsătura indică predispoziția de a răspunde în acelaşi mod (constant) la diferiți stimuli. Trăsăturile, ca structuri stabile, sunt atât unice fiecărui individ, dar şi comune mai multor indivizi. De aici abordarea dublă a personalității: ca unicitate (abordarea idiografică) şi ca generalitate (abordarea nomotetică).

- G. Kelly (teoria constructelor personale) consideră că oamenii selectează stimulii la care reacționează plecând de la atitudinile şi ipotezele pe care le au, ca şi oamenii de ştiință. Pe această bază, ei îşi formează convingeri, atitudini noi sau le întăresc pe cele existente, construindu-şi astfel singuri personalitatea. De aici conceptul de „construct personal", personalitatea fiind un ansamblu de constructe personale.

- R.B. Cattell şi H.C. Eysenck (analiza factorială), definind personalitatea ca un ansamblu de factori, doresc (prin noțiunea de „factor") să depăşească sfera prea largă a tipului sau prea îngustă a trăsăturii,

Universitatea SPIRU HARET

identificând personalitatea cu relaţiile dintre factori, aceştia având o exprimare cantitativă, şi nu calitativă.

Mulţimea teoriilor personalităţii nu trebuie să ne mire, personalitatea umană fiind un fenomen foarte complex. În practică, cercetătorul acceptă una dintre teorii, combină teoriile între ele sau creează o teorie nouă. Pentru ca o teorie să fie validă, ea trebuie să îndeplinească mai multe criterii de exigenţă, şi anume: verificabilitatea, consistenţa internă, economicitatea conceptelor, comprehensivitatea, valoarea funcţională şi valoarea euristică.

În funcţie de gradul lor de apropiere şi asemănare, teoriile personalităţii au fost integrate în diverse perspective mai generale de abordare a personalităţii. Considerăm că cea mai adecvată este perspectiva structural-sistemică, aceasta permiţând surprinderea specificului calitativ al integralităţii şi emergenţei globale, supraordonate a personalităţii.

Concepte-cheie

● *arhetip* – modele primitive, forme simbolice, imagini sau scheme înnăscute, exprimate în cultura popoarelor şi a căror totalitate defineşte inconştientul colectiv.

● *construct personal* – modul în care o persoană percepe, înţelege, prezice şi interpretează realitatea.

● *tip de personalitate* – structură primară, comună a personalităţii, ce grupează indivizii pe baza asemănărilor; concept de generalitate medie, situat între concretul-singular şi generalul-abstract, având la bază o îmbinare de trăsături.

● *dimensiune a personalităţii* – se referă la faptul că personalitatea unui individ este plasată într-un anumit punct al unui continuum delimitat de doi poli opuşi (două extreme) depăşindu-se astfel cadrul rigid al tipului de personalitate.

● *trăsătură de personalitate* – structură relativ stabilă ce denotă caracteristicile psihologice ale unui individ; unitate descriptivă care individualizează, diferenţiază persoanele (descriere calitativă).

● *factor de personalitate* – element descriptiv al personalităţii, rezultat în urma corelaţiilor statistice între scorurile diferitelor trăsături de personalitate şi având valoare predictivă asupra comportamentului; ca descriere cantitativă şi ca grad de generalitate se situează între tip şi trăsătură.

Universitatea SPIRU HARET

● *structură* – construcție, totalitate organizată, în care părțile sunt dependente de întreg şi, în consecință, solidare unele cu altele; termen apropiat ca sens cu acela de „gestalt" sau configurație.

● *sistem* – grupare sau organizare ierarhică de elemente, indiferent de natura lor, având o desfăşurare spațio-temporală şi implicând legături şi interacțiuni substanțiale, energetice şi informaționale între elemente şi, într-o anumită măsură şi cu mediul ambiant.

● *emergență* – caracteristică a sistemelor dinamice şi complexe de a produce efecte ce nu sunt reductibile la posibilitățile părților componente, ci rezultă din interacțiunea acestora; însuşire a sistemelor superior integrate şi dispunând de autoorganizare şi autoreglare.

Autoevaluare

1. De ce este necesar să se facă distincția între idiografic şi nomotetic în abordarea personalității?

2. Explicați diferențele specifice dintre noțiunile de „tip", „trăsătură" şi „factor" de personalitate.

3. Care este deosebirea dintre concepția lui Jung şi Horney în ceea ce priveşte abordarea personalității?

4. Identificați punctele comune şi de divergență dintre teoriile lui Eysenck şi Cattell.

5. Care este relevanța conceptului de „construct personal" în înțelegerea personalității?

6. Ce anume a adus nou perspectiva structural-sistemică cu privire la personalitate?

Universitatea SPIRU HARET

3. TEMPERAMENTUL – CA SUBSISTEM DINAMICO-ENERGETIC AL PERSONALITĂȚII

3.1. *Definiție şi caracterizare generală*

Temperamentul se defineşte ca *ansamblul însuşirilor dinamico-energetice ale personalității*. Pe de o parte, ne furnizează informații cu privire la cât de rapidă sau lentă, mobilă sau rigidă, uniformă sau neuniformă, accelerată sau domoală este conduita unui individ – *nivelul dinamic –,* iar pe de altă parte, ne indică modul de acumulare şi descărcare a energiei unui individ – *nivelul energetic* – de unde atributele energic, exploziv, rezistent, expansiv şi contrarele lor (deficit de energie, consum lent al energiei, risipă de energie).

În cadrul dezvoltării personalității, temperamentul este latura care se manifestă cel mai de timpuriu (observabilă din *copilărie,* când nu se poate spune încă nimic despre celelalte laturi ale personalității deoarece ele nu au fost dezvoltate) şi se exprimă cel mai pregnant în conduită şi comportament (mişcări, reacții afective, vorbire etc.)

Din punct de vedere *biologic*, temperamentul implică direct constituția fizică şi procesele neurochimice sau metabolice din organism.

Din punct de vedere *psihologic*, temperamentul implică modul cum reacționează şi se manifestă un individ, sub aspect dinamico – energetic, în diverse situații externe.

Dinamica temperamentală se exteriorizează atât în mişcările persoanei, cât şi în afectivitate, în conduitele voluntare sau în procesele cognitive; ea se exprimă în mimica individului, în viteza şi ritmul vorbirii, în particularitățile scrisului său etc. Astfel, putem identifica temperamentele cu ajutorul unor *indicatori psihocomportamentali*, şi anume:

- *impresionabilitatea* → adâncimea şi tăria cu care sunt trăite fenomenele psihice, în special cele senzoriale şi afective. În funcție de capacitatea de receptare a stimulărilor şi profunzimea impresiilor produse,

Universitatea SPIRU HARET

precum şi de ecoul (rezonanţa) lor în întreaga fiinţă a individului, unii indivizi sunt adânc impresionabili (informaţiile primite şi impresiile formate au rezonanţă mare în plan psihic, iar trăirile afective îl fac să vibreze puternic, toate acestea suprapunându-se pe un fond crescut al sensibilităţii persoanei), iar alţii sunt puţin (superficial) impresionabili.

● *impulsivitatea*→ se referă la caracterul brusc al răspunsurilor, la descărcări sacadate în desfăşurarea proceselor sau înregistrând perioade de latenţă prelungită, desfăşurări domoale şi intensitate redusă.

● *ritmul* reacţiilor şi trăirilor psihice → ne înfăţişează alternarea lor uniformă sau neuniformă; modificările accelerate sau încetinite, o anumită regularitate între răspunsuri şi pauze sau o instabilitate şi iregularităţi evidente.

● *tempoul* modificărilor neuropsihice temperamentale → se exprimă în frecvenţa trăirilor psihice într-o anumită unitate de timp. Există indivizi cu un tempou ridicat, tumultuos (cu o frecvenţă mare în unitatea de timp, a trăirilor psihice) şi indivizi cu un tempou scăzut (cu o frecvenţă redusă a trăirilor psihice, pe aceeaşi unitate de timp).

● *expresivitatea psihică* → intonaţia vorbirii; debitul şi viteza limbajului; mişcările de mers automatizate; expresiile emoţionale şi mimice; actele voluntare complexe; direcţia orientării dominante (extraversie/introversie); disponibilitatea la comunicare interpersonală; ascendenţa sau obedienţa raţională; locul controlului (dependenţa de activismul intern propriu);capacitatea generală de lucru şi rezistenţa la solicitările puternice şi de lungă durată; capacitatea de adaptare la situaţii noi; rezistenţa la frustraţie, la stres, la situaţii conflictuale.

Plecând de la aceşti indicatori generali, de la modul în care ei se îmbină în structura personalităţii, se elaborează diverse *portrete temperamentale* (variante individuale): temperamente excitabile emoţional şi cu reacţii ritmice prompte sau indivizi impresionabili dar în acelaşi timp lenţi, mult prea deliberaţi şi oscilanţi, precum şi tipul total pasiv, de temperament „imperturbabil" în atitudinile şi comportamentul său; după cum există tipuri expresive, cu exteriorizare certă şi impresii vii ce li se pot „citi" parcă pe faţă, precum şi tipuri estompate, neexpresive, fără a fi în mod voluntar reţinute. Constatăm că la aceeaşi situaţie – stimul, manifestările temperamentale pot fi diferite la diferiţi indivizi.

Universitatea SPIRU HARET

Indicatorii temperamentali nu aparţin doar unui proces psihic, unei anumite conduite, ci *întregii personalităţi*, tuturor proceselor psihice (de la senzaţie până la voinţă) şi, totodată, nu se manifestă în mod sporadic, accidental, ci în mod *constant* (*stabil*) în conduită.

Toţi aceşti indicatori psihocomportamentali se manifestă într-o stare activă a individului (nu pasivă, în somn sau în comă), într-o anumită împrejurare de viaţă.

Oricum s-ar manifesta temperamentul, în psihologia personalităţii el ne relevă două aspecte intim corelate, şi anume:

a) temperamentele redau tabloul comportamental al indivizilor sub aspectul lor dinamic;

b) temperamentele indică asupra proprietăţilor fundamentale ale sistemului nervos central.

● Între tipul de *activitate nervoasă superioară* – definit prin *intensitatea*, *echilibrul* şi *mobilitatea* proceselor centrale de *excitaţie* şi *inhibiţie* – şi *temperament* există o relaţie directă şi strânsă. Tipul de activitate nervoasă superioară formează baza neurofuncţională a temperamentului. Rezultă că:

– studiind manifestările temperamentale ale unui individ putem determina însuşirile sale fundamentale de tip de sistem nervos;

– studiul trăsăturilor tipologice ale activităţii nervoase superioare au facilitat cunoaşterea temperamentelor umane.

Tipul de *activitate nervoasă superioară* (tipul general de sistem nervos) are o *sferă* mai largă decât temperamentul, influenţând nu doar planul vieţii psihice, ci şi activitatea internă a organismului, a funcţiilor diverselor organe, până la procesele trofice; sub aspectul *conţinutului*, tipul de activitate nervoasă superioară este, însă, mai restrâns. Dacă tipul de activitate nervoasă superioară este o noţiune *fiziologică* – fiind expresia structurii morfofuncţionale a sistemului nervos –, temperamentul este o noţiune *psihologică*, care priveşte activitatea psihică şi conduita.

Temperamentul este un corespondent în plan psihocomportamental, al tipului de sistem nervos. Tipul de activitate nervoasă superioară nu se transferă, însă, direct într-o caracteristică temperamentală, ci *mediat* (filtrat) de sistemul de relaţii cu lumea (reflexe condiţionate, experienţa subiectivă). Acest filtru determină ca în temperament să se manifeste în mod predominant o anumită însuşire a tipului de sistem nervos (echilibrul, mobilitatea), intensitatea proceselor nervoase fiind la om în mod frecvent

mascată şi nu apare mereu în prim plan; toate acestea depind de un anumit consens al împrejurărilor de viaţă. Aceeaşi însuşire tipologică se poate exprima diferit în diverse sectoare ale vieţii psihice (de exemplu, este posibil ca mobilitatea să se exprime mai proeminent în motricitatea generală, decât în activitatea verbală).

Între tipul de activitate nervoasă superioară şi temperament nu poate exista o neconcordanţă, poate fi vorba numai de modul particular în care tipul se exprimă în viaţa psihică, în urma dezvoltării ontogenetice a individului.

Temperamentul, în manifestările sale tipico-individuale, depinde în mare măsură de condiţiile ontogenezei. Dacă *„tipul determină categoria de temperament, dezvoltarea psihică condiţionează modul concret în care se configurează acest temperament"* (P. Popescu – Neveanu, 1961). Nu toate influenţele tipului au aceeaşi însemnătate pentru definirea temperamentului; unele dintre ele, fiind contracarate de alţi factori sau nefiind suficient conturate, nu-şi găsesc expresia în trăsăturile temperamentului specific unei persoane.

Pavlov a arătat că tipul de sistem nervos este înnăscut şi el nu se schimbă în mod structural în cursul ontogenezei. Însuşirile fundamentale ale activităţii nervoase superioare nu se schimbă, dar ele se dezvoltă în ontogeneză, în direcţia creşterii, a întăririi lor, în succesiunea: *intensitate* → *echilibru* → *mobilitate*. Aceasta este regula generală, dar în cadrul ei pot exista variaţii ce depind de caracteristicile tipului nativ. Rezultă că tipul influenţează şi caracteristicile procesului de maturizare nervoasă. Nu se cunoaşte exact în ce măsură influenţează factorii de mediu asupra tipului; în orice caz, o dinamică a tipului în ontogeneză există. Însuşirile de tip şi cele de vârstă trebuie privite în unitate: la trecerea de la o generaţie la alta, prin antrenament creşte mobilitatea de la părinţi la urmaşi.

Tipul de activitate nervoasă superioară este cea mai stabilă dintre condiţiile interne. De aceea, temperamentul apare ca cea mai generală şi stabilă componentă a personalităţii. Alături de *„predispoziţii", structura temperamentală* şi, respectiv, tipul temperamental este înnăscut, ambele reprezentând „elementul" ereditar în organizarea internă a personalităţii. Deşi temperamentul este, în esenţă, larg determinat genetic (tipul fiind înnăscut), totuşi el nu reprezintă o componentă rigidă, imuabilă, ci suportă unele modificări în cursul vieţii. Temperamentele nu pot fi schimbate

Universitatea SPIRU HARET

(înlocuite unele cu altele), dar pot fi *educate, modelate* sub influenţa *factorilor socioculturali* (facilitând manifestarea trăsăturilor temperamentale cu efecte pozitive şi inhibând manifestarea celor cu efecte negative).

Fiind determinat în principal de tipul de sistem nervos, temperamentul se dezvoltă ca premisă şi rezultantă a întregului sistem de personalitate şi este influenţat de aptitudini şi caracter, dobândind unele însuşiri secundare destul de variabile şi care trec dincolo de tipic spre individual.

● Cu referire la *natura psihică a temperamentului*, aceasta este*emoţional-reactivă*. Temperamentul este „fundamentul emoţional al personalităţii" (G. Allport, 1991). Temperamentul se referă la fenomenele caracteristice ale naturii emoţionale a unui individ, incluzând: sensibilitatea faţă de o stimulare emoţională, forţa şi viteza sa obişnuită de răspuns, calitatea dispoziţiei sale predominante şi toate particularităţile fluctuaţiei şi intensităţii dispoziţiei" (*idem*). Aceste fenomene sunt considerate de Allport ca fiind dependente de construcţia constituţională şi, deci, în mare măsură ereditare ca origine. Allport recunoaşte în acelaşi timp că temperamentul poate fi modificat pe măsură ce personalitatea se dezvoltă, dar nu putem vorbi despre o modificare nelimitată. Natura emoţional – reactivă a temperamentului este evidenţiată în toate tipologiile temperamentale (în tipologiile psihologice ea fiind mai pregnantă).

● La nivelul sistemului de personalitate, temperamentul nu reprezintă latura de conţinut, ci latura *formală* (de formă) a personalităţii. El ţine de *stilul*, de *forma*, de *modul* omului de a fi şi de a se comporta. Temperamentul, prin sine însuşi, nu generează nici conţinuturi psihice, nici performanţe. În cadrul lui, întâlnim conţinuturi variate şi chiar opuse, temperamentul fiind *nespecific sub raport valoric* pentru personalitatea umană. El îşi pune amprenta (influenţează) asupra conduitei, în special asupra modului în care diverse conţinuturi sunt realizate, dar nu determină conţinutul vieţii psihice. Trăsăturile nu corelează semnificativ cu valorile orientative, aptitudinale sau caracteriale. Dacă cineva gândeşte lent, nu gândeşte neapărat şi prost; dacă cineva vorbeşte repede, nu spune neapărat şi ceva interesant; generozitatea nu este o trăsătură de temperament, dar modul cum fiecare îşi dobândeşte şi manifestă generozitatea depinde de temperament (colericul îşi exprimă generozitatea ostentativ, cu agitaţie, melancolicul cu rezerve şi discreţie).

Universitatea SPIRU HARET

Temperamentul, pe de o parte, ne indică modul în care se exteriorizează şi se manifestă o persoană într-o situaţie concretă, sub aspectul intensităţii, mobilităţii şi echilibrului diverselor tendinţe, pulsiuni şi procese biologice contrare (forţă – slăbiciune, mobilitate – inerţie, excitaţie – inhibiţie, control – impulsivitate etc.), iar pe de altă parte, influenţează celelalte laturi ale personalităţii, nuanţând modul lor de manifestare, având rol predispozant şi facilitând sau inhibând formarea lor.

3.2. *Tipologii temperamentale*

De-a lungul timpului au fost elaborate o multitudine de tipologii temperamentale, în funcţie de diverse criterii: 1) criterii morfologice sau bioconstituţionale; 2) criterii psihofiziologice; 3) criterii psihologice; 4) criterii psihosociologice; 5) criterii psihopatologice. Acceptarea lor este necesară, deoarece are o anumită valoare practică şi de aprofundare a cunoaşterii personalităţii, chiar dacă este vorba de contribuţii adesea redundante.

3.2.1. **Tipologii bioconstituţionale**

Aceste tipologii se bazează pe parametrii *constituţiei corporale, morfologice* a individului, mai exact pe raporturile cantitative dintre diferitele dimensiuni ale corpului, considerând că o anumită constituţie predispune la un anumit comportament. În general, în cadrul lor, se diferenţiază trei tipuri constituţionale: unul cu dimensiunile orizontale mai accentuate (tipul brevilin), altul cu dimensiunile de lungime mai accentuate (tipul longilin) şi un al treilea tip intermediar.

Pentru a stabili apartenenţa la un tip sau altul se realizau măsurători antropometrice şi se calculau diferiţi coeficienţi. Un astfel de coeficient a fost obţinut prin înmulţirea cu 100 a perimetrului toracic şi prin împărţirea produsului cu valoarea taliei. Cu cât rezultatul a fost mai mic, cu atât indicele de brevilinitate era mai mic şi indicele de longilinitate mai mare.

Tipologia lui E. Kretschmer

Primul care a reuşit să încadreze problema tipologiei constituţionale în coordonatele psihologiei a fost psihiatrul german E. Kretschmer. Pornind de la constatarea că majoritatea bolnavilor schizofrenici pe care îi trata aveau constituţia astenică, iar majoritatea celor care sufereau de boala

Universitatea SPIRU HARET

circulară (maniaco-depresivă) aveau constituţia picnică, a sesizat că între constituţia corporală şi profilul psihologic există o anumită corelaţie.

Pe baza constatărilor făcute pe bolnavii psihici, Kretschmer elaborează o tipologie valabilă şi pentru oamenii normali. El distinge trei tipuri constituţionale principale, şi anume:

a. *Tipul picnic* → constituţie orizontală, abdomen voluminos, tendinţa spre obezitate, statură mijlocie, piele întinsă, faţa moale şi largă, gât mare, torace bombat şi lăsat în jos, extremităţi moi, rotunde, scurte, sistem osos fragil;

b. *Tipul leptosom (astenic)* → constituţie verticală (dezvoltat mai mult în lungime), trunchi cilindric, cutie toracică plată (turtită), umeri apropiaţi şi înguşti, cap mic şi rotund, muşchi şi oase subţiri (aspect scheletic), nas lung şi ascuţit, paloarea feţei, trăsături feminine la bărbaţi şi masculine la femei;

c. *Tipul atletic – vâscos* → constituţie fizică proporţionată, dezvoltare amplă a scheletului osos, a musculaturii, epidermei; partea de sus a corpului dezvoltată în lărgime, gât îngust, umeri laţi şi bazin îngust.

La aceste trei tipuri principale se adaugă şi un tip accesoriu – *tipul displastic* (cu malformaţii individuale şi mai puţin individualizat).

Acestor tipuri constituţionale le corespund două tipuri psihice (două dimensiuni polare ale personalităţii):

- *tipul ciclotim,* caracterizat printr-o permanentă oscilaţie (trecere în cicluri) de la o stare psihică la alta (veselie – tristeţe, calm – iritare); aceste oscilaţii pot fi rapide şi superficiale la unii, lente şi profunde la alţii; este adecvat la excitaţie (natural, liniştit); se asociază cu extraversia (persoane naturale, fireşti);
- *tipul schizotim* se distinge printr-o profundă discrepanţă între aparenţă şi esenţă, dintre ceea ce se vede şi ceea ce este ascuns; poate fi cald, hipersensibil sau rece, insensibil; prezintă contraste între constant (temperamentele calde, hipersensibile) şi instabil (temperamentele reci, insensibile); este inadecvat la excitaţie (reţinut, blocat); se asociază cu introversia (persoane complexe, greu descifrabile).

Cu referire la tipurile *ciclotim* şi *schizotim*, prezentăm în tabelul următor (tabelul nr. 8), câteva dintre particularităţile temperamentale care caracterizează cele două tipuri, sintetizate după Rohracher:

Universitatea SPIRU HARET

Tabelul nr. 8

Trăsătura	*Particularităţi temperamentale*	
	Tipul ciclotim	*Tipul schizotim*
Ritmul personal	lent	rapid
Oboseala	se manifestă progresiv	se manifestă brusc
Reacţia la formă şi culoare	receptiv la culori	receptiv la forme
Extensiunea câmpului de observaţie	larg	îngust
Performanţă şi atenţie	cantitativ bună, calitativ slabă, sintetic şi orientat spre ansamblu	cantitativ slabă, calitativ bună, analitic şi orientat asupra unor anumite părţi
Adaptabilitate la situaţii noi	uşor adaptabil	greu adaptabil
Comportamentul	corelaţie afectivă imediată, fără repercusiuni prelungite	coloratură afectivă lentă, cu repercusiuni durabile
În situaţii excitante	exploziv	stăpânire de sine

Tipul *picnic* corespunde tipului temperamental *ciclotim*, iar tipul *astenic* corespunde tipului *schizotim.* Kretschmer stabileşte şi o corelaţie între cele patru tipuri şi predispoziţia pentru anumite boli psihice:

- tipul *picnic – ciclotim* predispune la boli maniaco-depresive;
- tipul *astenic – schizotim* predispune la schizofrenie;
- tipul *atletic – vâscos* şi tipul displastic predispun la epilepsie.

Universitatea SPIRU HARET

Tipologia lui W. H. Sheldon

În funcţie de gradul de dezvoltare a celor trei forţe embrionare – *endoderm, mezoderm* şi *ectoderm* – Sheldon stabileşte trei biotipuri: *endomorf, mezomorf* şi respectiv, *ectomorf*.

a) *Endomorful* → constituţie dezvoltată pe orizontală, sferică, dezvoltare redusă a muşchilor şi oaselor, un coeficient redus al suprafeţei corporale.

b) *Mezomorful* → greu şi rectangular, dezvoltare superioară a oaselor şi muşchilor, rezistent la efortul fizic.

c) *Ectomorful* → constituţie dezvoltată pe verticală, înalt, fragil, cu coşul pieptului turtit, slab, cu muşchii puţin dezvoltaţi, puţin rezistent la efortul fizic.

Acestor trei tipuri constituţionale le corespund trei tipuri temperamentale distincte, după cum reiese din tabelul următor (tabelul nr. 9):

Tabelul nr. 9

Tipologia lui Sheldon	
Tipul constituţional	*Tipul temperamental*
Endomorf Mezomorf Ectomorf	*Visceroton* *Somatoton* *Cerebroton*

a) *Tipul visceroton* → caracterul relaxat al ţinutei şi al mişcărilor, dorinţă de confort fizic, plăcerea de a munci, sociabil, amabil, tolerant, mâncăcios, somn adânc, nevoia de ceilalţi atunci când este tulburat; corespunde *tipului picnic* descris de Kretschmer.

b) *Tipul somatoton* → aserţiune în ţinută şi mişcări, dorinţă de aventură fizică, nevoia de efort fizic, manifestări energice, vioi, tendinţa de a domina, tendinţa spre autoafirmare, competitivitate, maniere directe, agresivitate, claustrofobie, voce nereţinută, indiferenţă faţă de durere, somn neliniştit, simte nevoia de acţiune atunci când are probleme; corespunde *tipului atletic* descris de Kretschmer.

Universitatea SPIRU HARET

c) *Tipul cerebroton* → mişcări reţinute, anxios, inhibat, tendinţă de izolare, sociofobie, agorafobie, discreţie în domeniul afectiv, încordare mintală, hiperatenţie, voce reţinută, evitarea zgomotului, meditativ, introvert, nevoia de singurătate atunci când are probleme; corespunde *tipului astenic* descris de Kretschmer.

În tabelul următor (tabelul nr. 10) redăm corespondenţele dintre tipologia lui Sheldon şi Kretschmer:

Tabelul nr. 10

Tipuri temperamentale	
Tipologia lui Sheldon	*Tipologia lui Kretschmer*
Tipul *visceroton*	Tipul *picnic*
Tipul *somatoton*	Tipul *atletic*
Tipul *cerebroton*	Tipul *astenic*

Pentru determinarea tipului temperamental, Sheldon a elaborat o metodă de evaluare cantitativă, utilizând o scală de evaluare în şapte trepte (scală tip Lickert). Aplicând această metodă se evaluează un număr mai mare de însuşiri ale persoanei şi, în final, se obţine pentru fiecare individ un indice cantitativ mediu compus din trei valori care pot varia de la 1 la 7, unu fiind cota minimă iar şapte cota maximă. Pe primul loc se află cota viscerotoniei, pe cel de-al doilea cota somatotoniei, iar pe al treilea cota cerebrotoniei.

În cazul unei viscerotonii foarte pronunţate (pure) vom avea indicele 7,1,1. În cazul unei somatotonii pure indicele va fi 1,7,1, iar cerebrotonia pură va avea indicele 1,1,7. Precizăm faptul că *tipurile pure* (şi, în general, temperamentele pure) sunt extrem de rare.

Sistemul de cotare propus de Sheldon creează posibilitatea de a determina şi exprima mai nuanţat profilul temperamental în fiecare caz particular. De exemplu, în cazul în care cele trei tipuri temperamentale sunt reprezentate în egală măsură în structura personalităţii unui individ, indicele va fi 4,4,4. Dacă la o persoană predomină trăsăturile somatotonice, atunci indicele ar putea fi, de exemplu, 4,5,2 sau 4,6,1. Sheldon a obţinut distribuţia teoretică a tipurilor utilizând un eşantion de 4000 de subiecţi.

Concluzii privind biotipologiile

1. Deşi legătura dintre constituţia fizică (biotip) şi structura psihică (psihotip) nu poate fi pusă sub semnul întrebării, această legătură nu este însă o legătură cauzală sau genetică, ci o corelaţie statistică.

Universitatea SPIRU HARET

2. Determinarea şi analiza cantitativă a biotipurilor este insuficientă, deoarece nu ne spune nimic despre direcţia de evoluţie, la nivel individual, a parametrilor respectivi. De aceea, analiza cantitativă (matematică) va trebui completată cu analiza calitativă.

3. Legătura dintre biotip şi psihotip depinde atât de factorii genetici, cât şi de factorii ontogenetici. În acest sens, vor fi necesare şi alte criterii pentru identificarea şi evaluarea trăsăturilor temperamentale.

3.2.2. **Tipologii psihofiziologice**

Criteriile considerate în cadrul tipologiilor psihofiziologice sunt atât *psihologice* cât şi *fiziologice*, realizându-se o *sinteză* între subiectiv şi obiectiv.

Tipologia lui I.P. Pavlov

Plecând de la unul din postulatele de bază ale psihologiei ştiinţifice, conform căruia *psihicul este funcţie a creierului*, Pavlov consideră că principalii factori care condiţionează tipul temperamental sunt proprietăţile naturale înnăscute – *intensitatea (forţa)*, *echilibrul* şi *mobilitatea* – ale celor două procese nervoase fundamentale: *excitaţia* şi *inhibiţia*. Cele trei proprietăţi definesc *tipul de activitate nervoasă superioară* sau *tipul de sistem nervos*.

În funcţie de cele trei criterii fundamentale ale activităţii nervoase superioare, distingem: *tipuri puternice* şi *slabe* (după criteriul forţei), *tipuri echilibrate* şi *neechilibrate* (după criteriul echilibrului), *tipuri mobile* şi *inerte* (după criteriul mobilităţii). Schematic, tipurile generale ar putea fi reprezentate în modul următor:

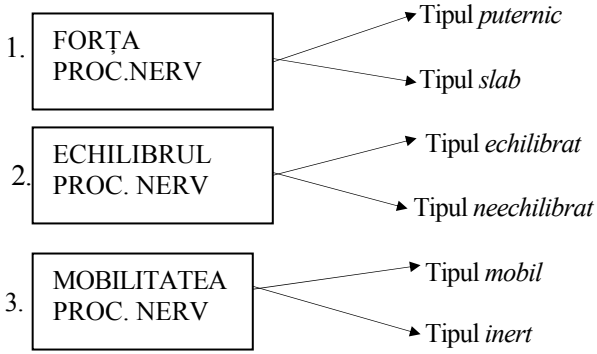

Universitatea SPIRU HARET

Aceste tipuri de sistem nervos pot fi identificate prin anumiți *indicatori psihocomportamentali* (I. Radu, 1991):

a) *Indicatori ai forței proceselor nervoase*

Indicatori ai tipului puternic	*Indicatori ai tipului slab*
● capacitate de lucru intensă și prelungită, inclusiv în condiții de suprasolicitare, stres;	● capacitate de lucru în regim de dozare uniformă a efortului; consum mic pe unitate de timp, dar eșalonat în continuitate; declin rapid în situații de stres;
● restabilirea rapidă după efort sau oboseală;	● oboseala se instalează rapid și este persistentă;
● capacitate de a cuprinde sarcini complexe, rezistență la stimuli supraadăugați;	● volum mai mic al activității (nu poate duce suprasarcini), dificultatea atenției distributive; stimulii supraadăugați exercită o influență inhibitivă accentuată;
● menținerea îndelungată, în probe de învățare a platoului atins prin exercițiu;	● suprasolicitarea inhibiției duce la suprimarea reacțiilor învățate, la conduită haotică;
● relație aproximativ liniară între nivelul mobilizării energetice și dificultatea sarcinilor (indicator și al echilibrului);	● mobilizare excesivă în raport cu sarcina;
● praguri senzoriale ridicate, sensibilitate redusă.	● praguri senzoriale joase, sensibilitate ridicată.

b) *Indicatori ai echilibrului proceselor nervoase*

Indicatori ai tipului echilibrat	*Indicatori ai tipului neechilibrat*
● efectuarea în mod egal în timp a aceleiași activități;	● evoluție sincopată a activității;
● coordonare motorie;	● coordonare mai dificilă;
● concurența (suprapunerea) a două activități nu are efecte negative; ușurința atenției distributive;	● suprapunerea de activități (sarcini) perturbă sarcina de bază;
● suportă situații de așteptare prelungită;	● tendință spre supraexcitare; suportă greu „afectul așteptării prelungite”;
● dezvoltă ușor stăpânire de sine.	● izbucniri nervoase frecvente, reacții explozive;
	● intensitatea reacției de orientare se asociază cu predominarea excitației.

c) *Indicatori ai mobilității proceselor nervoase*

Indicatori ai tipului mobil, vioi	*Indicatori ai tipului inert*
● adaptare rapidă la împrejurări noi de viață; viteză sporită în formarea reacțiilor noi;	● ritm lent de adaptare la situații noi, inerția deprinderilor și stereotipiilor;
● trecerea ușoară de la repaus la activitate, și invers;	● trecerea anevoioasă de la repaus la activitate și invers;
● mobilitate motorie și verbală.	● lentoare în mișcări și limbaj.

Prin interacțiunea și combinarea celor trei însușiri ale activității nervoase superioare rezultă patru tipuri de bază, cărora le corespund cele patru temperamente stabilite în Antichitate de Hippocrate: temperamentul *sangvinic*, temperamentul *flegmatic*, temperamentul *coleric* și temperamentul *melancolic*. Prezentăm, în continuare, corespondențele dintre tipurile generale de sistem nervos și temperament:

a) *tipul puternic-echilibrat-mobil* are corespondent *temperamentul sangvinic*;

b) *tipul puternic-neechilibrat-inert* are corespondent *temperamentul flegmatic*;

c) *tipul puternic-neechilibrat-excitabil* are corespondent *temperamentul coleric*;

d) *tipul slab* are corespondent *temperamentul melancolic*.

Tipologia lui Pavlov are și limite:

– nu ia în considerare decât variantele extreme ale celor trei însușiri ale activității nervoase superioare (fără a surprinde și variantele temperamentale intermediare, intertipice);

– nu ia în considerare toate cele trei însușiri la toate tipurile (tipul slab se stabilește doar pe criteriul intensității).

Caracteristicile psihocomportamentale ale temperamentelor clasice:

a) ***Temperamentul sangvinic (al bunei dispoziții):***

● *Nota dominantă* → mobilitate, ritmicitate, echilibru pe fondul vioiciunii, rapiditatea reacției.

● *În plan emoțional* → efervescență emoțională; sensibil dar fluctuant și inegal în trăirile afective, manifestând o oarecare superficialitate în acest plan.

Universitatea SPIRU HARET

● *În plan intelectual* → productiv în activităţile de scurtă durată, îşi fixează greu scopurile, flexibilitate şi mobilitate intelectuală.

● *În planul activităţii* → se angajează uşor în activitate, dar nu o finalizează; este vioi, mobil, dar nepersistent.

● *În plan relaţional* → reacţii prompte; vesel, vorbăreţ, destins, spiritual; influenţabil, nestatornic, renunţă uşor (fără a suferi); sociabil, se adaptează repede, dar nu este persistent.

b) ***Temperamentul flegmatic (apatic):***

● *Nota dominantă* → inerţia.

● *În plan emoţional* → pare a fi indiferent, dar este capabil de stări afective foarte intense şi durabile.

● *În plan intelectual* → datorită răbdării realizează performanţe de lungă durată.

● *În planul activităţii* → se angajează greu în activitate, dar este perseverent; are o mare capacitate de muncă.

● *În plan relaţional* → foarte calm, răbdător, temperat, perseverent, imperturbabil, inert; reacţii întârziate, stereotipe, puţin încordat; uşor ne-sociabil (deşi doreşte socialul), capacitate de adaptare redusă la situaţii noi.

c) ***Temperamentul coleric (irascibil):***

● *Nota dominantă* → neechilibrul, inegalitatea în manifestări, trecerea de la o extremă la alta.

● *În plan emoţional* → sentimente intense, dar de scurtă durată; nestăpânit, cu stări de teamă, panică, furie, alarmă; înclinat spre exagerare.

● *În plan intelectual* → productiv în activităţile de scurtă durată; omul marilor iniţiative, dar şi oscilant.

● *În planul activităţii* → activ, rezistent, dar manifestă risipă de energie; o evoluţie sinusoidală a capacităţii de muncă (cu ascensiuni şi căderi, cu entuziasm şi stări de decepţie).

● *În plan relaţional* → reactivitate promptă, nerăbdare, agresivitate, impulsivitate, iritabilitate, schimbător, neliniştit; predispus la explozii afective, la furie violentă, dar şi la trăiri afective deosebite; exagerează fie ambiţia, fie ostilitatea.

d) ***Temperamentul melancolic (trist, hipotonic):***

● *Nota dominantă* → tonus scăzut, posibilităţi energetice scăzute.

● *În plan emoţional* → hipersensibilitate, stări afective intense, de lungă durată; înclinaţii spre depresie; blocaj, în special la suprasolicitări.

● *În plan intelectual* → productiv în muncile migăloase, tendința de subapreciere.

● *În planul activității* → se angajează cu toată ființa sa; este persistent, dar se descurajează des.

● *În plan relațional* → interiorizat, conştiincios, meticulos; liniştit, sobru, retras, anxios, pesimist, nesigur, rigid, nesociabil; dificultăți de adaptare socială (datorită lipsei încrederii în sine şi autoexigenței).

Din punct de vedere psihologic, niciun temperament nu poate fi considerat ca fiind privilegiat: fiecare prezintă aspecte pozitive, precum şi riscul unor însuşiri negative. Modalitățile de manifestare a celor două aspecte – pozitiv sau negativ – ale trăsăturilor temperamentale vor depinde de aptitudini, de interese, de motivație şi, în special, de orientarea axiologică a persoanei (de caracter), precum şi de particularitățile situațiilor în care persoana se află (de exemplu, o persoană de tip melancolic într-o ambianță mai familiară, fără nicio amenințare, fără risc, poate da dovadă de calm, de sociabilitate, de încredere, dar în condiții mai puțin familiare, poate avea uşor manifestări de autoapărare, de autoasigurare exagerate: neîncredere, suspiciune, încăpățânare, tendința de a se opune, de a contrazice, hipersensibilitate, ironie etc.). De asemenea, şi tipurile pure sunt foarte rare; în general întâlnim tipuri mixte, cu predominanța mai uşoară sau mai accentuată a anumitor trăsături temperamentale.

În funcție de raportul dintre cele două sisteme de semnalizare – *senzorial* şi *logic* –, Pavlov a elaborat o tipologie temperamentală specific umană, distingând:

a. *Tipul special artistic,* cu predominarea funcțională a primului sistem de semnalizare – sistemul senzorial: impresionabil, imagistic, intuitiv, afectiv;

b. *Tipul special gânditor*, cu predominarea funcțională a celui de-al doilea sistem de semnalizare – sistemul logic: abstract, critic, obiectiv, calculat, neimplicat afectiv;

c. *Tipul intermediar*, caracterizat prin echilibrul funcțional al ambelor sisteme de semnalizare.

Tipologii neopavloviene

V. D. Nebîlițin a introdus o a patra dimensiune (însuşire) a tipului de sistem nervos, şi anume, *dinamismul* proceselor nervoase: uşurința, viteza

Universitatea SPIRU HARET

cu care celulele nervoase generează procesele excitative şi inhibitive în cursul elaborării reacţiilor condiţionate (pozitive şi negative).

Indicatorii dinamismului constau în:

- rapiditatea apariţiei şi stingerii reflexelor condiţionate;
- ritmuri specifice EEG;
- durata reacţiei de orientare la prima prezentare a stimulilor;
- viteza elaborării diferenţierilor dintre stimuli.

Dinamismul nu este identic cu mobilitatea proceselor nervoase, aceasta din urmă desemnând viteza cu care se realizează schimbarea semnificaţiei stimulilor (pozitivi şi negativi) şi rapiditatea cu care procesele de excitaţie şi inhibiţie se înlocuiesc unele pe altele.

Gheorghe Zapan (1984) a adăugat la cele trei însuşiri ale sistemului nervos stabilite de Pavlov, încă trei dimensiuni (indici) temperamentale – *persistenţa, tonusul afectiv, direcţia* – în cadrul a patru subsisteme: *motor-general, afectiv, perceptiv-imaginativ, mental*.

Corelând cele şase dimensiuni temperamentale cu cele patru subsisteme din cadrul sistemului temperamental, rezultă patru tipuri temperamentale:

a) *tipul activ*, la care predominant este subsistemul motor-general;

b) *tipul afectiv,* la care predominant este subsistemul afectiv;

c) *tipul artistic,* la care predominant este subsistemul perceptiv-imaginativ;

d) *tipul gânditor*, la care predominant este subsistemul mental.

Se observă că Zapan consideră temperamentul ca un sistem integral, unitar, organizat ierarhic şi constituit din mai multe subsisteme.

Contribuţia lui constă atât în elaborarea unei noi tipologii temperamentale, dar mai ales în realizarea unei metode de diagnosticare a temperamentului.

3.2.3. **Tipologii psihologice**

În cadrul tipologiilor psihologice se consideră drept criteriu de clasificare a temperamentelor *fenomenele de natură psihică*. Vom prezenta în continuare câteva tipologii mai relevante.

Tipologia lui C.G. Jung

Jung este cel care fundamentează din punct de vedere psihologic tipologia temperamentelor în termeni de trăsături polare. El consideră că

Universitatea SPIRU HARET

personalitatea umană este diferit orientată: fie spre lumea externă, spre obiecte (*tipul extravertit*), fie spre lumea interioară, spre sine (*tipul introvertit*). Persoanele la care aceste orientări nu sunt predominante, ci se află în stare de echilibru, aparţin *tipului ambivert*.

Pe baza dimensiunii polare *extraversie – introversie* se pun în evidenţă diferenţele interindividuale, exprimând atât modalitatea dominantă a interacţiunii individului cu lumea, cât şi orientarea energiei sale psihice.

Tipul extravertit:

- este orientat predominant spre lumea externă, spre lumea obiectelor şi fenomenelor reale (atenţie externă);
- rolul predominant în determinarea preferinţelor, a alegerilor, a deciziilor îl are factorul extern raportat la cel intern;
- energiile psihice sunt orientate spre obiect, parcă ar fi atrase de acesta ca de un magnet;
- se caracterizează prin: gândire concretă, obiectivitate, simţ practic, inventivitate în tehnică, sociabilitate, iniţiativă, deschidere, tendinţă de dominare, agresivitate, platitudinea sentimentelor etc.

Tipul introvertit:

- este orientat predominant spre lumea interioară (subiectivă) cu toate componentele sale (atenţie interioară);
- viaţa psihică se centrează mai mult în jurul propriilor idei despre lucruri şi despre sine;
- energiile psihice sunt orientate spre subiect, parcă ar fi respinse de obiect;
- se caracterizează prin: gândire abstractă şi profundă, capacitate de convingere, hotărâre, corectitudine, subiectivitate, tendinţă de izolare, încăpăţânare, indiferenţă, anxietate, egocentrism etc.

Cele două orientări se pot manifesta atât la nivelul conştiinţei, cât şi la nivelul inconştientului, dar în sensuri opuse: dacă la nivelul conştiinţei se manifestă extraversiunea, atunci la nivelul inconştientului vor apărea tendinţe contrare de introversiune şi invers. În concepţia lui Jung cele două nivele – conştient şi inconştient – reprezintă tendinţe compensatorii şi complementare.

Jung indică patru compartimente diferite în care se pot manifesta extraversiunea sau introversiunea, şi anume: *gândirea, afectivitatea,*

Universitatea SPIRU HARET

senzațiile şi *intuiția*. În funcție de compartimentul predominant se pot distinge în total opt tipuri, şi anume:

- *gânditor-extravertit;*
- *gânditor-introvertit;*
- *sentimental-extravertit;*
- *sentimental-introvertit;*
- *senzitiv-extravertit;*
- *senzitiv-introvertit;*
- *intuitiv-extravertit;*
- *intuitiv-introvertit.*

Tipologia olandeză – G. Heymans şi E.D. Wiersma

Cei doi autori definesc temperamentul pe baza a trei dimensiuni (însuşiri) psihice fundamentale:

a) *emotivitatea* sau instabilitatea emoțională: vizează reacțiile individului la evenimentele cu care se confruntă; când evenimentele sunt importante, tensiunea psihică se descarcă deseori prin emoții; distingem două tipuri: *tipul emotiv* (tendința de a se tulbura puternic) şi tipul *non-emotiv* (se emoționează foarte greu).

b) *activitatea*: constă în prezența sau absența dispoziției spre acțiune; este legată de forța sistemului nervos folosită de Pavlov în tipologia sa; se disting două tipuri: *tipul activ* (mereu angajat în acțiune, tendința de a înlătura obstacolele care împiedică desfăşurarea acțiunii) şi *tipul non-activ* (depune efort pentru desfăşurarea acțiunii ca şi cum totul ar fi împotriva dorințelor sale).

c) *rezonanța afectivă:* se referă la „ecoul" pe care un eveniment îl are asupra individului; se diferențiază două tipuri: *tipul primar* (individul se detaşează cu rapiditate de evenimentul petrecut, prezentul fiind trăit imediat, reacțiile fiind spontane şi imediate) şi *tipul secundar* (un eveniment îl preocupă pe individ multă vreme; evenimentul este analizat, clasat şi intervine în experiența anterioară a subiectului; chiar şi un eveniment minor poate avea un „ecou" foarte profund). De exemplu, tipul primar dacă este jignit reacționează imediat, dar apoi uită repede incidentul, în timp ce tipul secundar nu sesizează jignirea în primul moment, dar apoi o ține minte mult timp. Secundarul este mai stabil, mai organizat, cu tendințe de aprofundare, planificare, constanță, rigiditate.

Universitatea SPIRU HARET

Din combinarea celor trei dimensiuni polare (*emotiv-nonemotiv, activ-nonactiv, primar-secundar)* rezultă opt tipuri psihologice (opt temperamente), prezentate în tabelul următor, în care semnul „+" semnifică faptul că subiecții se situează deasupra mediei pentru dimensiunea considerată, semnul „-" arată că subiecții se situează sub medie pentru dimensiunea considerată, iar literele „P" şi „S" indică predominarea funcției primare, respectiv secundare (tabelul nr. 11):

Tabelul nr.11

Emotivitate	*Activitate*	*Rezonanță afectivă*	*Temperament*	*Valoarea dominantă*
+	-	P	*Nervos*	Divertismentul
+	-	S	*Sentimental*	Intimitatea
+	+	P	*Coleric*	Acțiunea
+	+	S	*Pasionat*	Îndeplinirea acțiunii preconizate
-	+	P	*Sangvinic*	Succesul social
-	+	S	*Flegmatic*	Legea
-	-	P	*Amorf*	Plăcerea
-	-	S	*Apatic*	Liniştea

Tipologia franceză – R. Le Senne, G. Berger, A. Le Gall

La cele trei însuşiri utilizate de tipologia olandeză, autorii francezi adaugă alte şase componente psihologice – *lărgimea* sau *întinderea câmpului conştiinței, extraversia, tandrețea* sau *sensibilitatea afectivă, pasiunea intelectuală, aviditatea* şi *interesele senzoriale –,* rezultând prin combinarea lor un mare număr de tipuri particulare.

Fiecare dintre cele opt tipuri stabilite de Heymans şi Wiersma pot avea subdiviziuni. De exemplu, Le Gall stabileşte pentru tipul nervos următoarele subtipuri:

a) *tipul nervos melancolic* → înclinat spre interiorizări, reflexii, reverie;

b) *tipul nervos frivol* → se abandonează uşor tentațiilor, este avid de noutăți;

Universitatea SPIRU HARET

c) *tipul nervos mitoman* → înclinat spre fabulații, spre compensarea deceptiilor şi vidului din viața reală prin fantezii romantice;

d) *tipul nervos dezaxat* → emotivitate, complexitate cognitivă, receptează fapte de imaginație, este atras de literatura pornografică;

e) *tipul nervos hiperemotiv* → teama de necunoscut, de excepțional;

f) *tipul nervos isteric* → rupe contactul cu realitatea, se abandonează pulsiunilor afectivității.

Cercetările ulterioare au demonstrat că dimensiunile utilizate de autorii olandezi şi francezi pot fi reduse, prin analiză factorială, la doi factori independenți: *emotivitate* şi *rezonanță afectivă* (primaritate – secundaritate).

3.2.4. **Tipologii psihosociologice**

În cadrul tipologiilor psihosociologice se ia în considerare raportarea omului la *mediul sociocultural*, la *sistemul axiologic*.

Tipologia elaborată de Spranger, Allport şi Vernon

Aceşti autori, plecând de la premisa că *valorile* determină anumite tipuri umane deoarece omul are o atitudine față de ele, au identificat şase tipuri umane în funcție de orientarea valorică a persoanei, de atitudinea dominantă față de valori:

a. *Tipul teoretic* → are ca valoare dominantă descoperirea *adevărului*, scopul său principal fiind acela de a-şi ordona şi sistematiza cunoaşterea; este predominant empiric, critic şi rațional, evitând judecățile estetice sau morale, în favoarea celor strict cognitiv – analitice;

b. *Tipul economic* → este dominat de ideea *utilității*, satisfacerea trebuințelor materiale fiind pe primul plan; fiind interesat de afaceri, producție, comerț şi consumul bunurilor, tinde să ignore dimensiunea estetică a existenței, mai ales atunci când acesteia îi lipseşte componenta comercială;

c. *Tipul estetic* → are ca valoare dominantă *armonia*, experiența empirică fiind judecată în sine, din perspectiva grației, simetriei şi corespondenței; componentele teoretice şi pragmatice sunt convertite în experiență estetică, frumosului acordându-i-se implicit şi o funcție de adevăr;

d. *Tipul social* → are ca valoare supremă *dragostea de oameni*, obiectivată în relații interpersonale pozitive, filantropice, prietenie şi

Universitatea SPIRU HARET

altruism; pragmatismul, atitudinea teoretică, economică sau politică sunt considerate reci şi inumane;

e. *Tipul politic* → este interesat în primul rând de *putere*, ascendenţă şi control asupra celorlalţi, toate activităţile desfăşurate fiind ocazii şi pretexte pentru competiţie, luptă şi posibile surse de obţinere a superiorităţii;

f. *Tipul religios* → are ca valoare supremă *unitatea*; este mistic şi caută să înţeleagă universul ca întreg şi să se raporteze pe sine la această totalitate cuprinzătoare; există „*mistici imanenţi*" (care îşi găsesc experienţa religioasă în afirmarea vieţii şi în participarea activă la ea; de exemplu, un Faust cu elanul şi entuziasmul său vede ceva divin în fiecare eveniment) şi „*mistici transcedentali*" (care caută unitatea sa cu divinitatea prin retragerea din viaţă – ascetul).

Tipologia elaborată de K. Horney

Horney clasifică temperamentele în funcţie de relaţiile interpersonale. După modul în care o persoană rezolvă conflictul interpersonal generat de existenţa a două atitudini contradictorii (opuse), Horney distinge trei tipuri temperamentale, cu orientări interpersonale diferite:

a. *Tipul complezent (dependent)* – orientat spre relaţie; trebuinţă de dependenţă de afiliere (relaţionare), sentiment de inferioritate, stimă de sine scăzută, tendinţă de supunere şi conformism;

b. *Tipul agresiv* – orientat împotriva relaţiei; tendinţă de dominare, nevoie de succes, de recunoaştere socială; perfecţionism; spirit competitiv, cu tendinţe agresive, rezistenţă scăzută la frustrare;

c. *Tipul detaşat* – detaşare afectivă de relaţie; trebuinţă de autorealizare, tendinţă spre izolare, rezistenţă la schimbare.

3.2.5. **Tipologii psihopatologice**

Acestea pornesc de la criterii *psihopatologice*, vizând în principal, destructurările manifestărilor temperamentale.

E. Kahn distinge următoarele tipuri:

a. *Tipul nervos*: caracterizat printr-o fenomenologie nevrotiformă;

b. *Tipul sensibil*: impresionabil, cu sensibilitate infantilă;

c. *Tipul obsesiv*: nesigur, temător;

d. *Tipul exploziv*: violent, primitiv în reacţii;

e. *Tipul hipertimic*: euforic, optimist;

Universitatea SPIRU HARET

f. *Tipul depresiv*: pesimist, cu spirit critic exagerat;
g. *Tipul instabil*: oscilant;
h. *Tipul amoral*: lipsit de scrupule;
i. *Tipul nestatornic*: înclinat spre schimbare;
j. *Tipul impulsiv*: nestăpânit, dând frâu liber tendinţelor instinctive;
k. *Tipul fantastic*: visător, trăieşte în reverie;
l. *Tipul bizar*: excentric, cu un surplus de originalitate.

Concluzii privind tipologiile temperamentale:

Deşi tipologiile temperamentale au o mare valoare teoretică şi practică, facilitând cunoaşterea omului, ele dispun şi de anumite limite:

- afirmă mai mult decât pot dovedi;
- prezintă aspecte şi descrieri parţiale ale personalităţii;
- nu pun problema genezei temperamentului, şi nici a direcţiei în care ar putea fi educate, modelate.

Rezumat

La nivelul personalităţii umane distingem două laturi generale. Prima se referă la conţinutul acesteia: o persoană face un anumit lucru, îndeplineşte o anumită activitate etc.; întotdeauna există un *conţinut* al muncii. Dar există şi o *formă* în care acest conţinut se realizează de către un individ: mai rapid sau mai lent, mai organizat sau mai puţin organizat, cu un consum de energie mai mare sau mai mic. Temperamentul se referă la *forma* îndeplinirii unei acţiuni, şi nu la conţinutul sau calitatea ei. Forma sau dinamica oricărei acţiuni caracterizează o anumită persoană, şi acest fapt a fost observat încă din antichitate.

Cercetările lui I.P. Pavlov au relevat baza fiziologică a temperamentului, temperamentul fiind manifestarea pe planul conduitei a tipului de activitate nervoasă superioară. Tipul de sistem nervos este determinat ereditar, iar componenta genetică acţionează în mod indirect, mediat asupra trăsăturilor de temperament. Între genă şi comportament se interpune mediul şi istoria individuală. Dacă din punct de vedere biologic, temperamentul este o rezultantă fenotipică, sub aspect psihologic trăsăturile de temperament nu sunt o fatalitate, ele fiind modificabile prin activitate şi autoeducaţie. Aşadar tipul de sistem nervos este înnăscut, în timp ce temperamentul are şi o componentă socială importantă. Forţa, mobilitatea, echilibrul proceselor nervoase pot varia şi în funcţie de cerinţele mediului

Universitatea SPIRU HARET

social, de efortul făcut de individ, de organizarea modului de viață, a valorilor. În astfel de cazuri vorbim de mascarea tipului de sistem nervos.

Selecția oamenilor în societate se face mai ales după calitatea conținutului activității, de aceea nu putem distinge temperamente inferioare şi superioare. Marile personalități, precum şi oamenii performanți obişnuiți se recrutează dintre toate tipurile de temperament.

În practică, tipuri temperamentale pure se întâlnesc foarte rar (un coleric pur, un flegmatic pur etc.). Fiecare om se încadrează într-o variantă aproximativă, fiind vorba mai curând de temperamente combinate în care predomină trăsăturile unui anumit tip.

Diversele tipologii temperamentale (bioconstituționale, psihofiziologice, psihologice, psihosociologice, psihopatologice), deşi îşi dovedesc valoarea lor teoretică şi mai ales practică, prezintă însă aspecte şi descrieri parțiale, şi nu integrale, ale personalității umane. Sistematizarea lor convenabilă rămâne o problemă deschisă, iar cunoaşterea lor deplină o problemă de erudiție.

Concepte-cheie

● *temperament* – ansamblu de trăsături dinamico-energetice ale personalității, cu caracter relativ stabil, având o bază ereditară şi care se manifestă sub cele mai diverse forme în conduită şi comportament.

● *comportament* – ansamblul reacțiilor adaptative, obiectiv-observabile, pe care un organism, prevăzut cu sistem nervos, le execută ca răspuns la stimulii din ambianță care, de asemenea, sunt obiectiv-observabili; echivalent al termenului de *behaviour* (lb. engleză).

● *conduită* – unitatea dintre psihic şi comportament; spre deosebire de comportament care este limitat la sfera reacțiilor obiective şi observabile, conduita cuprinde şi fenomenele interne subiective, deci reuneşte organic fapte psihice şi fapte de comportament.

● *forța sistemului nervos* – intensitatea (forța) procesului de excitație nervoasă.

● *mobilitatea sistemului nervos* – capacitatea de comutare de la excitație la inhibiție.

● *inerția sistemului nervos* – tendință a proceselor nervoase de a se desfăşura lent sau de a stagna, de a persista într-o anumită formă de organizare; este opusă mobilității.

● *extraversiune* – orientarea *energiei psihice* spre exterior.

Universitatea SPIRU HARET

● *introversiune* – orientarea *energiei psihice* spre propriul *Eu*, spre lumea interioară.

● *gândirea şi sentimentul* – modalităţi alternative de a emite judecăţi de valoare ce vor constitui baza unor raţionamente decizionale.

● *senzaţia şi intuiţia* – modalităţi complementare de a extrage informaţii despre realitate.

Autoevaluare

1. Enumeraţi tipurile de sistem nervos.
2. Ce deosebire există între tipul de sistem nervos şi temperament?
3. Ce tipuri bioconstituţionale cunoaşteţi? Enumeraţi-le şi precizaţi căror autori aparţin.
4. Prin ce anume se deosebeşte tipologia pavloviană de biotipologii?
5. Ce aduc nou tipologiile neopavloviene?
6. Care sunt indicatorii mobilităţii proceselor nervoase?
7. Ce deosebire există între temperamentul sangvinic şi cel flegmatic?
8. Efectuaţi analiza comparativă a tipurilor extravertit şi introvertit.

Universitatea SPIRU HARET

4. APTITUDINILE – CA SUBSISTEM INSTRUMENTAL-OPERAȚIONAL AL PERSONALITĂȚII

4.1. *Definiție şi caracterizare generală*

Spre deosebire de temperament, aptitudinile permit amplasarea personalității pe scara competențelor şi valorilor. Ele reprezintă o dimensiune valorică a personalității, răspunzând la întrebarea ce *realizează efectiv* o persoană sau ce *ar putea* realiza. Dacă temperamentul se exprimă numai în dinamica şi energia cu care se realizează procesele psihice (el fiind latura de formă a personalității), aptitudinile se exprimă în *calitatea, eficiența* şi *utilitatea* lor, fiind o latură de conținut a personalității.

Termenul de aptitudine provine din cuvântul latin *aptus* („apt de...") şi se referă la posibilitatea individului de a desfăşura o anumită activitate facil, obținând rezultate supramedii (deasupra mediei celorlalți indivizi).

În studiul aptitudinilor pot fi identificate trei etape distincte:

a. *Prima etapă* este cuprinsă între anii 1900-1920, când preocupările vizau problemele genezei şi naturii aptitudinilor;

b. *A doua etapă*, cuprinsă între anii 1920-1936, cercetările fiind centrate pe analiza şi descrierea diverselor caracteristici structurale şi operaționale ale aptitudinilor, în special ale celor profesionale tehnico-industriale;

c. *A treia etapă*, după 1936, se defineşte prin intensificarea investigării caracteristicilor specifice aptitudinilor şi a ponderii factorilor ce le caracterizează, precum şi prin elaborarea diverselor mijloace de testare a factorilor structurali ai aptitudinilor. Studiile din această etapă au acreditat ideea intervenției în procesul structurării aptitudinilor, în scopul de a le potența.

Problema aptitudinilor a fost destul de controversată, ea având multe neclarități, unele începând chiar cu terminologia; există termeni utilizați sau acceptați frecvent cu acelaşi sens, dar care nu desemnează aceeaşi realitate

Universitatea SPIRU HARET

(*aptitude, capacity, ability*). Americanii, din perspectiva pragmatismului lor, nici nu definesc aptitudinile; unele dicționare de psihologie oferă informații privind „măsurarea aptitudinilor", dar nu și despre conceptul general de aptitudine. M. Zlate (2000) evidențiază trei modalități distincte de definire a aptitudinilor, prezente la diverși autori:

1. *Definirea aptitudinilor prin raportarea la capacități*. Unii psihologi (H.Piéron, B. Teplov, P. Foulquié, R. Saint-Jean) denumesc prin termenul de *capacitate* ceea ce alții numesc în mod curent, *aptitudine.*

Aptitudinea este pentru cei dintâi:

- „condiția congenitală a unei modalități de eficiență, substratul constituțional al unei capacități, preexistând acesteia din urmă, care va depinde de dezvoltarea naturală a aptitudinii, de formația educativă, eventual, și de exercițiu; numai capacitatea poate fi obiectul unei aprecieri directe, aptitudinea fiind o virtualitate" (H. Piéron, 1952 *apud* M. Bejat, 1971);
- „o particularitate anatomo-fiziologică […] înnăscută, […] fără o orientare precis determinată" (B. M. Teplov, 1966 *apud* M. Bejat, 1971).
- „o dispoziție naturală pentru ceva" sau o „predispoziție" (P. Foulquié, R. Saint-Jean, 1962, *apud* M. Bejat, 1971).

Din aceste definiții reiese că aptitudinea este anterioară capacității, este o condiție a capacității, este doar o virtualitate (capacitatea fiind aptitudine consolidată prin deprinderi rezultate de exercițiu).

Psihologii englezi se referă și ei la aptitudine în sensul de potențial, de „capacitate latentă", „realitate virtuală", dar spre deosebire de autorii francezi, ei consideră noțiunile de aptitudine (*aptitude*) și capacitate (*capacity*) ca sinonime. Conținutului noțiunii de capacitate din limba franceză (*capacité*), îi corespunde în limba engleză nu termenul de *capacity*, ci cel de *ability*: „o capacitate reprezintă posibilitatea de reușită în executarea unui lucru, sau în exercitarea unei profesii. Ea poate fi obiectul unei evaluări directe [...] ea este condiționată de o aptitudine, pe care o dezvăluie în mod indirect, dar depinde de unele condiții probabile [...] de nivelul de *maturație*, de *formația educativă* sau *învățare* și *exercițiu*" (H. Piéron, 1952, *apud* M. Bejat, 1971). Definițiile date termenului *ability* de autorii englezi sunt asemănătoare în esență cu cea dată de Piéron termenului *capacité*.

Universitatea SPIRU HARET

În psihologia românească mai veche, au fost utilizați termenii: *aptitudine* ca echivalent al noțiunilor *aptitude* (fr. şi engl), *inherent capacity* (engl.) şi *capacitate*ca echivalent al termenilor *capacité* (fr.), *ability* (engl.).

Ştefănescu-Goangă arată că noțiunea de aptitudine „se referă mai mult la dispoziția nativă şi în sensul acesta termenul de potențialitate este inerent înțelegerii ei. Capacitatea este aptitudinea plus câştigul ei în calitate şi cantitate, venit prin exercițiu [...]. Este foarte greu, de altfel, să se desprindă aceste două laturi, de aptitudine şi capacitate, pentru că, de fapt, ele întotdeauna sunt îmbinate sau sunt unul şi acelaşi lucru în diferite faze" (Fl. Ştefănescu-Goangă, *apud* M. Bejat, 1971). Această definiție sugerează faptul că există o relație de la parte la întreg între aptitudini şi capacități, aşa cum arată şi P. Popescu-Neveanu (1978):

● aptitudinea este doar un segment al capacității, respectiv însuşirile potențiale ce urmează să fie puse în valoare;

● capacitatea este un concept cu sferă mai largă, respectiv un sistem de însuşiri funcționale şi operaționale în uniune cu deprinderile, cunoştințele şi experiența necesară, care duc la acțiuni eficiente şi performante.

Între aptitudini şi capacități nu există însă numai diferențe de sferă, ci şi de conținut.

2. *Definirea aptitudinilor prin raportarea la finalitatea funcționării lor* (din perspectiva produsului).Autorii acestor definiții pun accentul pe *randament* – „*comportamentul eficient*" –, noțiune care vizează:

a. cantitatea şi calitatea activităților desfăşurate de individ;

b. uşurința sau rapiditatea cu care se desfăşoară activitatea.

Se consideră că funcționalitatea aptitudinilor conduce întotdeauna la obținerea unui randament (performanță) peste media populației.

Prezentăm în continuare câteva definiții:

● „Aptitudinea este orice însuşire psihică sau fizică considerată sub unghiul randamentului" (E. Claparède, 1929, *apud* M. Zlate, 2000).

● „Aptitudinea este posibilitatea unui individ de a dobândi sau ameliora un anumit randament, dacă este plasat în condiții favorabile şi dacă este antrenat" (T. G. Andrews, 1952, *apud* M. Zlate, 2000).

● „A poseda aptitudini înseamnă a rezolva la indici de performanță optimă, de regulă deasupra mediei generale a populației parentale, o categorie sau alta de sarcini" (M. Golu, A. Dicu, 1972).

- „Aptitudinile sunt componente instrumental-operaționale ale personalității, care permit desfășurarea cu rezultate supramedii a anumitor tipuri de activități" (N. Mitrofan, 1988).
- „Aptitudinea este o formațiune psihologică complexă la nivelul personalității care ... facilitează un comportament eficient al individului în cadrul activității" (*idem*).

Nivelul de dezvoltare al aptitudinilor se poate evalua după o serie de indicatori ai performanței, și anume: *rapiditatea*, *precizia*, *productivitatea*, *originalitatea*, *eficiența* etc. Funcționalitatea și eficacitatea aptitudinilor se exprimă prin performanțe, prin rezultatele efective ale activității, fără ca între acestea să existe un raport de identitate.

Aceste definiții nu relevă însă natura și specificul psihologic al aptitudinilor; faptul că aptitudinile se definesc nu doar prin performanțe (ale activității psihice), ci ele presupun ca respectivele calități ale activității psihice să se manifeste constant, relativ stabil – aptitudinea ca însușire psihică.

3. *Definirea aptitudinilor prin raportarea la conținutul lor specific*. Dacă definițiile anterioare puneau accentul pe eficiență (funcționalitate), definițiile din această ultimă categorie se centrează pe *aspectul procesual* al aptitudinilor care se referă la cunoașterea proceselor și calităților psihice care compun aptitudinea, la structura acesteia.

Redăm definiția dată de Pressey privind conținutul aptitudinilor: „aptitudinea este o însușire complexă de personalitate, produs complex al întregii personalități, al întregii experiențe, al vitalității fizice, al echipamentului informațional ori al deprinderii, al metodelor de muncă, al integrării sau conflictului intereselor, al capacităților intelectuale" (S. Pressey, 1959, *apud* M. Zlate, 2000). Această definiție include în structura aptitudinilor o multitudine de componente psihice (informații, deprinderi, capacități, interese), lărgind nepermis de mult sfera noțiunii de aptitudini – ceea ce conduce la confundarea aptitudinilor cu alte componente ale vieții psihice.

Deși fiecare dintre cele trei modalități de definire a aptitudinilor evidențiază aspecte relevante, niciuna dintre ele, considerată în sine, nu este satisfăcătoare. Orice aptitudine, în afară de funcționalitate și eficiență sau reușită în activitate are și un aspect procesual, structural. Expresia materializată, relevantă a funcționalității și eficienței unei aptitudini este

Universitatea SPIRU HARET

performanța. De aceea, în investigarea aptitudinilor rolul-cheie îl are investigarea performanțelor realizate în diverse sarcini. Dar testele măsoară performanța, la un moment dat, şi nu aptitudinea care are un caracter personal, dinamic. Testul nu poate surprinde dinamismul şi nici procesualitatea aptitudinii. Performanța nu ne permite să facem previziuni asupra a ceea ce va putea realiza o persoană în alte împrejurări şi condiții, pe când aptitudinea (prin caracterul *constant*, *relativ stabil* al componentelor sale psihice) este cea care oferă baza pentru a prognostica performanțe superioare în orice situații şi condiții. Astfel, studiul aptitudinilor poate fi eficient numai dacă le abordează sub ambele aspecte, al *funcționalității* şi al *procesualității*.

Depăşirea limitelor celor trei tipuri de definiții ale aptitudinilor o constituie elaborarea unei definiții generale şi sintetice, cu caracter integrativ:

„*Aptitudinile reprezintă un complex de procese şi însuşiri psihice individuale, structurate într-un mod original, care permite efectuarea cu succes a anumitor activități*" (M. Zlate, 2000).

Nu orice însuşire psihică este o aptitudine. Pentru ca o însuşire psihică să devină aptitudine trebuie să îndeplinească anumite condiții:

- să fie *individuală*, diferențiatoare în planul performanței (şi nu comună, asemănătoare celorlalți oameni – de exemplu, a merge, a mânca etc.);
- să *asigure efectiv* finalitatea activității (însuşirile psihice individuale care opresc sau împiedică activitatea nu sunt aptitudini – de exemplu, nervozitatea, lenea etc.);
- să asigure realizarea activității la un *nivel calitativ superior* (şi nu mediu, stereotipizat – cunoştințe, priceperi, deprinderi);
- să dispună de un *înalt grad de operaționalitate şi eficiență* (deci interesează nu însuşirile în sine, ci nivelul lor de dezvoltare – aptitudinea presupunând un nivel superior de dezvoltare a însuşirilor psihice -, şi nici însuşirile considerate izolat, separate unele de altele, ci modul lor de îmbinare, de organizare internă într-un tot unitar).

4.2. ***Structura psihologică a aptitudinilor***

Studiul aptitudinilor, sub aspect structural, implică mai multe coordonate, şi anume:

Universitatea SPIRU HARET

● elementele componente (factorii) ale aptitudinilor;

● nivelul de dezvoltare şi modul de organizare (structurare) al elementelor componente;

● nivelul de funcţionalitate al elementelor componente, respectiv, relaţiile dintre ele.

Aptitudinile reprezintă o structură complexă, multidimensională, constituită dintr-un ansamblu de *procese şi calităţi psihice*, dezvoltate la un nivel superior, organizate într-un anumit fel, în concordanţă cu solicitările activităţii exercitate, şi care se manifestă în mod constant şi relativ stabil. Din acest punct de vedere, aptitudinile constituie „o organizare selectivă a componentelor cognitive, afective, motivaţionale şi executive, care permit omului desfăşurarea cu succes a unei activităţi într-un domeniu dat" (M. Golu, A. Dicu, 1972).

Existenţa aptitudinilor presupune un mare grad de organizare internă (de structurare a elementelor componente) şi o funcţionalitate superioară (capacitatea de îmbinare a elementelor componente – procese şi calităţi fizice – într-o sinteză originală, astfel încât să se asigure realizarea uşoară şi la un nivel înalt a activităţii).

Din punct de vedere structural-funcţional distingem:

a. Aptitudini ce aparţin unor *domenii diferite de activitate*, diferenţierea lor făcându-se după natura şi specificul componentelor implicate. De exemplu, aptitudinile matematice presupun capacitatea de a înţelege rapid structura de ansamblu a problemei, capacitatea de sinteză, de abstracţie, de imaginaţie spaţială, simţul corelaţiilor spaţiale şi aritmetice, pe când aptitudinile muzicale presupun cu totul alte calităţi psihice: auzul absolut, simţul ritmului, perceperea şi reproducerea melodiilor, capacitatea de trăire afectivă.

b. Aptitudini ce aparţin *aceluiaşi domeniu de activitate*, în cadrul cărora componentele implicate sunt identice, semnificativ devenind însă modul lor de *ierarhizare* care poate fi diferit de la un individ la altul, dând nota specifică a aptitudinilor. De exemplu, la un compozitor ierarhizarea componentelor aptitudinilor muzicale poate avea o formă, în timp ce la un alt compozitor ierarhizarea poate avea o altă formă.

Structura aptitudinilor poate fi diferită din punctul de vedere al *complexităţii*: unele au o structură relativ simplă – *aptitudini simple* –, cum sunt cele senzoriale; altele au o structură complexă – *aptitudini complexe* –,

Universitatea SPIRU HARET

cum ar fi diferitele tipuri de inteligență sau unele aptitudini speciale (științifice, artistice, literare, manageriale etc.).

Menționăm faptul că:

● pe de o parte, prezența unei aptitudini izolate, oricât de dezvoltată ar fi ea, nu poate singură să asigure succesul într-o activitate oarecare (succesul unei activități depinzând de prezența, corelarea mai multor aptitudini). De exemplu, oricât ar fi de dezvoltat spiritul de observație, acesta singur nu poate asigura succesul în activitățile în care această aptitudine este necesară.

● pe de altă parte, absența unei aptitudini nu poate constitui o piedică pentru desfășurarea cu succes a unei activități sau a alteia, datorită relațiilor de *compensare* dintre aptitudini. Cercetările vizând aptitudinile complexe au arătat că, la nivelul lor, nu prezintă importanță majoră prezența tuturor elementelor componente, ci modul lor de îmbinare, de organizare. De exemplu, cineva poate deveni un mare pictor chiar dacă nu are memorie vizuală excepțională, datorită faptului că elementele deficitare pot fi compensate prin calități necesare activității picturale. Așadar, important este modul în care se angajează în activitate aptitudinile și cum se compensează, fără însă a contesta importanța factorilor componenți. Este necesar ca unii dintre ei să fie prezenți, dar în același timp este tot atât de necesar modul lor eficient de organizare și compensare.

Rezultă ca aptitudinile sunt *sisteme operaționale eficiente*, permițând relaționarea și interacțiunea reciprocă a componentelor lor, relațiile de *transpoziție*, *compensare* și *complementaritate* asigurând funcționalitatea și eficiența lor maximă.

Structura aptitudinilor are un caracter *dinamic*. Ele își schimbă structura și eficiența în funcție de vârstă și de natura sarcinilor și situațiilor.

De-a lungul vieții, traiectoria evolutivă a aptitudinilor parcurge *trei stadii*:

1. *De dezvoltare*, în care are loc o amplificare a structurii lor funcționale (aspectul procesual) având ca efect o creștere a eficienței;

2. *De optimum funcțional*, cu dezvoltarea optimă a structurii funcționale și eficiență maximă;

3. *De declin* (*de regresie*), în care are loc o degradare treptată a structurii funcționale sau a unor componente ale sale și având ca efect o scădere a eficienței.

Universitatea SPIRU HARET

Modificările aptitudinilor de la o vârstă la alta sunt determinate de o serie de factori, cum ar fi:

● *natura şi complexitatea aptitudinii* (aptitudinile simple ating mai repede nivelul maxim);

● *nivelul educaţional* (cu cât acesta este mai ridicat, cu atât scăderea performanţei se realizează mai târziu şi mai lent);

● *experienţa profesională*: în cazul aptitudinilor sportive, performanţa maximă se atinge la vârsta de 25-29 ani, în cazul aptitudinilor literare şi artistice la vârsta de 30-40 ani, iar în filosofia socială performanţa maximă se obţine la vârsta de 35-45 de ani. Geniile rămân productive toată viaţa.

Modificarea aptitudinilor în cursul vieţii nu corespunde cu modificarea performanţelor realizate în activitatea profesională. Dacă la începutul însuşirii unei profesiuni, performanţele pot rămâne sub nivelul aptitudinilor, ca urmare a lipsei unor deprinderi, ulterior, în faza de declin a aptitudinilor performanţele pot fi foarte bune, datorită deprinderilor consolidate şi altor factori de personalitate. Astfel, performanţele scad numai atunci când deteriorarea aptitudinilor nu mai poate fi compensată prin alte mecanisme.

Ritmul dezvoltării aptitudinilor poate fi diferit de la un individ la altul, în funcţie de factorii biologici, psihologici, geografici şi sociali. O influenţă majoră în evoluţia aptitudinilor o au *condiţiile de mediu*, cercetările arătând că dezvoltarea aptitudinilor la nivel superior necesită condiţii favorabile de mediu, în timp ce caracterul nefavorabil al condiţiilor de mediu poate duce la deteriorarea, până la pierderea aptitudinilor.

4.3. ***Raportul ereditate-mediu în determinarea aptitudinilor***

Caracterul înnăscut sau dobândit al aptitudinilor reprezintă o problemă amplu dezbătută şi controversată.

În cadrul psihologiei clasice s-au delimitat două orientări opuse privind determinarea aptitudinilor:

a. *Orientarea ineistă* care absolutizează rolul eredităţii;

b. *Orientarea genetistă* care absolutizează rolul mediului extern.

a. Primele teorii asupra aptitudinilor au susţinut caracterul înnăscut, ereditar şi nemodificabil al acestora, contestând faptul că ele se formează şi se dezvoltă în ontogeneză.

Universitatea SPIRU HARET

Unul dintre principalii reprezentanți ai acestei abordări este Fr. Galton, autorul primei cărți bazate pe o cercetare concretă a problemei aptitudinilor şi intitulată *Hereditary Genius* (1914), în care argumentează ideea geniului înnăscut. Plecând de la studiul genealogiilor unor oameni celebri (matematicieni, literați, muzicieni etc.) care se bucurau de un mare prestigiu datorită eficienței activității pe care o desfăşurau, Galton ajunge la concluzia că aptitudinile sunt înnăscute şi se transmit ereditar de la părinți la descendenți, indiferent de condițiile de viață. El citează între altele, familiile Bach şi Mozart ca exemple tipice de transmitere ereditară a geniului muzical, neglijând cu desăvârşire rolul mediului şi al educației.

Aceste teorii folosesc drept argumente atât transmiterea aptitudinilor de la părinți la urmaşi, cât şi manifestarea pretimpurie a aptitudinilor. Aşa, de pildă, Mozart şi Haydn au manifestat aptitudini muzicale de la vârsta de 2-3 ani, iar Rimski Korsakov de la 4 ani; Mozart a compus un menuet la 5 ani; Enescu a început să cânte la vioară la 4 ani, la 5 a creat compoziția *Pământul românesc*, la 7 ani a intrat la Conservatorul din Viena, iar începând de la 11 ani a desfăşurat o bogată activitate componistică; Repin şi Surikov au manifestat aptitudini pentru desen şi pictură de la 3-4 ani, iar Giotto van Dyck şi Rafael realizează lucrări valoroase la 8-10 ani; Goethe a scris la 8 ani lucrări literare cu o maturitate de adult, Goldoni a scris la 9 ani o piesă de teatru; Titu Maiorescu a absolvit la 18 ani Academia Theresianá din Viena, la 19 ani şi-a susținut teza de doctorat iar la 22 de ani era profesor universitar. Manifestarea pretimpurie a aptitudinilor a existat şi în matematică (Pascal, Newton, Leibniz, Gauss etc.) şi tehnică (Edison).

La toate aceste argumente s-au adus însă şi contraargumente: nu toți descendenții unor personalități au manifestat aptitudini (aceasta fiind valabil şi în cazul familiei lui Bach) şi nu întotdeauna aptitudinile se manifestă atât de devreme, ci pot apărea cu mult mai târziu (W. Scott a scris primul său roman la vârsta de 34 de ani, G. Flaubert a publicat prima sa lucrare importantă la 36 de ani, Cervantes a creat opera sa capitală la 60 de ani; Cezar Petrescu a publicat prima sa carte la 30 de ani, Hortensia Papadat-Bengescu a început să scrie după 35 de ani. Şi în muzică au existat cazuri de manifestare mai târzie a aptitudinilor: Wagner, Beethoven etc. Unele dintre marile personalități de mai târziu au avut mari dificultăți chiar în domeniul în care ulterior s-au remarcat: Napoleon a fost mediocru în liceul militar, Verdi a fost respins la Conservator, Newton era ultimul din clasă).

Universitatea SPIRU HARET

b. Împotriva pozițiilor ineiste s-au ridicat diferiți reprezentanți ai *genetismului*, care considerau aptitudinile un produs exclusiv al mediului, reducând la zero rolul eredității. Plecând de la principiul „tabula rasa" conform căreia de la natură toți oamenii sunt egali, se încerca demonstrarea rolului învățării în formarea aptitudinilor: la orice individ, prin învățare, se poate forma orice aptitudine.

Reprezentanții şcolii behavioriste (Thorndyke, Newman etc.) folosind „metoda gemenilor" au evidențiat rolul mediului şi educației în formarea aptitudinilor, cercetările fiind efectuate pe gemeni dizigoți (sau fraternali) şi monozigoți (sau identici), crescuți în aceleaşi condiții sau în condiții diferite de mediu şi educație. Marea majoritate a acestor cercetări acordau o atenție deosebită asemănărilor în cazul gemenilor monozigoți (asemănări care erau uneori destul de mari, chiar atunci când erau crescuți în medii diferite), neglijând diferențele care apăreau în dezvoltarea personalității chiar atunci când gemenii erau crescuți împreună. Mai târziu, R. Zazzo a evidențiat că mult mai importante, pentru înțelegerea procesului complex de formare a personalității, sunt diferențele dintre gemenii monozigoți, şi nu asemănările. Zazzo a constatat că gemenii identici, atât prin ereditate cât şi prin mediu (crescuți în aceleaşi condiții de mediu), nu sunt niciodată identici sub aspect psihologic, remarcându-se diferențe considerabile, fiecare având trăsături particulare care îi individualizează.

Behavioriştii nu au contribuit nici ei prea mult la explicitarea aptitudinilor, deoarece la ei există tendința de a confunda aptitudinile cu deprinderile.

*
* *

Psihologia ştiințifică contemporană a demonstrat că cele două orientări (*ineistă* şi *genetistă*) sunt eronate. Personalitatea umană, în întreaga ei complexitate, cu particularitățile sale psihocomportamentale specifice, nu poate fi concepută decât prin prisma *interacțiunii* permanente, dinamice a celor doi factori: ereditatea şi mediul. Participarea lor, de la caz la caz, poate fi foarte diferită, în ceea ce priveşte proporția şi modalitățile de combinare, dar prezența lor este strict necesară, deoarece absența unui factor anihilează valoarea celuilalt.

Ereditatea are un rol important în procesul formării aptitudinilor, dar ea nu este determinantă. Ereditatea nu furnizează structuri operaționale

Universitatea SPIRU HARET

închegate, finisate, gata de funcţionare, ci ea oferă doar nişte *premise* (*predispoziţii*) funcţionale, mai mult sau mai puţin specifice; dacă aceste premise nu sunt puse în valoare, aptitudinea, ca atare, nu se manifestă. Astfel, *predispoziţiile sunt înnăscute şi nu aptitudinile*.

Premisele ereditare ale aptitudinilor constau în:

- *însuşirile-tip ale sistemului nervos* – intensitatea, mobilitatea şi echilibrul dintre excitaţie şi inhibiţie;
- *plasticitatea sistemului nervos*;
- *anumite particularităţi morfofuncţionale ale analizatorilor* (construcţia mai bogată, mai fixă de neuroni specializaţi, uşor excitabili etc.)

Aptitudinile sunt determinate, pe de o parte, de potenţialităţile date în programul genetic (predispoziţii), iar pe de altă parte, de condiţiile în care aceste potenţialităţi latente devin potenţialităţi active.

Astfel, aptitudinile, condiţionate de predispoziţii, se formează şi se dezvoltă întotdeauna în procesul *activităţii*, în raport cu o activitate concretă în care premisele ereditare sunt intens exercitate.

Relaţia dintre activitate şi aptitudini este reciprocă: activitatea este *sursa*, *factorul esenţial* pentru formarea şi dezvoltarea aptitudinilor, iar aptitudinile se *obiectivează* (manifestă) în cadrul activităţii.

Dotarea ereditară nu este la fel de importantă pentru orice tip de activitate. Pentru unele activităţi (tehnică, ştiinţă, organizare etc.) este necesar un fond ereditar normal, în timp ce pentru alte activităţi (de exemplu, cele artistice, sportive) este necesar un fond ereditar superior. Practic însă, nu se poate vorbi de înzestrarea naturală (predispoziţii) decât în urma rezultatelor activităţii.

Dezvoltarea superioară a anumitor aptitudini generale şi speciale, împreună cu modalităţile variate de structurare dinamică a acestora, determină apariţia talentelor complexe, multilaterale care se manifestă în mai multe domenii de activitate: Leonardo da Vinci a fost pictor, scriitor, filosof, naturalist, fizician, inginer, matematician; Goethe – poet, naturalist, fizician; Gogol şi Caragiale – scriitori şi actori; Camil Petrescu – romancier, dramaturg, poet, estetician, filosof, matematician; George Călinescu – romancier, dramaturg, poet, istoric literar; Mihai Beniuc – poet, psiholog. Aptitudinile care coexistă însă cel mai frecvent sunt cele pentru literatură şi pentru artele plastice (Arghezi, Baudelaire, Lermontov, Malraux, Verlaine, Cezar Petrescu, Topîrceanu, Puşkin).

Universitatea SPIRU HARET

În procesul formării aptitudinilor, accentul nu trebuie pus pe ponderea unui anumit factor (ereditate sau mediu), ci pe calitatea relației şi posibilitatea compensării reciproce dintre cei doi factori. Redăm, în continuare, posibilitățile interacționale dintre ereditate şi mediu (M. Golu, 2004):

1. *Fond ereditar superior – mediu înalt favorabil* (este cazul ideal, aptitudinea atingând nivelul cel mai înalt de dezvoltare);

2. *Fond ereditar superior – mediu nefavorabil* (ereditatea poate compensa precaritatea mediului, dar foarte rar aptitudinea atinge un nivel înalt de dezvoltare);

3. *Fond ereditar mediu – mediu înalt favorabil* (mediul poate compensa ereditatea, aptitudinea putând atinge un nivel înalt de dezvoltare);

4. *Fond ereditar mediu – mediu nefavorabil* (ereditatea poate compensa „deficitul" de mediu, dar dezvoltarea aptitudinii rămâne sub nivelul mediu);

5. *Fond ereditar precar – mediu înalt favorabil* (mediul poate compensa ereditatea, dezvoltarea aptitudinii realizându-se deasupra nivelului fondului ereditar);

6. *Fond ereditar precar – mediu nefavorabil* (nivelul cel mai scăzut de dezvoltare a aptitudinii).

4.4. ***Aptitudinile în structura personalității***

Aptitudinile intră în relații cu toate celelalte componente ale vieții psihice, cu întregul sistem al personalității şi cu celelalte subsisteme din cadrul personalității, fapt care se repercutează asupra performanței.

4.4.1. **Relația aptitudini – procese psihice**

Orice aptitudine se realizează prin procese psihice a căror pondere poate fi mai mare în cazul unor aptitudini sau mai mică în cazul altora. Aptitudinile îşi au originea în procesele psihice, dar nu sunt nici identice cu acestea, şi nici simple însumări ale proceselor psihice. Ele presupun un nivel superior de dezvoltare a proceselor şi funcțiilor psihice, un mod specific de structurare şi integrare a acestora. Aptitudinile reprezintă sintetizări, generalizări, transfigurări ale caracteristicilor dominante ale proceselor psihice. Ele sunt însuşiri sintetice ale întregii personalități, şi nu ale proceselor psihice componente.

Universitatea SPIRU HARET

4.4.2. **Relația aptitudini – cunoştințe, deprinderi, priceperi**

Aptitudinile se formează, se dezvoltă şi se manifestă în cadrul activității, prin însuşirea sistematică de cunoştințe, prin dobândirea de deprinderi – ca moduri de acțiune care prin exercițiu s-au automatizat – şi priceperi – ca generalizări ale cunoştințelor şi deprinderilor – corespunzătoare.

Existența şi utilizarea unui număr cât mai mare de priceperi şi deprinderi, ca elemente operaționale în structura aptitudinilor, facilitează dezvoltarea aptitudinilor. Cu cât o persoană dispune de mai multe şi mai variate priceperi şi deprinderi, cu atât mai mari vor fi posibilitățile de a găsi cele mai adecvate modalități pentru rezolvarea problemelor.

La rândul ei, aptitudinea o dată formată, înlesneşte însuşirea de noi cunoştințe, deprinderi şi priceperi, precum şi restructurarea celor existente.

Aptitudinile nu se reduc, însă, la suma cunoştințelor, deprinderilor şi priceperilor necesare pentru o activitate; dacă acestea din urmă condiționează îndeplinirea activității la un nivel mediu, obişnuit, aptitudinile presupun realizarea la un nivel superior al activității. Existența aptitudinii implică obținerea de performanțe şi dovada unor perspective deosebite de dezvoltare.

Distincția dintre aptitudini şi deprinderi se poate face din perspectiva a trei criterii (Zörgö, 1980):

a. *Sub aspectul procesual* → în cazul formării aptitudinilor, pe măsura dezvoltării lor se realizează *o amplificare procesuală*; în cazul formării deprinderilor, pe măsura automatizării lor, are loc *o reducție a proceselor* implicate;

b. *Sub aspectul funcționalității* → deprinderile se limitează la o *acțiune sau operație* bine determinată; aptitudinile cuprind o *familie întreagă de acțiuni variate* care pot fi cuprinse în ansamblul unei *activități* (literare, muzicale, sportive, matematice, tehnice etc.);

c. *Sub aspect formativ* (*disponibilitatea sau potențialitatea activă)* → aptitudinile se caracterizează printr-o dezvoltare continuă, printr-o creştere a disponibilităților; în cazul formării deprinderilor, rezervele potențiale scad treptat ca urmare a realizării lor sub forma performanțelor situate la limita superioară a posibilităților de dezvoltare. De exemplu, deprinderile motorii

Universitatea SPIRU HARET

sau cele de calcul mintal, dincolo de o anumită limită, nu se mai pot ameliora nici chiar în cazul supraînvățării; nu același lucru se întâmplă în cazul aptitudinilor matematice sau verbale.

Între aptitudini și deprinderi există și alte tipuri de relații:

– pe de o parte, aptitudinile mai dezvoltate oferă posibilitatea formării mai rapide și fără efort prea mare a deprinderilor necesare și totodată a restructurării lor în condiții diferite;

– pe de altă parte, în anumite condiții, deprinderile formate se pot integra în structura aptitudinilor, contribuind la amplificarea și îmbogățirea repertoriului funcțional al acestora. În anumite împrejurări, însă, deprinderile pot duce la stereotipizarea și schematizarea unilaterală a acțiunilor, ceea ce este în defavoarea aptitudinii. De asemenea, nu orice deprindere este favorabilă aptitudinii, ci doar cea consolidată, corect formată; o deprindere greșit formată și integrată în structura aptitudinii poate avea efect perturbator sau inhibitor asupra aptitudinii respective.

4.4.3. **Relația aptitudini – dimensiunea afectiv-motivațională**

Dimensiunea afectiv – motivațională reprezintă un important factor al formării aptitudinilor și valorizării lor maximale, ea furnizând și direcționând energia acțiunilor umane. Nicio aptitudine nu se poate forma în lipsa unei motivații adecvate față de respectivul domeniu. Fără imbold intern, fără motivație, potențialitățile latente nu se activează, iar aptitudinea nu se poate forma. Chiar dacă aptitudinile au fost deja formate, ele nu duc la realizarea unor performanțe superioare dacă nu sunt susținute de o motivație adecvată.

Unul dintre cei mai importanți factori motivaționali în formarea aptitudinilor îl reprezintă *interesul*, acesta asigurând o orientare afectiv – cognitivă a individului într-un anumit domeniu de activitate. Interesul este atât „forța" care influențează dezvoltarea aptitudinii, cât și un indice al preferinței pentru o anumită activitate și, totodată, a atitudinii pozitive față de respectiva activitate. Interesul facilitează dezvoltarea aptitudinii pe următoarele direcții (F. Turcu, 1975):

- determină individul să caute și să găsească activitatea care corespunde cel mai bine aptitudinilor sale;
- mobilizează eforturile necesare formării și dezvoltării aptitudinilor;

Universitatea SPIRU HARET

● stimulează dobândirea unei atitudini creative față de un anumit domeniu.

Interesul nu este însă numai factor al formării aptitudinilor, ci şi produs al acestora.

Se consideră că, în anumite limite, calitatea şi forța factorilor motivaționali pot uneori compensa anumite carențe aptitudinale. La rândul ei, însă, motivația este şi ea dependentă de aptitudine, de nivelul acesteia; un anumit nivel de dezvoltare a aptitudinii condiționează formarea şi menținerea motivației (performanța obținută într-o activitate, ca urmare a prezenței aptitudinii, va creşte motivația pentru acea activitate, cu evitarea totodată a activităților în care se anticipează eşecul).

4.4.4. **Relația aptitudini – caracter (atitudini)**

Formarea şi valorizarea aptitudinilor depinde şi de orientarea caracterială. Pentru ca aptitudinea să se poată forma şi manifesta eficient este necesar un caracter care să o susțină (în caz contrar, aptitudinea dispare). La rândul său, caracterul, în formarea şi manifestarea lui, implică un ansamblu de aptitudini în lipsa cărora orientarea caracterială rămâne suspendată. Atât aptitudinile, cât şi atitudinile se formează şi se dezvoltă sub influența aceloraşi factori de mediu şi educație care pot avea efect pozitiv sau negativ asupra relației dintre cele două dimensiuni şi, respectiv, asupra structurii de ansamblu a personalității.

Atunci când relațiile dintre aptitudini şi caracter sunt compatibile şi optime, sau cu posibilități de compensare reciprocă, ele conduc la armonizarea şi echilibrarea personalității, la creşterea eficienței sale. Cu cât gradul de incompatibilitate dintre aptitudini şi caracter este mai mare şi cu cât posibilitățile de compensare reciprocă sunt mai reduse, cu atât personalitatea va fi mai afectată (mai dizarmonică şi neeficientă).

Evaluarea relațiilor dintre aptitudini şi caracter se realizează în funcție de trei criterii (P. Popescu-Neveanu, Zörgö, 1980):

a) *nivelul* la care se situează cele două dimensiuni, în mod absolut (nivelul global: superior, mediu, inferior) şi în mod relativ (prevăzând posibilitatea *echilibrării* sau a *dezechilibrării*, a surclasării aptitudinilor prin atitudini sau invers);

b) *sensul* în care se manifestă interacțiunile (pozitiv şi reciproc stimulativ, negativ-univoc sau biunivoc şi cvasineutral);

Universitatea SPIRU HARET

c) caracterul *direct sau indirect* al interacţiunilor: *directe* sunt influenţele dintre atitudinile focalizate pe o anumită activitate sau pe propriile posibilităţi şi aptitudinile individuale şi speciale corespunzătoare; *indirecte* sunt relaţiile dinte atitudinile generale faţă de lume şi aptitudinile specializate sau dintre atitudinile concrete şi aptitudinile generale, cum ar fi inteligenţa.

4.4.5. **Relaţia aptitudini – temperament**

În raport cu aptitudinile, temperamentul constituie doar o premisă extrem de generală, cu rol de predispoziţie. Faptul că temperamentul nu predetermină aptitudinile este confirmat de posibilitatea formării uneia şi aceleiaşi aptitudini pe temperamente diferite sau a mai multor aptitudini pe fondul unui singur temperament.

Între cele două dimensiuni există totuşi influenţe reciproce:

– pe de o parte, temperamentul poate facilita sau provoca dificultăţi în formarea aptitudinilor, dificultăţi care pot fi însă depăşite prin exerciţiu sau prin compensare.

– pe de altă parte, modificarea manifestărilor temperamentale poate conduce la modificarea aptitudinilor. Pe baza unor tendinţe de adaptare a temperamentelor la activitate, putem vorbi despre o oarecare *profesionalizare a temperamentelor*.

4.5. ***Clasificarea aptitudinilor***

În cadrul subsistemului aptitudinal este necesară o diferenţiere şi o clasificare, în funcţie de mai multe criterii (V. Oprescu, 1991):

1. **După natura psihologică a elementelor componente**, se diferenţiază trei tipuri de aptitudini:

- *aptitudini senzoriale* (rapiditatea, stabilitatea structurării percepţiei, plasticitatea perceptuală etc.);
- *aptitudini psihomotorii* (forţa mişcărilor, rapiditatea, precizia, coordonarea mişcărilor);
- *aptitudini intelectuale* (care prezintă grade diferite de complexitate; cea mai importantă este *inteligenţa*, care reprezintă o sinteză a mai multor aptitudini intelectuale: spirit de observaţie, fluenţa verbală, memorie asociativă, flexibilitatea gândirii, raţionament inductiv şi deductiv, atenţie distributivă etc.).

Universitatea SPIRU HARET

2. **După structura lor**, **după gradul lor de complexitate**, aptitudinile se clasifică în:

● *aptitudini simple*, elementare, constând din realizarea superioară a unui singur fel de operații psihice (centrarea pe un singur element al aptitudinii respective), cum ar fi: văzul la distanță, diferențierea excitanților sonori, luminoşi sau olfactivi, fixarea rapidă a reprezentărilor, măsurarea din ochi a distanțelor, calculul aritmetic exact, reamintirea fidelă a figurilor sau a desfăşurării unei conversații avute cu mult timp în urmă etc. Aceste aptitudini, având la bază o singură funcție, constând doar dintr-o singură însuşire psihică, considerate izolat nu duc la rezultate remarcabile decât pe linia anumitor acțiuni simple (de exemplu, nu este suficient un auz fin pentru ca cineva să devină muzician). Activitățile umane sunt complexe şi presupun îmbinarea în formă organizată a diverselor mijloace de acțiune. De regulă, ele se desfăşoară într-un cadru profesional specializat necesitând prezența mai multor aptitudini elementare care se înlănțuie, chiar se întrepătrund şi se structurează specific. Un astfel de sistem complex şi ierarhizat de operații sau aptitudini, în care se implică mai multe elemente psihice, se exprimă într-o aptitudine complexă;

● *aptitudini complexe*, a căror clasificare nu se mai face după tipul de operație psihică executată, ci după genul de activitate în care individul reuşeşte în mod deosebit. În acest sens delimităm aptitudini muzicale, literare, plastice, sportive, matematice, tehnice, lingvistice, manageriale etc. C. Morgan consideră că pot exista atâtea aptitudini câte feluri de activități sunt.

Plecând de la considerentul că pentru a duce la performanță într-un domeniu profesional aptitudinile complexe presupun o anumită structurare operațională, s-a încercat identificarea elementelor sau factorilor componenți ai unor aptitudini complexe. Astfel, s-a presupus că dacă aptitudinea complexă este superioară, şi aptitudinile simple care intră în componența lor sunt superioare. Rezultatele au fost însă neașteptate (de exemplu, s-a constatat că la unii muzicieni de un incontestabil talent unele dintre aptitudinile simple erau foarte puțin dezvoltate, chiar sub normal, în timp ce la alte persoane fără aptitudini muzicale s-au descoperit factori care vizau performanțe superioare). Aceasta demonstrează că importantă este nu atât prezența unor anumiți factori, ci felul în care se îmbină aceştia, modul lor de organizare (de exemplu, se cunosc pictori celebri care erau miopi sau care aveau deficiențe majore de văz). De asemenea, aptitudinile complexe,

Universitatea SPIRU HARET

chiar atunci când fac parte din aceeaşi categorie (artistică, tehnică, managerială etc.), nu dispun de o arhitectură sau formulă identică (persoane care obţin performanţe similare într-o anumită activitate, manifestă, de regulă, particularităţi foarte diferite ale structurii aptitudinilor lor).

3. **După gradul de operaţionalitate**, **de aplicabilitate în diverse domenii de activitate**, distingem:

● *aptitudini generale*, care sunt necesare şi eficiente în diverse domenii de activitate, ele constituind nucleul operaţional al tuturor tipurilor de activitate. Aptitudinile generale implică sisteme asociative flexibile, precum şi originalitate în actualizarea asociaţiilor, în concordanţă cu diverse sarcini concrete. *În mod curent, în calitate de aptitudine generală se ia doar inteligenţa, ea subsumând celelalte aptitudini* (spiritul de observaţie, senzitivitatea, memoria, raţionamentul, atenţia, imaginaţia). Deoarece diverşi autori conferă inteligenţei conţinuturi diferite, definirea noţiunii de inteligenţă a devenit foarte dificilă. Pe de altă parte, deşi este clar că inteligenţa deschide perspective de reuşită în orice domeniu de activitate, s-a constatat existenţa şi a formelor particulare de inteligenţă (inteligenţă teoretică, practică, socială etc.).

● *aptitudini speciale*, care au o aplicabilitate restrânsă, ele condiţionând succesul doar într-un anumit domeniu de activitate. Printre aptitudinile speciale se numără în primul rând *aptitudinile profesionale*: aptitudinea matematică, aptitudinea tehnică, aptitudinea ştiinţifică, aptitudinea literară, aptitudinea muzicală, aptitudinea pedagogică, aptitudinea managerială etc. Fiecare dintre aceste aptitudini conţine un anumit set aptitudinal sau componentă internă, după cum urmează:

a. *Aptitudinea matematică* presupune, după V. A. Kruteţki, prezenţa şi combinarea următoarelor elemente:

● aptitudinea de a generaliza rapid şi extensiv materialul matematic, de a transpune cu uşurinţă principiul de rezolvare la alte probleme de acelaşi tip (formarea de asociaţii generalizate), de a găsi rapid o regulă de organizare a datelor (un algoritm);

● aptitudinea de a prescurta rapid un raţionament sau un şir de raţionamente care formează structura logică desfăşurată a rezolvării;

● aptitudinea de a comuta, de a trece rapid şi uşor de la raţionamentul direct la cel invers, formarea asociaţiilor reversibile (asociaţii directe – de la stimulul precedent la cel consecutiv – şi asociaţii indirecte – invers);

Universitatea SPIRU HARET

● aptitudinea de reprezentare spațială a figurilor şi relațiilor spațiale, îmbinarea şi separarea figurilor;

● atracția spre problematic.

b. *Aptitudinea tehnică* include îmbinarea următoarelor calități:

● sensibilitatea vizuală, auditivă, tactilă, câmpul vizual, forța mişcărilor, ritmul motric, viteza de reacție, precizia motrică;

● percepția corectă şi uşoară a formei, mărimii, distanței, direcției, volumului obiectelor;

● spiritul de observație;

● reprezentarea spațială;

● gândirea tehnică (reproductivă şi creatoare, constructivă, funcțională şi economică).

c. *Aptitudinea ştiințifică* are în componența ei următoarele elemente:

● aptitudinea numerică, verbală, spațială;

● spiritul de observație şi de investigare – cunoaştere;

● gândirea creatoare;

● curiozitatea epistemică, interesul cognitiv, pasiunea pentru cunoaştere;

● atitudinea activă față de muncă, încrederea în posibilitățile proprii, perseverență în învingerea dificultăților etc.

d. *Aptitudinea literară* presupune în structura ei următoarele componente:

● spiritul de observație;

● gândirea imagistică;

● uşurință asociativ – verbală;

● memoria vizuală şi auditivă;

● simțul estetic;

● impresionabilitatea afectivă;

● interesul pentru tot ceea ce este în jur;

● exigență față de sine, față de ceilalți şi față de societate;

● simțul răspunderii;

● tenacitate, perseverență.

e. *Aptitudinea muzicală* reuneşte capacitatea de ascultare a muzicii (percepția muzicii), capacitatea de execuție (de interpretare) şi capacitatea de creație (de compoziție muzicală):

● sensibilitatea auditivă;

Universitatea SPIRU HARET

● diferențierea fină a calităților sunetului (intensitatea, înălțimea şi timbrul);
● simțul tonalității sau simțul gamei;
● simțul ritmului şi al variațiilor de interval;
● simțul melodic (auzul melodic);
● simțul armoniei muzicale (auzul armonic);
● forța şi bogăția imaginației;
● concentrarea auditiv – emoțională a atenției (focalizarea trăirilor emoționale);
● capacitatea de reprezentare auditiv – muzicală (auzul intern).

f. *Aptitudinea pedagogică* include în ansamblul său, următoarele calități relevante:
● facilitate, claritate, inteligibilitate, conciziune şi expresivitate verbală;
● raționamentul deductiv (tipic pentru procesul de predare);
● memorie facilă, mobilă şi prodigioasă;
● capacitatea de ordonare a informațiilor (organizarea logică a expunerii);
● fluență, flexibilitate şi coerență ideatică;
● originalitate şi sensibilitate la probleme;
● spiritul de observație;
● atenția distributivă;
● imaginație în „proiectarea" trăsăturilor personalității elevilor;
● curiozitate epistemică, sensibilitate şi receptivitate față de nou;
● sentimentul dragostei față de copii, respectul față de ei;
● consecvența în cerințe, perseverența în urmărirea realizării scopurilor fixate;
● exigență față de sine şi față de ceilalți;
● curajul, răbdarea, intransigența, prezența de spirit, stăpânirea de sine, reacție promptă şi adecvată, simțul măsurii, discernământ, aspirația spre autorealizare şi autodepăşire.

g. *Aptitudinea managerială* (*organizatorică*) reuneşte următoarele calități:
● spiritul de observație;
● capacitatea de a cunoaşte oamenii;
● gândire mobilă, flexibilă şi profundă;
● capacitatea de a elabora proiecte de viitor;

Universitatea SPIRU HARET

- capacitatea de planificare şi coordonare;
- capacitatea de a prevedea consecinţele unei acţiuni;
- capacitatea de a lua decizii;
- spiritul critic şi autocritic al gândirii;
- capacitate empatică;
- spiritul organizatoric;
- iniţiativă, curaj, spirit de răspundere;
- capacităţi relaţionale;
- fermitate, stăpânire de sine, discernământ.

O problemă mult discutată în psihologie a constituit-o problema **corelaţiei dintre aptitudinile generale şi speciale**. În acest sens, s-au formulat două ipoteze:

1. Aptitudinea generală facilitează dezvoltarea aptitudinilor speciale. Astfel inteligenţa generală poate contribui la dezvoltarea tuturor aptitudinilor speciale. Această ipoteză este parţial adevărată, deoarece studiile au arătat că există nu numai o diferenţă, dar şi un anumit prag între aptitudinile speciale şi cele generale. Nu întotdeauna există o corelaţie pozitivă între inteligenţă şi aptitudinile speciale. Cercetările au evidenţiat o contribuţie ridicată a inteligenţei în cadrul aptitudinilor ştiinţifice şi matematice; corelaţia dintre inteligenţă şi celelalte aptitudini speciale este mai slabă, cea mai nesemnificativă fiind corelaţia dintre inteligenţă şi aptitudinile muzicale şi plastice. Oricât de inteligentă ar fi o persoană, ea nu va putea deveni muzician sau pictor de valoare în absenţa aptitudinii corespunzătoare. Pe de altă parte, nu putem afirma că performanţele superioare în muzică sau pictură se realizează pe un deficit intelectual.

2. S-a presupus că aptitudinile generale ar fi rezultatul sintezei aptitudinilor speciale. Astfel, inteligenţa ar fi efectul şi rezultanta sintetică a diverselor aptitudini speciale. Şi această ipoteză este doar parţial adevărată, deoarece cercetările au evidenţiat că există persoane cu aptitudini speciale excepţional dezvoltate, fără a fi deosebit de inteligente. Au existat chiar cazuri în care indivizi cu retard mental au obţinut performanţe superioare în muzică sau pictură – cazul „savanţilor idioţi".

În general, efectuarea calitativ - superioară a oricărei activităţi presupune acţiunea sinergică a aptitudinilor generale şi speciale.

Îmbinarea originală, la un nivel calitativ superior a aptitudinilor generale şi speciale constituie ***talentul***. Între talent şi aptitudine există

diferenţe de grad, dar şi calitative. Talentul nu poate fi identificat în mod simplist cu o combinaţie avantajoasă a aptitudinilor, ci este o configuraţie specifică a diferitelor trăsături de personalitate, inclusiv a celor aptitudinale. În structura talentului, trăsăturile de personalitate (pasiunea, activismul, atitudinile creative etc.) au o pondere mai mare decât în structura aptitudinilor. Talentul se caracterizează printr-o contribuţie personală într-un domeniu oarecare de activitate. Nota distinctivă a talentului este *originalitatea* şi încadrarea performanţelor sale în coordonatele axiologice ale „epocii", îmbogăţind tezaurul existent.

Talentul se poate manifesta în cele mai diverse activităţi umane şi, totodată, nu este privilegiul unor oameni excepţionali. El se manifestă uneori târziu, numai după ce apar condiţiile activităţii independente, în care personalitatea îşi pune în acţiune posibilităţile sale reale.

Cercetările au arătat că persoanele talentate dispun, întotdeauna, de mai multe aptitudini superior dezvoltate, având înclinaţii şi către alte activităţi decât cea în care se afirmă talentul (de exemplu, unii savanţi au şi aptitudini artistice etc.). S-a ajuns, astfel, la concluzia că talentul presupune o îmbinare specifică de diverse aptitudini, care uneori sunt foarte îndepărtate de activitatea dominantă. Deci, una dintre explicaţiile talentului este dezvoltarea multilaterală a aptitudinilor, la care se adaugă pasiunea pentru activitatea respectivă. Este necesar ca multiplele aptitudini solicitate să se focalizeze pe una dintre ele, cea definitorie pentru talent, să se investească în aceasta şi să-i confere originalitatea.

Geniul reprezintă cea mai înaltă formă de dezvoltare a aptitudinilor speciale şi generale, care se manifestă într-o activitate creatoare de însemnătate istorică pentru viaţa societăţii. Omul de geniu creează o nouă epocă în domeniul său de activitate, punând bazele unui nou curent sau stil, a unui nou mod de gândire. G. Séailles preciza faptul că diferenţa de înzestrare între omul de geniu şi omul comun este una *de grad* şi nu de natură.

În cadrul subsistemului aptitudinal, ponderea cea mai mare revine persoanelor cu potenţial aptitudinal special deasupra mediei, o pondere mai scăzută persoanelor talentate şi cel mai mic procentaj îl întâlnim la persoanele de geniu. Astfel, cu cât nivelul de dezvoltare şi integrare al aptitudinilor este mai înalt, cu atât frecvenţa lor de manifestare în plan individual este mai scăzută.

Universitatea SPIRU HARET

Rezumat

Aptitudinile reprezintă un ansamblu de însuşiri psihice individuale, parţial înnăscute, parţial dobândite, care se exprimă în calitatea rezultatelor activităţii. Aptitudinile presupun calitate, dar şi viteză de instruire şi de execuţie. În general, se consideră că toţi oamenii au aptitudini (în stare potenţială), dar depistarea şi exersarea lor constituie o problemă de educaţie şi de şansă – o calitate neexprimată, practic nu există pentru societate. Domeniile de manifestare a aptitudinilor sunt foarte diferite, societatea luându-le în atenţie târziu, odată cu „explozia" profesiilor şi cu demonstrarea importanţei lor economice (selecţia profesională). Empiric, aptitudinile sunt identificate în şcoală începând cu clasele mici; uneori, ele sunt şi testate pentru formarea unor clase speciale cu copii dotaţi (clase de matematică, informatică etc.). Indivizii se orientează şi ei, spontan, spre acele activităţi în care constată că au performanţe.

Între aptitudine, talent şi geniu există o relaţie „de putere". Aptitudinea „accentuată", gruparea într-un anume fel a mai multor aptitudini ne permite să vorbim de talent, a cărui notă distinctivă este originalitatea (creaţia originală). Geniul este manifestarea superioară a unui talent sau grupuri de aptitudini şi talente, omul de geniu creând o nouă „epocă" în domeniul său de activitate.

Între termenii de aptitudine, capacitate şi abilitate există anumite diferenţe specifice, deşi de multe ori aceşti termeni sunt consideraţi ca sinonimi. Dincolo de aspectele diferenţiatoare, există unii indicatori comuni, şi anume: calitatea rezultatelor, rapiditatea acţiunii, eficienţa.

Componenţa aptitudinilor este complexă, la structurarea lor contribuind, în diferite grade, toate componentele psihice. Pe de altă parte, aceste componente apar, de regulă, grupate – una singură neputând genera eficienţă decât prin excepţie. Problema majoră pe care o ridică aptitudinile în raport cu societatea, o reprezintă depistarea timpurie şi educarea lor, iar „utilizarea" oamenilor ţinând seama de aptitudinile lor indică gradul maturităţii unei societăţi şi a unui sistem de învăţământ. Actual, aptitudinile condiţionează eficienţa umană şi economică a unor societăţi.

Concepte-cheie

- *aptitudine* – însuşire sau sistem de însuşiri ale individului, mijlocind reuşita într-o activitate; se identifică după criteriul performanţelor supramedii şi al specificităţii.

Universitatea SPIRU HARET

● *aptitudine generală* – structură instrumental-adaptativă bazală, care este solicitată şi intervine în orice fel de activitate a individului sau în rezolvarea unor diverse categorii de sarcini.

● *aptitudine specială* – structură instrumentală, care este solicitată şi intervine în anumite sfere particulare de activitate profesională.

● *talent* – ansamblul dispoziţiilor funcţionale, ereditare şi a sistemelor operaţionale dobândite ce mijlocesc performanţe deosebite şi realizări originale în activitate.

● *geniu* – ansamblu de calităţi ce duc la realizări de însemnătate istorică; creativitate ce deschide noi orizonturi în istorie, cultură, ştiinţă, tehnică; persoană cu dotaţie excepţională.

● *capacitate* – sistem de însuşiri funcţionale şi operaţionale în uniune cu deprinderile, cunoştinţele şi experienţa necesară, care duc la acţiuni eficiente şi de performanţă; este întotdeauna demonstrată şi demonstrabilă prin fapte.

● *abilitate* – însuşire sinonimă cu priceperea, îndemânarea, evidenţiind uşurinţă, rapiditate, calitate superioară şi precizia cu care omul desfăşoară anumite activităţi, implicând autoorganizare adecvată sarcinii concrete, adaptare suplă, eficientă; condiţie pentru formarea şi utilizarea optimă, în situaţii noi, a deprinderilor şi cunoştinţelor.

● *deprindere* – componentă automatizată a activităţii, caracterizată prin desfăşurarea în afara sau prin reducerea controlului conştient, realizare spontană şi facilă; rezultă din exersare repetitivă.

● *activitate* – modalitate specific umană de adaptare la mediu şi de adaptare a mediului la condiţia socioumană; mod de existenţă a psihicului uman.

● *performanţă* – acţiune cu un efect superior nivelului comun, putând constitui chiar un record; toate rezultatele activităţii, ce deţin un rang maxim în plan individual sau grupal.

● *calitate* – se referă la caracteristicile de conţinut ale obiectelor şi fenomenelor, exprimă sinteza laturilor şi însuşirilor lor esenţiale, prin care acestea se definesc şi se deosebesc de alte obiecte şi fenomene; însuşire în genere sau însuşire pozitivă.

● *instrumental* – calificare a unor obiecte sau acte psihice de a servi drept mijloace sau instrumente pentru dezvoltarea unei acţiuni şi obţinerea unui efect.

● *compensare* – proces sau mecanism de contrabalansare a unei deficienţe; se poate realiza fie prin eforturi orientate în domeniul iniţial, deficitar, fie prin eforturi orientate asupra unui alt domeniu în care individul încearcă să obţină rezultate excepţionale; se poate realiza în formă conştientă sau inconştientă.

Autoevaluare

1. Care sunt etapele evoluţiei conceptului de „aptitudine”?
2. Ce condiţii trebuie să îndeplinească o însuşire psihică pentru a deveni aptitudine?
3. Precizaţi distincţia între aptitudini şi deprinderi.
4. Enumeraţi criteriile pe baza cărora se evaluează relaţia dintre aptitudini şi atitudini.
5. Explicaţi şi apreciaţi contribuţia studiilor asupra gemenilor în problema raportului ereditate/mediu.
6. Care este diferenţa între aptitudine, talent şi geniu?
7. Comentaţi problema corelaţiei dintre aptitudinile generale şi aptitudinile speciale.

Universitatea SPIRU HARET

5. INTELIGENȚA – CA SUBSISTEM REZOLUTIV-PRODUCTIV AL PERSONALITĂȚII

5.1. *Conceptul de inteligență*

Termenul de *inteligență* are, în psihologie, multiple şi diferite semnificații, neexistând o definiție unanim acceptată. S-au formulat zeci de definiții ale inteligenței, datorită realității multiple care stă la baza acestui termen.

Cuvântul latin *inter – legere*, din care derivă termenul de inteligență, reunea două sensuri: a discrimina (disocia) şi a lega (a pune împreună). Astfel, din perspectivă etimologică, inteligența este capacitatea de *a stabili legături, relații* între obiecte, fenomene şi evenimente. Din cunoaşterea comună provine şi definiția: inteligența este capacitatea generală de *adaptare la mediu,* aptitudinea de a găsi soluții optime în situații inedite, noi, deci instrument al reuşitei.

Deşi există numeroase definiții ale inteligenței, putem distinge, din punct de vedere psihologic, anumite note comune şi definitorii pentru inteligență, şi anume:

- caracterul complex;
- caracterul de orientare;
- caracterul operatoriu.

Astfel „*inteligența se relevă a fi aptitudinea intelectuală generală a individului uman de a sistematiza şi apoi utiliza achizițiile anterioare în situații problematice noi, modificând în mod necesar semnificația funcțională a elementelor cunoaşterii, în scopul realizării unui echilibru optimal la situațiile noi şi mereu variabile ale mediului*" (V. Oprescu, 1991).

Psihologia științifică actuală delimitează două accepțiuni intercorelate ale noțiunii de inteligență: ca sistem complex de operații şi ca aptitudine generală.

Universitatea SPIRU HARET

1. *Inteligența ca sistem complex de operații* sintetizează în esență mecanismele adaptative ale conduitei la împrejurările variabile ale mediului. Operațiile se referă atât la procedeele şi mijloacele de rezolvare a problemelor, cât şi la procesele mintale care au loc în timpul procedeului ales. Activitatea psihică este constituită din operații – acțiuni mintale – care provin genetic din interiorizarea acțiunilor practice, inteligența realizându-se prin operații.

După cum arată M. Zlate (2000), inteligența ca sistem de operații înseamnă:

- abilitatea de adaptare a individului la situațiile noi (nefamiliare);
- abilitatea de a gândi abstract, de a generaliza şi a face deducții;
- abilitatea de a corela şi integra într-un tot unitar părțile relativ disparate;
- abilitatea de a anticipa şi prevedea consecințele unor acțiuni şi evenimente;
- abilitatea de a compara rapid variantele acționale şi de a reține pe cele optime;
- abilitatea de a rezolva rapid şi corect probleme cu grade crescânde de dificultate.

Inteligența nu este un simplu proces psihic, ci reprezintă expresia organizării superioare a tuturor proceselor psihice (cognitive, afectiv-motivaționale şi volitive), a modului şi a gradului în care aceste converg şi conlucrează în vederea reuşitei acțiunilor individului.

Inteligența se serveşte de procesele psihice (în primul rând de gândire) pentru a realiza o adaptare suplă la condițiile variate ale mediului. Ea devine suplă şi flexibilă, pe măsură ce se formează şi se dezvoltă mecanismele şi operațiile tuturor celorlalte funcții psihice.

Pentru unii autori, inteligența se identifică cu *gândirea*. În general, prin faptul că inteligența presupune cunoaşterea relațiilor şi a relațiilor dintre relații, ea poate fi asimilată cu gândirea. În acest sens, inteligența înseamnă descoperirea unor raporturi, a căror utilizare satisface un scop adaptativ (transformativ). Asocierea inteligenței cu gândirea, cu intelectul în general este regăsită cel mai bine în concepția lui J. Piaget (1965), care defineşte inteligența ca *formă superioară de adaptare prin echilibrări progresive între operațiile fundamentale ale intelectului (asimilare şi acomodare)*.

Universitatea SPIRU HARET

Deşi este strâns legată de gândire, intersectându-se cu aceasta, inteligența nu coincide cu gândirea. Gândirea nu este decât un instrument al inteligenței; în sine, gândirea nu este în mod necesar inteligentă. Totodată, aşa cum am precizat anterior, inteligența – ca funcție integrativă – este implicată la toate nivelele sistemului psihic uman.

2. *Inteligența ca aptitudine generală* vizează nu atât conținutul şi structura ei psihologică, ci, mai ales, finalitatea ei, implicarea ei cu succes în diverse activități. Această accepțiune s-a dovedit a fi limitată, deoarece studiile au evidențiat nu numai o inteligență generală (care permite finalizarea cu succes a mai multor activități), ci şi forme particulare de inteligență (care permit finalizarea cu succes a unei singure activități). Astfel, în afară de capacitatea generală de achiziție a cunoştințelor, de gândire rațională şi de rezolvare de probleme, inteligența implică diferite tipuri de activități.

5.2. ***Teorii asupra inteligenței***

Prezentăm, în continuare, câteva dintre abordările teoretice cu privire la inteligență, şi anume: *abordarea analitică factorială, abordarea genetică şi abordarea sistemică*.

5.2.1. **Abordarea analitică factorială**

Problema care se pune, în cadrul acestor teorii, este dacă inteligența are o structură unitară, omogenă sau prezintă o compoziție multifactorială.

a. **Teoria bifactorială**

C. Spearman face trecerea de la constatările empirice ale lui A. Binet la o concepție teoretică asupra inteligenței. În 1904, el a elaborat teoria bifactorială. Analizând corelațiile la diverse grupe de teste (care solicitau activități intelectuale diferite), Spearman a ajuns la concluzia că orice formă de activitate intelectuală face apel, pe de o parte, la o aptitudine generală, comună şi, pe de altă parte, la o aptitudine specifică activității respective. Aptitudinea comună a fost denumită de Spearman *inteligență generală* sau *factorul g*, iar ceilalți factori au fost denumiți *factori specifici* sau *factorul s*. Astfel, inteligența reprezintă o combinație liniară între doi factori: un factor general (g) care ar fi omogen şi un factor specific (s) legat de varietatea activităților. Conform acestei teorii, efectuarea unor calcule aritmetice,

rezolvarea unei probe de atenție etc. solicită același factor comun (g) într-o măsură mai mare sau mai mică, la care se adaugă câte un factor specific (s) fiecăreia dintre aceste activități.

Spearman a introdus în cercetarea psihologică, în studiul inteligenței, tehnica *analizei factoriale.* Plecând de la o matrice de intercorelații, analiza factorială poate pune în evidență măsura în care testele utilizate apelează la un factor comun (g) şi măsura în care alți factori – factorul s – pot interveni. Termenul *factor* are sensul de element constitutiv al diferitelor operații mintale. Fiind extraşi pe baza unor considerații şi metode matematice (statistice), factorii sunt de fapt concepte psiho-matematice. În urma calculelor rezultă valori numerice cărora cercetătorul le atribuie o semnificație psihologică, în funcție de testele care au fost utilizate.

Perfecționarea metodelor de calcul ale analizei factoriale a condus la crearea altor teorii privind structura inteligenței: teoria ierarhică şi teoria multifactorială.

b. **Teoria ierarhică**

C. Burt şi *Ph. Vernon*, plecând de la modelul bifactorial al inteligenței (Spearman), consideră că interpretarea inteligenței ca pe o combinație a factorilor „g" şi „s" este o viziune mult prea simplistă. Ei completează schema lui Spearman, propunând intercorelarea *factorilor de grup, comuni,* semigenerali între factorul „g" şi factori „s" care intervin în grupe de activități înrudite (factorul „verbal", „numeric", „spațial" etc.).

Pentru aceşti autori important nu este numărul factorilor, ci faptul că aceşti factori sunt ierarhizați, elaborându-se un model ierarhic, şi nu unul liniar.

Unii factori de grup au o arie mai întinsă, în timp ce alți factori de grup au o arie mai restrânsă. Putem, deci, ierarhiza factorii de grup în *factori de grup majori* şi *factori de grup minori*, până se ajunge la factorii specifici (de exemplu, factorul „verbal" se poate divide în capacitatea de verbalizare şi capacitatea de învățare a unor limbi străine.

Burt a fost de acord cu Spearman asupra faptului că factorul „g" este înnăscut şi variabil, în timp ce factorul „s" se formează prin exercițiu.

Burt şi Vernon au considerat factorii de grup ca o funcție a educației (învățării).

Universitatea SPIRU HARET

c. **Teoria multifactorială**

Elaborarea acestei teorii şi a metodelor corespunzătoare de analiză (analiza multifactorială) se datorează în special psihologului american *L. Thurstone* (1930). El a plecat de la ideea că activitatea intelectuală solicitată în diverse sarcini poate fi explicată printr-un număr oarecare de factori distincți, independenți.

Thurstone neagă existența factorului „g" comun tuturor activităţilor şi a factorilor de grup comuni unui număr restrâns de activități, considerând că inteligența constă dintr-o serie de aptitudini diferite şi nerelaționate (între care nu există relații primare).

Autorul apelează la un criteriu denumit de el criteriul „structurii simple" care exprimă atât un punct de vedere general teoretic, cât şi o tehnică de analiză factorială. El evidențiază şapte factori „primari" semnificativi ai inteligenței sau şapte *aptitudini mintale primare* (1938), considerând că aceste aptitudini formează baza funcționării intelectuale primare.

Aptitudinile mintale primare sunt:

- *aptitudinea spațială (S);*
- *aptitudinea de percepție (P);*
- *aptitudinea numerică (N);*
- *comprehensiunea verbală (V);*
- *memoria (M);*
- *fluența verbală (W);*
- *raționamentul inductiv (I sau R).*

Toate aceste aptitudini sunt de importanță egală şi nu corelează între ele. Astfel, factorii sunt independenți, sunt elemente primare, simple, ireductibile ale intelectului.

În acest model, care neagă existența unui factor „g" – cu influență asupra tuturor activităţilor –, fiecare aptitudine mintală primară este evaluată printr-un anumit test. Performanțele obținute la testări permit conturarea unui profil, format din şapte scoruri şi nu dintr-unul singur, ca în cazul factorului „g".

Din punct de vedere practic, însă, s-a evidențiat că există corelații între scorurile obținute de unii subiecți la cele şapte teste, între factorii „primari", ceea ce sugerează că, totuşi, factorul „g" există. În urma unei analize factoriale secundare, Thurstone a admis el însuşi posibilitatea unor

Universitatea SPIRU HARET

corelații între factorii primari, deci a existenței unui factor „g" în toate aptitudinile mintale primare.

Concepția multifactorială cea mai radicală îi aparține lui *J.P.Guilford*. Autorul unei teorii *morfologice* a inteligenței, Guilford a construit un tablou general al operațiilor inteligenței prin combinarea naturii acestora cu materialul asupra căruia se exercită operațiile respective (figuri, cuvinte, simboluri etc.), precum şi rezultatele la care ajung, descoperind existența a 120 de factori ai inteligenței. Toți aceşti factori sunt considerați egali ca importanță, ei neputând fi structurați şi organizați ierarhic. Guilford adoptă însă un alt criteriu de a structura, sintetiza, factorii respectivi în *modelul tridimensional* (1967): *fiecare* factor este definit prin raportarea simultană la ceea ce el consideră a fi cele trei dimensiuni ale inteligenței: *operații, produse, conținuturi*.

Guilford îşi justifică astfel concepția: „Modelului ierarhic i se opune modelul multidimensional în elaborarea unei teorii a inteligenței. Acest model reprezintă o clasificare a fenomenelor în categorii care se intercondiționează nu în clase, ci înăuntrul claselor, ca în modelul ierarhic. Exemplul cel mai cunoscut în ştiință este acela al tabelului lui Mendeleev, în care elementele chimice sunt orânduite în rânduri şi coloane, fiecare rând şi fie-care coloană reprezentând o categorie diferită. Ne putem referi la acesta ca la o matrice logică. O matrice obişnuită, ca aceea din matematică, are două dimensiuni. Nu există niciun motiv ca să nu extindem acest tip morfologic la un model cu trei sau mai multe dimensiuni. Autorul acestor rânduri a pledat pentru utilizarea unui astfel de model în psihologie. Este tipul de model care a fost propus pentru organizarea factorilor de aptitudini intelectuale într-un sistem unitar" (J.P. Guilford, 1967, *apud* I. Căpâlneanu, 1978).

Sistemul tridimensional al lui Guilford are următoarea componență (tabelul nr. 12):

1. *Conținutul* se referă la domeniul în care se manifestă inteligența, luându-se în considerare patru domenii:

- *figural* (modul de a opera cu figuri);
- *semantic* (modul de a opera cu cuvintele);
- *simbolic* (modul de a opera cu simboluri);
- *comportamental* (modul de comportare în relațiile cu ceilalți, în sensul capacității de a cunoaşte manifestările acestora, de a le prevedea şi a le preîntâmpina, precum şi de a-i determina să acționeze sau să reacționeze aşa cum le este indicat).

Universitatea SPIRU HARET

Astfel, conținutul se exprimă în: imagini, idei, acte, comportamente.

2. *Operația* vizează atât produsele şi mijloacele alese de subiect pentru rezolvarea unei probleme, cât şi procesele mintale care au loc în timpul utilizării procedeului ales. Aceste procese pot fi:

● *cunoaşterea* (cunoştințele pe care subiectul le posedă şi mai ales pe care le poate descoperi cu ajutorul a ceea ce ştie, gradul de conştientizare a informațiilor stocate, combinate cu informațiile nou acumulate);

● *memoria* (cantitatea de informații şi cota care, odată reactualizată, continuă să fie privită din acelaşi punct de vedere, reprodusă cât mai fidel);

● *gândirea divergentă* (capacitatea de a elabora o pluralitate de căi şi soluții la o problemă oarecare; obținerea de elemente informative noi – privite din alte unghiuri – dintr-o cantitate de informații date, implicând transfer şi reactualizare de informații);

● *gândirea convergentă* (capacitatea de a gândi sistematic, riguros, organizat, algoritmizat, unidirecționat, care admite o singură soluție optimă dintr-o cantitate de informație prestabilită);

● *evaluarea* (capacitatea de a compara produsul unei informații noi cu informația cunoscută, conform unui criteriu logic care să ducă la o anumită concluzie ce satisface criteriul ales).

3. *Produsul*, care rezultă din aplicarea unui factor operațional asupra unui factor de conținut, se referă la modul în care a fost concepută şi structurată, de către subiect, informația. Astfel, informația poate fi concepută şi structurată sub formă de:

● *unități* (părți ale informației, relativ circumscrise);
● *clase* (colecții de unități, cu proprietăți comune);
● *relații* (legătura dintre unități);
● *sisteme* (structuri organizate);
● *transformări* (schimbări cum ar fi: redefinirea, modificarea etc.);
● *implicații* (contiguități între itemii informației).

Tabelul nr. 12

CONȚINUTUL	OPERAȚIA	PRODUSUL
Figural	*Cunoaşterea*	*Unități*
Semantic	*Memoria*	*Clase*
Simbolic	*Gândirea divergentă*	*Relații*
Comportamental	*Gândirea convergentă*	*Sisteme*
	Evaluarea	*Transformări*
		Implicații

Universitatea SPIRU HARET

Pentru a defini un factor trebuie să identificăm: la ce conținut, la ce operație şi la ce produs se referă. De exemplu, aptitudinea de a determina apartenența unei figuri la o clasă implică: domeniul figural (conținutul), cunoaşterea (ca operație) şi clasa (ca produs).

Prin combinarea celor trei dimensiuni – conținuturi, operații, produse – se pot obține 120 de aptitudini diferite (4x5x6=120).

Deşi modelul lui Guilford (mai ales modelul de alegere a celor trei dimensiuni) pare destul de arbitrar, el are meritul că exprimă un efort important de sistematizare a rezultatelor obținute până atunci în analiza factorială, plecând de la încercarea de a clasifica logic testele de aptitudini. Sistemul său a stimulat cercetările în cadrul psihologiei diferențiale. Totodată, modelul tridimensional deschide calea unei abordări dinamice şi complexe a inteligenței şi creativității.

Cercetările bazate pe analiza factorială, relevante până la un anumit punct studiului sistematic al structurii inteligenței, au avut o largă răspândire şi o mare varietate de forme. Cu toate că au avantajul unei noi viziuni asupra inteligenței – interpretarea ei dintr-o perspectivă structurală – şi al rigurozității prelucrărilor matematice, ele conțin în sine riscul de a „pulveriza" inteligența într-un număr prea mare de factori, refacerea întregului devenind aproape imposibilă.

Natura factorială a inteligenței este însă de necontestat. Inteligența nu se reduce la un nivel general care să permită predicția în orice formă de activitate, ci reprezintă o asociere de aptitudini parțial corelate, parțial independente, această fracționare fiind foarte nuanțată. Astfel, structura factorială a inteligenței include trei categorii de factori (de la general la specific):

- *factorul „g"* (inteligența generală) – care intervine în activități variate;
- *factorii de grup* – care influențează performanțele unor grupe de activități înrudite;
- *factorii specifici* – nuanțarea mai detaliată a diferențierilor în ceea ce priveşte aptitudinile individului (de exemplu: memorie verbală, memorie numerică, memorie spațială etc.)

În practică, testarea capacității intelectuale a unei persoane în vederea orientării şcolare sau profesionale, selecției profesionale etc. impune luarea în considerare a structurii ierarhice a inteligenței. Trebuie să cunoaştem atât nivelul inteligenței generale a persoanei respective, cât şi aptitudinile sale

Universitatea SPIRU HARET

de grup şi specifice, pentru a le putea prevedea măsura în care este aptă pentru o anumită profesiune.

5.2.2. **Abordarea genetică**

Psihologia genetică depăşeşte abordarea factorială, centrându-se pe problema genezei inteligenței. Contribuția lui J. Piaget este esențială şi o vom prezenta sintetic în cele ce urmează.

J. Piaget defineşte inteligența ca *relație adaptativă între organism şi mediu*. „Izvoarele inteligenței se confundă cu acela al adaptării senzoriomotorii, în general, iar dincolo de aceasta, cu izvoarele adaptării biologice însăşi" (J. Piaget, 1965).

La rândul său, adaptarea structurilor cognitive (schemelor şi operațiilor) la cerințele mediului se realizează printr-un dublu proces de *asimilare* şi *acomodare*:

- *Asimilarea* se referă la procesul prin care o idee nouă (sau un obiect nou) este înțeles în termenii conceptelor sau acțiunilor (schemelor) pe care individul deja le are.
- *Acomodarea* reprezintă procesul complementar, prin care individul îşi modifică ideile şi acțiunile în raport cu noile situații, obiecte sau informații.

Procesele de asimilare şi acomodare au loc pe tot parcursul vieții, pe măsură ce ideile şi comportamentul individului se adaptează circumstanțelor în schimbare. *Asimilarea* este procesul prin intermediul căruia individul face față noilor situații şi probleme, prin utilizarea schemelor existente. *Acomodarea* este procesul care implică modificarea schemelor existente sau elaborarea de scheme noi. Aceasta se datorează naturii neschimbătoare a celor două procese, denumite de Piaget *funcții invariante*.

Astfel, adaptarea reprezintă, după Piaget, un echilibru între asimilare şi acomodare (un echilibru al schimburilor dintre subiect şi obiect). Înainte de a achiziționa o informație nouă, individul se află într-o stare pe care Piaget a denumit-o *echilibru* (sau armonie cognitivă). Când această stare de echilibru este afectată – confruntarea cu ceva nou –, procesul de asimilare şi cel de acomodare îl restabilesc. Procesul de echilibrare acționează în vederea consolidării acomodării prin asimilare, iar echilibrul este menținut prin intermediul celor două. În acest fel, are loc modificarea structurilor mentale şi abilitatea cognitivă evoluează gradual.

Universitatea SPIRU HARET

Relațiile între organism şi mediu pot fi:

● de natură *organică* (în acest caz avem de-a face doar cu un schimb nemijlocit, direct de substanțe între organism şi mediu);

● de natură *psihică* (schimburile dintre organism şi mediu au un caracter mediat, ele „efectuându-se la distanțe spațio-temporale tot mai mari şi după traiectorii din ce în ce mai complexe. Întreaga dezvoltare a activității mintale – de la percepție până la gândirea formală – este funcție de această distanță în treptată creştere a schimburilor, deci a echilibrului dintre o asimilare a realităților din ce în ce mai depărtate la acțiunea proprie, şi o acomodare a acestei acțiuni la realitățile respective" (*idem*)).

În cazul unor schimburi mediate, de ordin funcțional, a căror realizare implică intervale de timp şi spațiu, vorbim de comportament. După Piaget, comportamentul astfel conceput – într-un cadru biologic – presupune două aspecte esențiale şi interdependente:

– un aspect *afectiv*: expresia componentei energetice a raportului organism-mediu;

– un aspect *cognitiv:* exprimă forma, structura pe care aceste circuite o îmbracă.

Pentru Piaget cunoaşterea nu înseamnă nici reducerea totală a obiectului la schemele subiective (idealism), nici absorbția completă a subiectului în obiect (materialism mecanicist). Cunoaşterea presupune interacțiunea obiectului cu subiectul cunoscător, iar amploarea cunoaşterii – ca fenomen adaptativ necesar – măsoară întotdeauna amplitudinea şi complexitatea demersurilor necesare pentru a se realiza interacțiunea obiect-subiect.

În acest context, inteligența este definită de Piaget „prin direcția în care este orientată dezvoltarea ei" (*idem*). Un asemenea mod de a defini inteligența permite o caracterizare sintetică, în care trebuie să se țină seama atât de criterii funcționale cât şi de mecanisme structurale:

● sub aspect *funcțional,* inteligența se caracterizează prin complexitatea traiectoriilor pe care se realizează interacțiunea subiect-obiect, prelungind şi desăvârşind, astfel, prin acțiune şi gândire, procesele adaptative;

● sub aspectul *mecanismelor structurale,* inteligența se realizează prin elaborarea unor structuri mobile şi reversibile opuse structurilor rigide şi univoce ale reacțiilor senzoriomotorii elementare. Datorită mobilității şi reversibilității structurilor, devine posibilă realizarea unui comportament

Universitatea SPIRU HARET

variabil, suplu şi complex, capabil să facă faţă unor împrejurări variabile şi să învingă distanţele şi duratele.

Progresul inteligenţei, implicând un proces de perfecţionare, în sensul unei mobilităţi şi reversibilităţi crescânde a componentelor acţiunii, poate fi considerat ca rezultat al unei echilibrări progresive. „A defini inteligenţa pe baza reversibilităţii progresive înseamnă, deci, a spune că inteligenţa constituie o stare de echilibru spre care tind toate adaptările succesive de ordin senzoriomotor şi cognitiv ca şi toate schimbările asimilatoare şi acomodatoare dintre organism şi mediu" (*idem*).

Dezvoltarea inteligenţei se realizează *stadial* (stadiul inteligenţei *senzoriomotorii*, stadiul inteligenţei *preoperatorii* şi stadiul *operaţiilor formale*) şi predominant prin *acomodare* (prin restructurare şi reorganizare mintală). Atunci când asimilarea este superficială, iar acomodarea se produce cu dificultate, şi echilibrarea inteligentă va fi deficitară, inteligenţa „desemnând formele superioare de organizare sau de echilibrare a structurilor cognitive" (*idem*).

5.2.3. **Abordarea sistemică**

În timp ce teoriile factoriale au încercat să identifice structura aptitudinală a inteligenţei, alte teorii mai recente tind să evidenţieze modul de funcţionare al acestei structuri. H. Gardner (1983) şi R. Sternberg (1985) înţeleg inteligenţa în termenii unei interacţiuni complexe între sistemul cognitiv şi alte sisteme.

Prezentăm, în continuare, teoriile celor doi autori.

a. **Teoria inteligenţelor multiple**

Teoria lui *Gardner* (1983) se bazează atât pe rezultatele obţinute prin testări, cât şi pe cercetările de neuropsihologie.

Gardner introduce conceptul de *inteligenţă multiplă*, identificând şapte tipuri (forme) distincte de inteligenţă, şi anume:

- *inteligenţa lingvistică* (apitudini legate de limbaj: cititul, scrisul, vorbirea, ascultarea);
- *inteligenţa logico-matematică* (aptitudini numerice);
- *inteligenţa spaţială* (capacitatea de a înţelege relaţiile spaţiale, ca în conducerea maşinii sau jocul de şah);

Universitatea SPIRU HARET

● *inteligența muzicală* (capacitatea de a cânta vocal sau la un instrument);

● *inteligența kinestezică* (folosirea corpului, ca în dans sau atletism);

● *inteligența interpersonală* (capacitatea de a-i înțelege pe ceilalți și de a relaționa cu ei);

● *inteligența intrapersonală* (capacitatea de autocunoaştere).

Tipurile de inteligență sunt considerate de Gardner ca fiind independente unele față de altele. Ele funcționează ca sisteme modulare fără a fi controlate de un „coordonator central". Astfel, la o anumită persoană, aptitudinile evaluate în cadrul unui anumit tip de inteligență nu corelează cu aptitudinile evaluate în cadrul altui tip de inteligență.

Deși sunt separate și independente unul față de celălalt, tipurile de inteligență interacționează și conlucrează atunci când este necesar (de exemplu, rezolvarea unei probleme de matematică redată verbal necesită conlucrarea inteligenței lingvistice cu cea logico – matematică).

Gardner consideră că fiecare tip de inteligență are o localizare precisă în creier și că poate fi analizat separat prin studierea pacienților cu leziuni cerebrale. Lezarea unei arii cerebrale poate afecta doar un anumit tip de inteligență, lăsându-le intacte pe celelalte. Existența tipurilor particulare și independente de inteligență este argumentată prin fenomenul observat la indivizii retardați sever, care au o aptitudine excepțională, cum ar fi cântatul la un instrument muzical sau calculul mintal rapid.

Deși teoria lui Gardner are anumite limite, tipurile de inteligență propuse de el nefiind măsurabile în sensul dat de teoriile factoriale, ea reprezintă o contribuție importantă la înțelegerea gândirii și inteligenței umane. Însuși autorul arăta că nu toate tipurile de inteligență sugerate de el pot fi măsurate prin testele de inteligență convenționale (standardizate), dar pot fi evaluate în cadrul activităților şcolare, cum sunt cele artistice (muzicale) sau sportive.

b. **Teoria triarhică**

Teoria triarhică a inteligenței a fost formulată de Sternberg (1985) și încearcă să explice trei tipuri de relații:

1. Relația dintre inteligență și universul interior al individului, formând mecanismele mentale care stau la baza comportamentului inteligent (*subteoria componențială)*;

Universitatea SPIRU HARET

2. Relația dintre inteligență şi lumea exterioară a individului, ca o componentă care utilizează mecanismele mintale, în scopul adaptării cotidiene la mediu, într-o manieră inteligentă (*subteoria contextuală)*;

3. Relația dintre inteligență şi experiență sau rolul jucat de experiența de viață în relația dintre lumea interioară şi cea exterioară a individului (*subteoria experențială sau a celor două fațete)*.

Aşadar, Sternberg consideră că există trei aspecte distincte ale inteligenței; fiecare se combină cu celelalte două pentru a produce *comportamentul inteligent* şi fiecăruia îi corespunde o subteorie. Redăm, în continuare, cele trei subteorii.

Subteoria componențială

Această subteorie se referă la mecanismele care generează comportamentul inteligent. Sternberg abordează inteligența din perspectiva psihologiei cognitive, depăşind abordarea psihometrică şi factorială. Unitatea de analiză o constituie *componentele* procesului de prelucrare a informației, care sunt aceleaşi indiferent de contextul cultural. Mecanismele de procesare a informației sunt universale, ponderea şi combinarea lor putând varia de la un context cultural la altul. Există apoi *metacomponente* care controlează nivelul elementar, determină alegerea, planificarea, combinarea şi integrarea componentelor simple, precum şi beneficiul extras din experiență (feedback).

Funcționarea inteligentă, de exemplu rezolvarea unei probleme de matematică, implică, deci, trei mecanisme sau componente fundamentale de prelucrare a informației:

- *metacomponentele* includ procese de ordin superior, implicate în identificarea naturii problemei, dezvoltarea unei strategii de rezolvare şi evaluarea corectitudinii soluției;
- *componentele performanțiale* includ procese de ordin inferior, implicate în rezolvarea propriu-zisă a problemei, pe baza strategiilor elaborate de metacomponente;
- *componentele de achiziționare* a cunoştințelor includ o serie de procese implicate în învățarea unui material nou, cum ar fi deosebirea informațiilor relevante de cele irelevante.
- *componentele de stocare* (înmagazinare), implicate în reactualizarea informațiilor din memorie;

Universitatea SPIRU HARET

● *componentele de transfer*, implicate în generalizări şi transferuri de informaţie dintr-o situaţie în alta.

Toate aceste componente funcţionează într-o permanentă interacţiune, fiind dificil de studiat în mod izolat. Metacomponentele activează componentele performanţiale şi pe cele de achiziţionare a cunoştinţelor care, la rândul lor, asigură feedback-ul spre metacomponente.

Deoarece inteligenţa este mult mai complexă decât numărul componentelor de procesare a informaţiei şi evaluarea ei doar prin intermediul testelor de inteligenţă este insuficientă, Sternberg consideră că celelalte aspecte ale teoriei triarhice contribuie la evidenţierea diferenţelor individuale într-un comportament inteligent – atât în afara situaţiilor de testare, cât şi în cadrul lor.

Subteoria contextuală

Conform acestei subteorii, inteligenţa nu este o activitate mentală spontană, întâmplătoare, care implică anumite componente de procesare a informaţiei. Inteligenţa este direcţionată către unul sau mai multe dintre cele trei obiective comportamentale, şi anume: adaptarea la mediu, modelarea mediului şi selectarea mediului.

● *Adaptarea.* Componentele de prelucrare a informaţiei, operarea cu noutatea şi prelucrarea automată (automatizarea) a informaţiilor sunt considerate de Sternberg ca fiind universale (operează similar indiferent de contextul cultural). Totuşi, aceste componente se manifestă variat în planul experienţei şi al comportamentelor indivizilor din culturi diferite. Ceea ce este inteligent într-o cultură poate fi considerat neinteligent într-o altă cultură.

● *Modelarea* implică adaptarea mediului la stilul de operare al individului. Autorul consideră modelarea mediului ca fiind trăsătura – cheie a comportamentului inteligent; modelarea este superioară adaptării.

● *Selecţia* implică renunţarea la un mediu în favoarea altuia. Ea intervine atunci când adaptarea şi modelarea eşuează.

Subteoria experenţială sau a celor două faţete

Această subteorie face referire la elementul de noutate în alternanţă sau împletire cu elementul de automatizare în prelucrarea informaţiei.

Componentele de prelucrare a informaţiei sunt valabile pentru sarcinile şi situaţiile în care persoana are un anumit grad de experienţă

anterioară. Esența subteoriei experențiale constă în aceea că inteligența unui individ poate fi înțeleasă dacă se iau în considerare nu numai componentele, ci şi nivelul experienței individului.

Inteligența poate fi cu adevărat evaluată atunci când sarcinile pe care subiectul urmează să la rezolve sunt fie relativ *noi* (nu se află total în afara înțelegerii lui, ci aproape de limita lui de înțelegere), fie pe cale de a deveni operații *automatizate*. Dacă individul dispune efectiv de capacitatea de a opera cu o noutate, atunci sunt disponibile mai multe resurse pentru automatizare. La rândul său, capacitatea de automatizare dă posibilitatea mobilizării resurselor în aria noutății.

În definirea inteligenței, noutatea trebuie considerată mai importantă decât automatismul. Pentru a evidenția noutatea se impune, însă, o distincție corectă între sarcinile familiare şi cele nonfamiliare (inedite, noi), aceasta presupunând o bună cunoaştere a contextului cultural.

Teoria triarhică a inteligenței, propusă de Sternberg, este eclectică, integrarea şi articularea celor trei subteorii nefiind suficient de elaborate. Deşi teoria triarhică are pretenția de a surprinde inteligența în contextul său real de manifestare, ea este încă insuficient întemeiată în plan experimental şi logic.

5.3. ***Tipuri de inteligență***

M. Golu (2004) pune în evidență faptul că „inteligența prezintă un tablou eterogen, multicomponențial, cu organizare heteronomă strict individualizată". Configurația inteligenței diferă de la un individ la altul chiar atunci când se obțin scoruri globale egale, deoarece modul de combinare şi articulare a componentelor de bază (a scorurilor parțiale) poate fi foarte diferit, conducând la forme diferite de manifestare a inteligenței.

Din prezentarea anterioară, privind teoriile inteligenței, s-a remarcat faptul că dincolo de inteligența generală există şi forme particulare de inteligență. Prezentăm, în completare, forme ale inteligenței din perspectiva altor autori:

E.L. Thorndike distinge trei tipuri de inteligență:

● *inteligența concretă* sau *practică* (aptitudinea de a opera uşor şi cu mare randament pe plan concret obiectual, practic; aceşti indivizi au

Universitatea SPIRU HARET

capacități intuitive dezvoltate în sesizarea relațiilor dintre evenimentele percepute);

● *inteligența abstractă* sau *conceptuală* (aptitudinea de a opera uşor şi adecvat cu materialul verbal şi simbolic);

● *inteligența socială* (adaptarea rapidă şi netensionată a individului la schimbările mediului social apropiat, capacitatea de a se relaționa şi înțelege cu ceilalți).

A. Binet *diferențiază patru forme ale inteligenței*:

● *inteligența „obiectivă"* (corespunde omului cu spirit practic sau ştiinţific);

● *inteligența „subiectivă"* (imaginație bogată şi lipsa spiritului critic);

● *inteligența practică* (excelare în domeniul practic, tehnic, în utilizarea aparatelor şi mecanismelor; operare dificilă în domeniul verbal);

● *inteligența de tip „literat"* (opusă celei practice).

J.P. Guilford *delimitează patru tipuri de inteligență*:

● *inteligența concretă* (desemnează aptitudinile implicate în vehicularea informațiilor figurale – informații concrete percepute prin organele de simț; centrarea pe lucruri concrete; este specifică inginerilor, artiştilor, muzicienilor);

● *inteligența simbolică* (desemnează aptitudinile implicate în vehicularea informațiilor sub formă de semne – literele alfabetului, notele muzicale; este esențială pentru dezvoltarea limbajului şi pentru matematică);

● *inteligența semantică* (operarea cu noțiunile verbale, cu informațiile sub forma înțelesurilor ataşate cuvintelor, informații necesare în comunicarea verbală, în gândire);

● *inteligența socială* şi *capacitatea empatică* (vehicularea informațiilor nonverbale din interacțiunile sociale; înțelegerea atitudinilor, dorințelor, intențiilor, percepțiilor personale şi ale celorlalți; este necesară pentru profesori, medici, psihologi, politicieni etc.).

Fr. Paulhan *distinge două tipuri de inteligență*:

● *inteligența „analitică"* (centrarea pe detalii, cercetarea faptelor, a fiecărui fenomen în parte);

● *inteligența „sintetică"*(centrarea pe ansamblu, pe idei generale).

Universitatea SPIRU HARET

B. Cattell *şi* **D. Hebb** *diferenţiază două forme de inteligenţă*:

● *inteligenţa fluidă (inteligenţa de tip A),* care serveşte pentru adaptarea la situaţiile absolut noi, caracterizată prin desfăşurare liberă, imprevizibilă, prin schimbarea rapidă a unghiului de abordare a uneia şi aceleiaşi probleme; este eficientă în situaţii problematice slab definite.

● *inteligenţa cristalizată (inteligenţa de tip B),* care se modelează după natura activităţilor, caracterizată prin desfăşurare ordonată, coerentă, logică; este eficientă în situaţii structurate, bine definite.

Mai mulţi autori (J. D. Mayer şi P. Salovey, Bar-On, D. Goleman, S. Hein, J. Segal) evidenţiază o nouă formă de inteligenţă: *inteligenţa emoţională.* Adaptarea individului la mediu se realizează nu numai prin componentele cognitive, ci şi prin aspectele de ordin afectiv, personal şi social, acestea din urmă fiind esenţiale pentru succesul individual.

D. Goleman include în componenţa inteligenţei emoţionale:

- *conştiinţa de sine* (încrederea în sine);
- *autocontrolul* (dorinţa de adevăr, conştiinciozitatea, adaptabilitatea, inovarea);
- *motivaţia* (dorinţa de a cuceri, dăruirea, iniţiativa, optimismul);
- *empatia* (capacitatea de a ne raporta la sentimentele şi nevoile celorlalţi, de a-i înţelege pe ceilalţi);
- *aptitudinile sociale* (influenţa, comunicarea, managementul conflictului, conducerea, stabilirea de relaţii, colaborarea, cooperarea, capacitatea de lucru în echipă).

Rezumat

Inteligenţa este o componentă esenţială a personalităţii umane, mulţi autori încercând să o definească în mod cât mai precis. S-au formulat diverse definiţii ale inteligenţei, care considerate împreună au o consistenţă reală. Astfel, inteligenţa poate fi definită ca o aptitudine intelectuală (V. Oprescu), o aptitudine generală combinată cu una specifică (factorul „g" şi factorul „s" – Spearman), o structură ierarhică (Burt şi Vernon), un ansamblu de „factori" (Thurstone) etc. Evoluţia conceptului de „inteligenţă" a fost de la general şi unic la bifactorial şi multifactorial, precum şi de la unic la un concept cu componente diferite şi independente (Gardner introduce noţiunea de „inteligenţă multiplă", ce include tipurile de inteligenţă: logico-matematică, spaţială, muzicală, kinestezică, lingvistică,

Universitatea SPIRU HARET

interpersonală şi intrapersonală). Abordările practice au dus la accentuarea specificității şi independenței formelor de inteligență, în funcție de obiectul de învățământ sau cadrul în care se exercită. Thorndike distinge trei tipuri de inteligență: teoretică, practică şi socială. Binet surprinde alte componente: inteligența „obiectivă", inteligența „subiectivă", inteligența practică şi inteligența „literată". Cattell şi Hebb diferențiază două forme de inteligență: fluidă (de tip A) şi cristalizată (de tip B). Tot mai mult se vorbeşte de inteligența emoțională, care relevă faptul că inteligența nu se reduce la aspecte cognitive, ci implică şi factorii noncognitivi (nonintelectuali).

S-au formulat diverse teorii cu privire la inteligență, şi anume: teorii factoriale (teoria bifactorială – Spearman; teoria triarhică – Burt şi Vernon; teorii multifactoriale – Thurstone, Guilford), teorii genetice (Piaget), teorii sistemice (teoria inteligenței multiple – Gardner; teoria triarhică – Sternberg). Fiecare teorie considerată în sine este nesatisfăcătoare, deoarece nu reuşeşte să explice în mod integral inteligența. De aceea, este necesară o abordare eclectică a acestor teorii pentru a surprinde complexitatea structurală şi funcțională a inteligenței.

Concepte-cheie

● *inteligență* → calitate a întregii personalități umane (activități mentale), ce presupune adaptarea adecvată, eficientă la situații noi; expresia organizării superioare a tuturor proceselor psihice; implicarea cu succes în numeroase şi variate activități (*inteligență generală*) sau în anumite domenii de activitate (*inteligență specifică*).

● *gândire* → reflectare subiectivă, în forma ideală şi mijlocită a însuşirilor generale, esențiale şi necesare ale obiectelor şi fenomenelor externe şi ale relațiilor legice dintre acestea.

● *inteligență multiplă* → concept introdus de Gardner pentru a evidenția existența mai multor tipuri specifice de inteligență şi considerate de el ca fiind diferite şi independente.

● *inteligență fluidă* → se referă la potențialul genetic al individului sau calitățile primare, înnăscute care mediază performanța în orice domeniu de activitate.

● *inteligență cristalizată* → este legată de vârful performanțial pe care îl poate atinge inteligența fluidă ca rezultat al experienței, învățării sau

Universitatea SPIRU HARET

altor factori de mediu; mediază performanța într-un anumit domeniu de activitate.

● *inteligență socială* → formă a inteligenței care se referă la calitatea şi eficiența adaptării sociale.

● *inteligență emoțională* → implică aspectele noncognitive ale inteligenței (componente de ordin afectiv, personal şi social), considerate ca fiind esențiale pentru reuşita în viață a individului.

● *coeficient de inteligență (Q.I)* → scorul obținut la un test de inteligență; se calculează prin raportarea vârstei mentale la vârsta cronologică; deşi valorile Q.I. semnifică o măsură a inteligenței, relația între inteligență şi Q.I. nu poate fi considerată în aceşti termeni.

● *inteligență artificială* → calificare a aparatelor cibernetice, astfel programate încât să rezolve probleme asemenea oamenilor; dispozitivele cu inteligență artificială servesc şi ca stimulatori pentru verificarea unor ipoteze psihologice.

Autoevaluare

1. Cum puteți defini inteligența?
2. Ce deosebire există între inteligență şi gândire?
3. Comparați teoria ierarhică şi teoria multifactorială a inteligenței.
4. Care sunt contribuțiile teoriilor recente la înțelegerea naturii inteligenței?
5. Ce diferență există între asimilare şi acomodare?
6. Enumerați şi discutați câțiva factori de mediu care pot influența dezvoltarea intelectuală.
7. Ce anume generează diferența între inteligența generală şi cea specifică?

Universitatea SPIRU HARET

6. CARACTERUL – CA SUBSISTEM RELAȚIONAL-VALORIC ŞI DE AUTOREGLAJ AL PERSONALITĂȚII

6.1. *Definiție şi caracterizare generală*

Caracterul reprezintă cea mai înaltă şi sintetică formațiune a personalității, care rezultă din integrarea în anumite modalități psihocomportamentale a întregii experiențe de viață.

Spre deosebire de temperament, care exprimă forma de manifestare a personalității şi care se evidențiază în orice situație (naturală sau socială), caracterul este latura de conținut a personalității, constituind nucleul psihosocial al relațiilor individului (caracterul se implică şi se manifestă numai în situațiile sociale, elaborându-se doar în cadrul interacțiunii dintre individ şi mediul sociocultural). Pe de altă parte, aptitudinile nu generează automat competențe şi valori. Aptitudinile sunt instrumentale şi se investesc nemijlocit în acțiuni, deci ele reprezintă valori funcționale, în timp ce trăsăturile caracteriale reprezintă valori psihosociale şi psihomorale, investindu-se în relații şi reglând, în funcție de aceste semnificații majore, comportamentul. Caracterul este cel care valorifică maximal atât temperamentul, cât şi aptitudinile.

Noțiunea de *caracter* este polisemică, definiția caracterului îmbrăcând cele mai diverse forme. Şt. Zisulescu (1978) a sintetizat trei sensuri ale noțiunii de caracter:

1. *Sensul de „caracteristic"* → provine din etimologia cuvântului grec „*haractir*" care, după Teofrast, se referă la „monograma" individului, la anumite particularități, la stilul de viață al unei persoane. Sensul de „caracteristic" nu se referă la orice însuşire nesemnificativă pentru definiția unui obiect oarecare, ci la însuşirile *esențiale*, la ceea ce contribuie la structurarea precisă a unui obiect, a unei persoane, a unui concept (de exemplu, „ticurile" deşi sunt particularități individuale, ele nu sunt esențiale

Universitatea SPIRU HARET

şi definitorii pentru personalitatea respectivă, de aceea nu pot fi admise ca însuşiri caracteristice).

2. *Sensul etic* → vizează caracterul investit cu *valoare morală*. Caracterul implică un standard moral şi emiterea unei judecăți de valoare. Caracterului i se atribuie calificativele de „bun" sau „rău", moral sau imoral, bine format sau rău format, în funcție de principiile morale directoare pe care le urmează un individ.

Datorită sensului etic pe care caracterul îl include, unii psihologi americani şi englezi au preferat să înlocuiască termenul de „caracter" cu cel de „personalitate". Printre aceştia se numără şi Allport după care, caracterul fiind o *personalitate evaluată* înseamnă că nu constituie un domeniu special al personalității. Desigur, această tendință de a elimina noțiunea de caracter din vocabularul psihologic a fost vehement criticată de alți autori.

3.*Sensul psihologic* → defineşte caracterul ca particularitate specifică prin care o persoană se deosebeşte de alta, ca semn caracteristic al unei individualități, care îi determină modul de manifestare, stilul de reacție față de evenimentele trăite. Omul nu dispune de o singură particularitate (semn caracteristic), ci de particularități variate, importante (definitorii) sau mai puțin importante (nesemnificative). Caracterul conține particularitățile *esențiale, permanente,* deoarece numai acestea îşi pun amprenta asupra conduitei individului.

Sensul de „caracteristic" şi sensul psihologic se suprapun, sunt aproape identice, în timp ce sensul etic şi sensul psihologic se presupun reciproc.

Făcând *distincția între sensul psihologic şi sensul etic* al caracterului (între structura psihică reală a caracterului şi valoarea lui socială), M. Golu (2004) arată că *psihologia* – ca ştiință *explicativă* – trebuie să aibă în centrul preocupărilor sale studiul caracterului sub aspectul mecanismelor, structurii şi rolului adaptativ pentru individ, iar *etica* – ştiință *normativă* – trebuie să aibă în prim-plan evaluarea caracterului din punctul de vedere al concordanței/nonconcordanței lui cu normele, principiile şi modelele morale proprii mediului sociocultural în care trăieşte individul. Astfel, psihologia poate veni în întâmpinarea eticii numai după ce şi-a îndeplinit funcția sa explicativă, arătând ce şanse de integrare într-un anumit mediu sociocultural au indivizii cu un profil caracterial sau altul. Atât societatea, cât şi individul manifestă, în mod reciproc, anumite exigențe şi aşteptări.

Universitatea SPIRU HARET

Evidențierea laturii axiologice a caracterului presupune luarea în considerare a interacțiunii dintre ansamblul de exigențe şi aşteptări pe care societatea le formulează față de individ şi ansamblul de exigențe şi aşteptări pe care individul le are față de societate. În consecință, individul se poate afla în următoarele trei ipostaze:

– *de concordanță deplină cu societatea*, aceasta fiind situația ideală spre care se poate tinde;

– *de discordanță reciprocă totală*, de asemenea neîntâlnită ca atare în realitate, ea având doar semnificație teoretică;

– *de concordanță parțială – discordanță parțială*, aceasta fiind situația reală, care arată natura dialectică, contradictorie a relației individ – societate. La limita inferioară de concordanță, societatea declară individul ca fiind fără caracter – trăsături negative –, iar individul consideră normele sociale ca inacceptabile, trebuind să fie revizuite. La limita superioară de concordanță, societatea declară individul ca având caracter – trăsături pozitive –, iar individul consideră experiențele societății ca fiind şi ale lui.

Pe baza considerentelor anterioare, definirea caracterului poate fi redusă la două accepțiuni:

a. *Accepțiunea extensivă* (largă): caracterul reprezintă schema logică de organizare a profilului psihomoral general al persoanei, considerat din perspectiva unor norme şi criterii etice, valorice. În acest caz, structura caracterială include următoarele componente psihice:

- concepția generală despre lume şi viață;
- convingeri şi sentimente sociomorale;
- aspirații şi idealuri;
- conținutul şi scopurile activităților.

Toate aceste componente sunt corelate şi integrate într-o structură funcțională unitară, prin mecanisme de selecție, apreciere şi valorizare.

b. *Accepțiunea restrictivă* (îngustă): caracterul reprezintă un sistem de atitudini şi trăsături care determină un mod relativ stabil, constant de orientare şi raportare a omului la ceilalți semeni, la societate în ansamblu şi la sine însuşi. Această definiție pune în evidență componentele de bază ale caracterului: *atitudinile* şi *trăsăturile*.

Universitatea SPIRU HARET

6.2. *Structura psihologică a caracterului*

6.2.1. **Atitudinile caracteriale**

Atunci când vorbim despre caracter ne referim la conduita umană direcționată de un ax conducător. Omul nu reacționează arbitrar, ci comportamentele lui izvorăsc dintr-o anumită atitudine.

Atitudinea este *poziția internă*, specifică, pe care o are o persoană față de realitatea în care trăieşte sau față de un grup de probleme ale acestei realități.

Deoarece caracterul este în esență un sistem de atitudini stabile în fața diverselor situații, el se exprimă prin diferite *atitudini* care sunt componentele lui. Astfel, atitudinile fac parte integrantă din structura caracterului, nu sunt entități diferite.

La nivelul caracterului nu ne interesează atitudinile circumstanțiale şi variabile, ci atitudinile stabile şi generalizate, definitorii pentru individ, întemeiate pe convingeri puternice.

Atitudinea este atât o manieră relațională, o modalitate internă de raportare la diverse laturi ale vieții sociale, la alții, la sine, la activitate, un fapt de conştiință, cât şi o modalitate de manifestare în comportament, reacție comportamentală. În forma lor obiectivă, de comportament, atitudinile sunt relații, iar relațiile interiorizate apar ca atitudini. Atitudinea se constituie, aşa cum precizează Klineberg, în procesul cunoaşterii şi al acțiunii, prin interacțiunea individului cu obiectele şi în contextul unor evenimente sau situații sociale, prin interiorizarea relațiilor generalizate şi stabile ale omului cu lumea externă, relații ce devin, prin interiorizare, moduri de comportare. Fiind în esență un rezultat al învățării, atitudinea este, de fapt, ecoul subiectiv al evenimentelor şi faptelor externe, al relațiilor individului cu realitatea.

Prin atitudine, individul se orientează selectiv şi se autoreglează preferențial. Atitudinea, ca vector major al personalității, este în primul rând *selectivă* în perceperea şi evaluarea evenimentelor.

Atitudinea caracterială nu este o reacție imediată, impulsivă, ci o orientare conştientă, deliberată. Ea reprezintă un fel de *dispoziție latentă* a individului de a reacționa sau acționa într-un mod sau altul la stimulările mediului extern.

Universitatea SPIRU HARET

Atitudinea este o construcție psihică sintetică, ce reunește elemente cognitive, afective și volitive. O atitudine trebuie să aibă un obiect – elementele cognitive –, cu o rezonanță în subiect – elementele afective – și care ne impulsionează la acțiune – elementele volitive. Atitudinea apare, astfel, ca o structură psihică multidimensională cu următoarele componente:

1. *Componenta cognitivă (informațională)* include toată gama de reprezentări, cunoștințe, concepte, convingeri, stereotipuri pe care o persoană le are în raport cu obiectul atitudinii. Această componentă îi conferă atitudinii orientare.

2. *Componenta afectiv-motivațională* indică gradul de acceptare sau neacceptare al obiectului atitudinii. Aceste componente (emoții, sentimente, pasiuni, trebuințe, interese, idealuri) funcționează dinamizator sau frenator, îl propulsează pe individ în acțiune sau îl opresc din acțiune, măresc sau diminuează potențialul său energetic.

3. *Componenta volitivă (conativă)* se referă la tendințele de comportament ale persoanei față de obiectul dat, la orientarea atitudinilor individului, desemnând sensul spre care întreprinde individul acțiunea.

Caracterul se structurează prin integrarea în plan cognitiv, afectiv-motivațional și volitiv a ceea ce este *semnificativ* pentru individ în situațiile și evenimentele sociale (structura caracterială nu este dictată de situațiile și evenimentele externe, ci ea se impune acestora).

Ponderea celor trei componente în structura atitudinii poate fi foarte variabilă la nivel intraindividual (în copilărie predomină dimensiunea afectiv-motivațională, iar începând cu adolescența predominante devin dimensiunile: cognitivă și volitivă) și interindividual (diferită la diferiți indivizi), conducând la diverse tipologii caracteriale.

Cele trei elemente alcătuiesc o unitate, o structură definită prin următorii indicatori:

a. *Consistența*: indică asupra ponderii și valorii diverselor componente în structura atitudinii, precum și gradul de interdependență dintre cele trei dimensiuni;

b. *Gradul complexitate*:

– *componenta cognitivă* poate varia de la minimum de informație despre obiect, necesară descrierii și identificării acestuia, până la cunoașterea lui profundă;

Universitatea SPIRU HARET

– *componenta afectiv-motivațională* poate să difere de la simpla emoție la o trăire afectivă complexă şi durabilă, de la trebuințe la interese şi idealuri;

– *componenta volitivă* poate varia de la o reacție obişnuită la o acțiune organizată, complexă;

c. *nivelul de elaborare* sau de dezvoltare:

– *elementar (incipient)*, în care componentele şi relațiile dintre ele sunt difuze, nediferențiate;

– *mediu*, în care apar diferențieri de la slab la mediu între componente şi relații;

– *superior*, caracterizat printr-o înaltă diferențiere şi articulare a componentelor.

Specificul caracterului rezultă atât din relațiile dintre componentele atitudinii (*relații intraatitudinale*), cât şi din relațiile dintre atitudini diferite (*relații interatitudinale*).

Caracterul nu este o sumă de atitudini, ci un mod de interacțiune a atitudinilor, de interdependență şi întrepătrundere a lor, rezultat din dezvoltarea individuală.

Între atitudini pot exista următoarele tipuri de relații:

1. *Relații de ierarhizare*: o atitudine este condiționată de alte atitudini, ele fiind organizate în sistem ierarhizat. Sunt atitudini supraordonate (dominante) şi altele subordonate, organizarea putând fi diferită de la un individ la altul (o atitudine subordonată proprie unui individ poate apărea ca atitudine dominantă la alt individ). Atitudinile dominante le controlează pe cele subordonate, putând să le reprime (să le interzică) sau să le stimuleze (să le pună în valoare).Apare, astfel, relația: atitudine față de atitudine.

Specificăm faptul că atitudinile sunt fenomene *bipolare*, sistematizate două câte două, una opusă alteia. O atitudine poate fi favorabilă sau nefavorabilă, între cei doi poli putând exista grade de intensitate cu valori diferite în funcție de semnificația pozitivă sau negativă a obiectului (situației). Cu cât ne apropiem de extremele celor doi poli – pozitiv şi negativ –, cu atât intensitatea atitudinii este mai puternică. Un obiect cu semnificație negativă mare induce o atitudine de respingere puternică, în timp ce un obiect cu semnificație negativă mică determină o atitudine de respingere de intensitate slabă; în mod similar se întâmplă şi în cazul semnificației pozitive şi a atitudinii favorabile.

Universitatea SPIRU HARET

Jumătatea distanței dintre cei doi poli – punctul neutru (zero) – coincide cu absența semnificației față de obiect (situație) și, respectiv, cu o atitudine neutră, de indiferență. Nu putem face afirmația că o persoană oarecare dispune de la început numai de una dintre atitudinile-pereche: cea favorabilă (pozitivă) sau cea nefavorabilă (negativă). Nu există și nu pot exista reducții absolute, ci doar note dominante (atitudini dominante).

2. *Relații de coordonare (de cooperare)*: atitudinile se situează în acest caz la același nivel susținându-se reciproc.

3. *Relații de competitivitate și excludere reciprocă*: nu pot fi manifestate două atitudini în același timp sau față de aceeași realitate (situație) și, în consecință, trebuie să se realizeze o opțiune pentru una dintre ele.

4. *Relații de compensare*: atitudinile deficitare sunt compensate prin alte atitudini mai dezvoltate.

Din punct de vedere funcțional, structura atitudinală include două „blocuri" sau segmente intercorelate:

a. *Blocul orientativ sau direcțional* și, implicit *selectiv-evalutiv*, care include componenta cognitivă și afectiv-motivațională, prin care se realizează:

– receptarea, filtrarea, identificarea și evaluarea situațiilor sociale;

– concordanța sau discordanța dintre valențele situației și starea de necesitate actuală sau viitoare a individului;

– acceptarea (trăirea pozitivă) sau nonacceptarea (trăirea negativă) obiectului atitudinii.

b. *Blocul efector sau executiv*, care cuprinde mecanisme voluntare ale conduitei, componenta volitivă fiind coloana de susținere a caracterului (de unde și definiția dată de Klages: caracterul reprezintă „voința moral organizată"). Prin acest segment preponderent operațional se materializează orientarea (se trece la faptă). Segmentul voluntar este un fel de servomecanism al orientării. Consecvența atitudinii este strict dependentă de adaptarea voluntară, și anume:

– atunci când segmentul orientativ este slab și neclar, atitudinea rămâne relativ nedefinită;

– atunci când segmentul efector rămâne mult în urma celui orientativ, conduita devine inconsecventă, șovăielnică. Aceeași situație este valabilă și pentru sistemul caracterial în ansamblul său. Caracterul poate rămâne decompensat din punct de vedere voluntar, ceea ce poate duce la concesii, la acțiuni contrare intențiilor, inconsecvență. În sistemul caracterial,

Universitatea SPIRU HARET

discordanţele dintre blocul orientativ şi cel efector pot fi parţiale, pot să cuprindă anumite grupe de atitudini, alte grupe de atitudini nedispunând de acoperirea voluntară necesară.

Numai armonizarea şi coordonarea celor două „blocuri" ale atitudinii imprimă acesteia pregnanţă şi eficienţă.

Cunoaşterea structurii caracteriale la nivel individual presupune identificarea atitudinilor dominante, relaţiilor dintre atitudini şi raportului dintre orientarea caracterială şi voinţă.

Atitudinile şi segmentele lor nu trebuie interpretate în sine, ci în funcţie de valoarea lor morală. Definitoriu pentru atitudine este raportarea ei permanentă, implicită sau explicită, la *valori*. Atunci când atitudinile sunt în concordanţă cu normele sociale, ele devin valori, constituindu-se ceea ce Linton denumea *sistemul atitudini-valori*, care ţine de nucleul persoanei.

Atitudinile nu se confundă cu valorile; ele constituie mai curând recunoaşterea valorilor, interiorizarea lor de către individ. Atitudinile au un *conţinut valoric* şi o *funcţie evaluativă* prin care reglează comportamentele specifice ale fiecărui individ.

În cadrul *sistemului atitudini-valori*, unele atitudini şi valori sunt centrale, dominante, altele sunt marginale, periferice. Fiecare persoană se ancorează în jurul unui nucleu de atitudini şi valori centrale care îi definesc orientarea.

Cunoaşterea atitudinilor şi valorilor proprii unui individ reprezintă, din punct de vedere practic, un instrument de previziune a comportamentului în diferite situaţii sociale.

Atitudinea, deşi este relativ stabilă, constantă, se restructurează, este supusă evoluţiei. Putem vorbi, deci, de o *dinamică* a atitudinilor, această dinamică depinzând de componentele care structurează atitudinea. În principiu, caracterul este modelabil pe toată durata vieţii individului, putându-se reorganiza, corecta, perfecţiona.

6.2.2. **Trăsăturile caracteriale**

Dobândind stabilitate, pregnanţă şi semnificaţie, atitudinile, aşa cum precizează Measiscev, devin caracteristice pentru individ, transformându-se în *trăsături de caracter*.

Trăsăturile caracteriale exprimă notele specifice ale atitudinilor, diferenţiindu-se de atitudini prin faptul că:

Universitatea SPIRU HARET

– au o sferă mult mai restrânsă (atitudinile având un grad de generalitate mult mai mare);

– derivă din atitudini, fiind reflectări ale acestora, dar nu şi invers (de exemplu, sociabilitatea – ca trăsătură de caracter – derivă din atitudinea pozitivă faţă de sociabilitate, dar nu şi invers).

După definirea trăsăturilor caracteriale ca „seturi de acte comportamentale covariante sau ca particularităţi psihice ce fac parte integrantă din structura personalităţii", M. Zlate (2000) relevă faptul că nu orice trăsătură comportamentală este şi o trăsătură caracterială.

Trăsăturile caracteriale satisfac următoarele cerinţe:

1. Sunt *esenţiale, definitorii* pentru individ, exprimând ceea ce are el specific;

2. Sunt *stabile, durabile,* şi nu spontane, întâmplătoare; ele determină un mod constant de manifestare a individului şi permit predicţia comportamentului;

3. Sunt *coerente* cu toate celelalte, fiind organizate ierarhic în sistem;

4. Au o *valoare etică* sau *morală,* şi nu sunt neutre;

5.Sunt *specifice* şi *unice* ca existenţă şi manifestare, *irepetabile* şi *ireductibile*, diferenţiindu-se de la un individ la altul, formându-se prin istoria personală a fiecărui individ.

M. Golu (2004) defineşte trăsătura caracterială ca „*structură psihică internă,* care conferă constanţa modului de comportare a unui individ în situaţii sociale semnificative pentru el".

Trăsăturile caracteriale sunt sistematizate două câte două, în *perechi polare* (de exemplu: muncitor-leneş, altruist-egoist, curajos-laş etc.), la fiecare persoană întâlnindu-se întreaga gamă de perechi, dar cu ponderi diferite, preponderent spre polul pozitiv (caracter pozitiv) sau preponderent spre cel negativ (caracter negativ); echilibrarea reciprocă a trăsăturilor polare este echivalentă cu un caracter ambiguu, slab determinat. Pe baza acestei caracteristici s-a elaborat *modelul balanţei caracteriale*.

Ca şi în cazul atitudinilor, relaţiile dintre trăsăturile caracteriale sunt foarte diferite de la un individ la altul şi pot fi de mai multe tipuri:

1. *Relaţii de ierarhizare.* G. Allport (1991) ierarhizează trăsăturile caracteriale individuale (denumite de el „dispoziţii personale") în:

– *trăsături cardinale* (în număr de 1-2) sau „rădăcinile vieţii", care le domină şi le controlează pe toate celelalte, cu semnificaţie majoră pentru individ şi care îşi pun amprenta asupra fiecărui act de conduită;

Universitatea SPIRU HARET

– *trăsături centrale* (în număr de 10-15), care pot fi cu uşurinţă recunoscute la un individ ca fiindu-i caracteristice şi care controlează situaţiile obişnuite, cotidiene;

– *trăsături secundare* sau *periferice* (în număr foarte mare), mai puţin active, care exprimă aspecte neesenţiale ale activităţii şi conduitei individului, având o existenţă episodică, latentă şi pe care însăşi persoana uneori le neagă.

A cunoaşte pe cineva, înseamnă a-i determina trăsăturile caracteriale cardinale.

Plecând de la această clasificare, realizată de Allport, s-a elaborat *modelul cercurilor concentrice caracteriale*.

2. *Relaţii de coordonare sau de cooperare*.

3. *Relaţii de competitivitate şi excludere reciprocă.*

4. *Relaţii de compensare*.

Tipurile de relaţii dintre trăsăturile caracteriale au sugerat elaborarea unui model de tip multinivelar, piramidal, denumit *modelul piramidei caracteriale.*

Prezentăm, în continuare, cele trei modele caracteriale evidenţiate de M. Zlate (2000).

A. *Modelul balanţei caracteriale* îşi are originea în concepţia lui Popescu-Neveanu, care consideră că atitudinile şi trăsăturile caracteriale sunt fenomene bipolare.

La naştere, trăsăturile caracteriale (pozitive şi negative) se află în poziţia zero, individul evoluând ulterior spre un pol sau altul, în funcţie de întărirea sau respingerea socială. Ne putem imagina, astfel, o balanţă cu două axe înclinându-se când într-o parte, când în alta, după care se stabilizează la polul pozitiv sau negativ, în funcţie de numărul situaţiilor pozitive sau negative cu care se întâlneşte individul, precum şi de întărirea constantă a unora sau altora dintre ele. Situaţia de echilibru a balanţei este temporară şi indică starea de *disonanţă cognitivă* (tensional-conflictuală), pe care individul va căuta să o depăşească sau cel puţin să o reducă.

După M. Zlate, acest model are următoarea valoare:

● „arată şi explică *mecanismul psihologic* al formării caracterului, *forţa motrice* a dezvoltării acestuia, care constă în principal, în poziţia dintre contrarii, în ciocnirea şi lupta lor." Formarea trăsăturilor pozitive de caracter necesită, aşadar, crearea unui mediu extern (educaţional) adecvat,

Universitatea SPIRU HARET

în care individul să fie ferit de a alege comportamente orientate spre polul negativ.

● „sugerează interpretarea caracterului nu doar ca formându-se (din afară), nu doar ca rezultat automat şi exclusiv al determinărilor sociale, ci şi ca *autoformându-se* (din interior) cu participarea activă a individului". Atunci când mediul social favorizează formarea unor trăsături negative de caracter, persoana le poate contracara prin mobilizarea resurselor psihice proprii.

● „conduce spre stabilirea unei *tipologii caracteriale*". Preponderența trăsăturilor pozitive este asociată cu un „om de caracter" (de fapt, cu caracter pozitiv), în timp ce preponderența trăsăturilor negative se asociază cu „un om fără caracter" (de fapt, cu caracter negativ); echilibrul balanței (același număr de trăsături, atât pozitive cât şi negative) indică un caracter slab, indecis, contradictoriu.

B. *Modelul cercurilor concentrice caracteriale* permite interpretarea caracterului ca sistem organizat concentric: cercul interior conține trăsăturile cardinale, cercul mediu cuprinde trăsăturile centrale, iar cercul exterior subsumează trăsăturile secundare. Deoarece trăsăturile secundare au manifestare episodică şi se mențin în stare latentă (dar care la un moment dat ar putea deveni active), numai primele două sunt trăsături caracteriale. Caracterul de „potențialitate" al trăsăturilor secundare sugerează faptul că cele trei categorii de trăsături nu sunt fixe, predeterminante, ci au un caracter mobil, flexibil, putând trece dintr-un cerc în altul, în funcție de situație. Aşadar, caracterul dispune de plasticitate şi flexibilitate, având o mare capacitate adaptativă. O trăsătură caracterială negativă – ca trăsătură centrală – poate fi convertită, prin intervenții educative adecvate, în trăsătură secundară şi invers, o trăsătură caracterială pozitivă, atunci când apare ca trăsătură secundară, poate fi transformată în trăsătură centrală.

Acest model prezintă, după M. Zlate, următoarea valoare:

● „permite înțelegerea mai exactă a *comportamentului concret al omului* datorat în esență, pe de o parte, *coexistenței* diferitelor trăsături caracteriale (cu semnificații, ponderi şi roluri diferite), iar pe de altă parte, manifestărilor *diferențiate*, în funcție de particularitățile situațiilor întâlnite." Există, însă, şi riscul unor aprecieri eronate: trăsături în realitate asemănătoare să fie apreciate ca fiind diferite şi trăsături în realitate

Universitatea SPIRU HARET

contradictorii să fie considerate ca aparţinând aceleiaşi categorii (pseudotrăsături).

● „oferă posibilitatea explicării atât a *dinamicii structurii generale a caracterului*, cât şi a *fiecărei trăsături caracteriale* în parte." Această dinamică evolutivă trece atât prin etape pozitive, cât şi negative (o trăsătură caracterială secundară negativă putând deveni în timp trăsătură centrală sau chiar cardinală). Rolul educaţiei este de a consolida trăsăturile pozitive (dezirabile) şi de a restrânge aria de influenţă a trăsăturilor negative (indezirabile).

● „poate juca şi rolul unui *instrument de valorizare* a trăsăturilor *caracteriale*, mai ales atunci când nu cunoaştem sau nu suntem siguri de semnificaţia deţinută de acestea." În acest caz, trebuie determinat în mod precis locul ocupat de o trăsătură în cele trei cercuri concentrice (dacă trăsătura respectivă este cardinală, centrală sau periferică), dacă ea reprezintă o calitate evidentă sau un efect evident.

C. *Modelul piramidei caracteriale* surprinde modul de organizare, relaţionare şi structurare al atitudinilor şi trăsăturilor caracteriale, calitatea lor de *sistem*. Ierarhizarea multinivelară a trăsăturilor caracteriale poate lua forma unei piramide care conţine în vârf trăsăturile dominante, esenţiale şi la bază trăsături din ce în ce mai particulare (subordonate), accentul căzând pe modul de relaţionare al trăsăturilor.

Valoarea acestui model constă în faptul că:

● permite înţelegerea caracterului ca *sistem organizat* şi *bine structurat* (şi nu ca un conglomerat de trăsături). O intervenţie educativă într-o anumită parte a sistemului va influenţa în mod direct întregul sistem caracterial, şi în mod indirect celelalte laturi ale personalităţii.

● evidenţiază *necesitatea aplicării diferenţiate a mijloacelor educative,* ca urmare a diferenţierii caracteriale dintre oameni (specificului caracterial al fiecărui individ).

Ierarhizarea atitudinilor şi trăsăturilor caracteriale în sistem reprezintă cea mai importantă particularitate a structurii caracteriale. În acelaşi timp, însuşi sistemul dobândeşte anumite particularităţi structurale constituind *profilul caracterial* al fiecărei persoane.

M. Golu (2004) distinge două tipuri de trăsături caracteriale:

1. *trăsături caracteriale globale* (de ansamblu), şi anume:

– *unitatea caracterului,* care se referă la constanţa şi identitatea conduitei unui individ, dincolo de modificările situaţionale accidentale;

Universitatea SPIRU HARET

– *expresivitatea caracterului* vizează dezvoltarea predominantă a uneia sau câtorva trăsături care dau notă specifică întregului;

– *originalitatea caracterului* presupune nota distinctivă a unei persoane în raport cu alta (autenticitatea în asimilarea valorilor, coerența lor internă, forța lor morală, gradul lor diferit de dezvoltare şi integrare la fiecare individ);

– *bogăția caracterului* rezidă în diversitatea relațiilor persoanei în plan social, în raport cu ceilalți (semeni), cu munca etc.

– *stabilitatea caracterului* este dată de semnificația în plan moral a atitudinilor şi trăsăturilor caracteriale, aceasta fundamentând manifestarea constantă în plan comportamental;

– *plasticitatea caracterului* presupune restructurarea elementelor structurii caracteriale în concordanță cu noile realități sociale, asigurându-se evoluția caracterului şi autoreglajul eficient în funcție de împrejurări;

– *tăria de caracter* (*integritatea*) implică rezistența acestuia la influențele şi presiunile negative din exterior, rezistența la diferite tentații.

2. *trăsături caracteriale particulare*, diferențiate în funcție de componentele psihice valorizate de individ şi implicate în determinarea atitudinii acestuia față de obiectul de referință, şi anume:

– *trăsături cognitive* (reflexivitatea, obiectivitatea, spiritul critic şi opusul lor);

– *trăsături afectiv-motivaționale* (sentimentalismul, timiditatea, lăcomia, avariția, mercantilismul şi opusul lor);

– *trăsături volitive* (curajul, independența, perseverența, fermitatea, hotărârea, consecvența, autocontrolul şi opusul lor);

– *trăsături intersubiective* (solicitudinea, spiritul de cooperare, spiritul de întrajutorare, altruismul şi opusul lor);

– *trăsături morale* (cinstea, bunătatea, corectitudinea, demnitatea, modestia şi opusul lor).

*

* *

Caracterul, ca sistem valoric şi autoreglabil de atitudini şi trăsături, îndeplineşte mai multe funcții pe care M. Zlate (2000) le sintetizează în:

1. *Funcția relațională* (pune individul în contact cu realitatea şi, în acelaşi timp, facilitează relațiile sociale);

Universitatea SPIRU HARET

2. *Funcția orientativ-adaptativă* (oferă persoanei posibilitatea de orientare şi conducere de sine conform scopului său şi, totodată, posibilitatea manifestării atitudinilor adecvate);

3. *Funcția de mediere şi filtrare* (permite filtrarea la nivel cognitiv şi afectiv a tuturor acțiunilor);

4. *Funcția reglatorie* (prin care persoana îşi reglează propria sa conduită).

Caracterul domină, controlează şi integrează celelalte subsisteme ale personalității, valorizându-le şi valorificându-le maximal.

6.3. ***Devenirea caracterului***

Nota esențială a caracterului este devenirea lui. Caracterul nu este dat, înnăscut, ci dobândit. El este expresia istoriei personale a omului, este o „a doua natură" a omului.

Trăsăturile caracteriale nu sunt date odată pentru totdeauna, ci evoluează de-a lungul vieții individului, se conturează treptat în ontogeneză.

Unii autori au considerat că şi caracterul provine dintr-o structură nativă care se manifestă, însă, mai târziu. Această accepțiune a fost infirmată de cercetările ulterioare. Analiza profilurilor caracteriale în raport cu epocile istorice, cu pozițiile sociale şi condițiile concrete ale educației evidențiază primatul mediului şi educației în formarea caracterului. Concomitent cu schimbările şi progresul social se manifestă esențial şi profilurile caracteriale.

Caracterul se dobândeşte prin asimilarea relațiilor sociale, a ideilor şi valorilor dominante ale epocii respective, prin conformarea la anumite norme şi reguli pe care societatea le impune individului.

Configurația individuală nativă are o anumită însemnătate, temperamentul imprimând caracterului un anumit „colorit"; esențial este însă conținutul social, moral şi cultural care se însuşeşte pe parcursul vieții individuale.

În configurarea caracterului, decisive sunt împrejurările de viață, drumul concret pe care îl străbate individul în viața sa, modelele socio-umane pe care le-a întâlnit, relațiile în care s-a angajat, acțiunile pe care le-a îndeplinit. De aceea, caracterul se prezintă finalmente într-o formă strict individuală, unică, irepetabilă, izvorând din istoria individuală.

Universitatea SPIRU HARET

Caracterul leagă persoana de realitate, îl pune în raporturi cu diversele laturi ale realității. Este vorba, însă, nu de acele relații în care predomină obiectul asupra subiectului, ci relațiile în care inițiativa aparține subiectului (individului), prin care acesta se impune în diverse împrejurări şi prin care îşi manifestă specificul său individual (pentru ca individul să se manifeste într-un fel sau altul, el trebuie să dispună de o anumită organizare psihică prin care să filtreze toate informațiile din exterior, să se orienteze într-un anumit mod în lume şi să se conducă pe sine în raport cu această orientare).

Trebuie specificat faptul că devenirea caracterială are o dublă importanță, şi anume:

- din punctul de vedere al dezvoltării normale a individului;
- din punctul de vedere al destructurării personalității individului, al tulburărilor caracteriale („caracteropatii"), când dezvoltarea hipertrofiată a unei trăsături caracteriale le domină pe toate celelalte, devenirea caracterială fiind blocată. H. Ey (1983) afirmă că personalitatea caracteropată, ca alterare a Eului, în loc să se ordoneze în raport cu alții şi să se armonizeze cu ea însăşi într-o unitate coerentă, se dezvoltă hipertrofic într-o trăsătură de caracter (de exemplu, fanaticul impulsiv în violență, anxiosul în securitate şi eşec, introvertitul în refuzul realității etc.), fără să mai aibă posibilitatea de a-şi crea un mod de a fi utilizându-şi toate capacitățile. Conştiința de sine se constituie în acest caz într-o imagine superficială, cea a unui individ care trebuie să nu fie ceea ce este pentru toți ceilalți.

În cazul dezvoltării normale, trăsăturile caracteriale dispun de o anumită flexibilitate, plasticitate, ele putând fi modelate, modificate de-a lungul istoriei individuale sau în cadrul raporturilor cu alții şi cu diverse evenimente. „Caracteropatia", ca formă patologică a caracterului, debutează odată cu fixitatea şi cu fatalitatea caracterului, cu imposibilitatea de a le domina pe acestea sau de a le modifica potrivit propriei istorii. „Fixația", „fixitatea", „constanța absolută", „stereotipia" sunt simptomele patologiei Eului redus la formele arhaice, primitive, cu imposibilitatea individului de a deveni, de a-şi constitui singur propria istorie.

Personalitatea caracteropată vizează, astfel, acel caracter care se constituie împotriva lui însuşi, lipsit de libertatea (autonomia) voinței, conştiinței de sine şi inițierii propriei acțiuni.

Universitatea SPIRU HARET

Rezumat

Caracterul conține trăsăturile esențiale ale personalității, definitorii pentru personalitate în sfera comportamentului social (apreciate în raport cu normele sociale şi cu valorile societății în care trăieşte individul). Sesizarea lor se poate realiza empiric prin simpla „statistică a reacțiilor". Omul are reacții numeroase şi adesea contradictorii, dar dacă urmărim care dintre acestea sunt *constante* şi *esențiale*, constatăm că ele se pot grupa în câteva atitudini de bază: atitudinea față de semeni, atitudinea față de societate, atitudinea față de profesie, atitudinea față de propria persoană.

Caracterul implică atât un aspect etic (moral), cât şi unul psihologic, acesta din urmă privind structura trăsăturilor, dominantele, gradul de cuprindere a reacțiilor omului. Caracterul poate să se integreze, prin valori, deplin în societate sau poate prezenta abateri uneori majore, unele abateri făcând obiectul dezaprobării sociale. În general, există trei modalități de relaționare între social şi individual din perspectiva caracterială: concordantă total, discordantă total şi concordantă parțial – discordantă parțial.

Atitudinile şi trăsăturile caracteriale au componente psihice distincte: cognitivă, afectiv-motivațională şi volitivă.

În ansamblu, caracterul reflectă condiția educativă (sub raportul valorilor) şi la rândul lui, va determina conduite selective tocmai datorită specificității lui.

Tipurile de relații dintre trăsăturile caracteriale (de coordonare, de competitivitate şi de compensare) au sugerat elaborarea unor modele caracteriale: modelul balanței caracteriale, modelul cercurilor concentrice caracteriale şi modelul piramidei caracteriale.

Trăsăturile caracteriale, deşi sunt destul de numeroase în general, la un individ ele sunt în număr mult mai redus, fiecare caracter reflectând parțial ansamblul trăsăturilor posibile. De aceea, bogăția şi profunzimea trăsăturilor de caracter reprezintă un indicator major al valorii personalității.

Ca sistem valoric şi autoreglabil de atitudini şi trăsături, caracterul îndeplineşte mai multe funcții în cadrul personalității, şi anume: funcția de relaționare, funcția orientativ-adaptativă, funcția de mediere şi filtrare şi funcția reglatorie. El valorizează şi valorifică maximal toate celelalte subsisteme ale personalității.

Universitatea SPIRU HARET

Concepte-cheie

● *caracter* → profil psihomoral, manifestat în consistența relațiilor interpersonale şi în activitatea individului; ansamblu de atitudini şi trăsături care determină un mod relativ constant de orientare şi raportare a omului la ceilalți semeni, la societate în ansamblu şi la sine însuşi.

● *atitudine* → dispoziția psihică stabilă de a acționa într-un mod caracteristic în diverse situații, față de date şi evenimente ale realității; un principiu unificator al actelor de conduită care prefigurează o formă mai generală de reacții față de persoane, idei, situații, instituții, valori.

● *opinie* → expresia verbală a atitudinii.

● *normă socială* → regulă standardizată de conduită, recunoscută şi practicată de majoritatea membrilor unei colectivități, şi a căror încălcare atrage după sine sancțiuni specifice (oprobriul public, măsuri punitive); media opiniilor, atitudinilor şi comportamentelor acceptate social.

● *valoare* → proprietatea a ceva, relație subiectiv-obiectivă de natură socio-culturală, prezentând semnificații şi indicând o prețuire sau apreciere; standard cu ajutorul căruia relevanța obiectelor, atitudinilor, dorințelor poate fi evaluată; la nivelul său, individualul şi socialul se intersectează, cele două laturi fiind inseparabile; toate valorile sunt trăite subiectiv, comportă o implantare şi realizare psihică şi/sau spirituală, dar în mod real valoarea nu se poate defini decât printr-un proces de valorizare, raportare, obiectivare; valoarea se exprimă în atitudine, reprezintă obiectul atitudinii, în timp ce atitudinea reprezintă relațiile, pozițiile indivizilor.

● *atitudine-valoare* → concept introdus de R. Linton pentru a desemna un sistem în care primul element este formă, iar cel de-al doilea conținut; presupune asimilarea şi interiorizarea valorilor şi normelor sociale, devenind astfel nucleul funcțional al personalității cu rol de orientare, structurare şi autoreglare a conduitei.

● *trăsătură de caracter* → structură psihică internă, care conferă constanță modului de comportare a unei persoane în situații sociale semnificative pentru persoana respectivă.

● *trăsătură cardinală* → trăsătură care domină personalitatea şi viața individului, orientând axiologic conduita.

● *trăsătură centrală* → trăsătură care determină majoritatea comportamentelor individului.

Universitatea SPIRU HARET

● *caracteropatie* → tulburare caracterială care influenţează negativ comportarea socială; reducţia caracterului la o singură trăsătură ce domină şi subordonează sau anihilează pe celelalte, devenind tiranică şi impunându-se invariabil în conduită.

Autoevaluare

1. Precizaţi care este distincţia între caracter şi temperament.

2. Care sunt componentele caracterului din punct de vedere psihologic?

3. În ce relaţie pot fi valorile individuale cu cele sociale?

4. Care sunt cerinţele pentru ca o trăsătură comportamentală să devină trăsătură caracterială?

5. Ce trăsături caracteriale negative mai frecvente la copii şi adolescenţi cunoaşteţi şi cum consideraţi, că se pot ele corecta?

Universitatea SPIRU HARET

7. **EUL ÎN STRUCTURA PERSONALITĂȚII**

Eul reprezintă nivelul integrativ cel mai înalt în cadrul sistemului de personalitate. *Eul este nucleul central* al personalității, care asigură integrarea dinamică şi permanentă a informațiilor despre sine, despre ceilalți şi despre lume, generând astfel *sentimentul identității*, *continuității* şi *unității propriei existențe.*

7.1. ***Modalități de definire a Eului***

Având în vedere numărul foarte mare de definiții ale *Eului*, C. E. Moustakas (1956) afirma că „este mai uşor să simți Eul decât să-l defineşti." Totodată, diversitatea definițiilor date Eului poate fi redusă – în funcție de elementele comune pe care le conțin – la câteva *criterii*, şi anume:

1. *Locul şi rolul Eului în structura personalității;*
2. *Proprietățile (particularitățile) Eului;*
3. *Componența şi structura psihică a Eului.*

Pe baza acestor criterii, evidențiate de M.Zlate(2002), prezentăm în continuare următoarele definiții ale Eului:

1. *Definiții cu privire la locul şi rolul Eului în structura personalității:*

● „Eul este ceva de care suntem imediat conştienți. Îl considerăm ca regiunea caldă, centrală, strict personală a vieții noastre. Ca atare, joacă un rol crucial în conştiința noastră (un concept mai larg decât Eul), în personalitatea noastră (un concept mai larg decât conştiința) şi în organismul nostru (un concept mai larg decât personalitatea). Astfel, Eul este un fel de nucleu al ființei noastre" (G. Allport, 1991).

Universitatea SPIRU HARET

● „Eul este un sistem central al personalității care se dezvoltă în patru direcții: spre ceea ce noi dorim pentru noi înşine, spre ceea ce noi credem că datorăm altora şi lumii în general, spre expresia noastră personală şi spre capacitatea de a ne autorealiza şi autoevalua" (Ch. Bühler, 1973).

● „Eul este forma supremă a ființei noastre conştiente...; forma problematică a ființei noastre conştiente" (H. Ey, 1983).

● „Eul desemnează sediul conştiinței, persoana" (M. Grawitz, 1983).

● „Eul este nucleul sistemului personalității" (P. Popescu-Neveanu, 1978).

● „Eul este centrarea psihică a insului, nuclearizarea psihică a acestuia, autoreflectarea sa în propria-i conştiință" (I. Alexandrescu, 1988).

● „Eul este ceea ce diferențiază, individualizează, dă consistență ontologică şi delimitare, prin autodeterminare şi autoînchidere, personalității în raport cu mediul... Eul desemnează *chintesența* întregului proces de devenire şi integrare a personalității" (M. Golu, 2004).

2. *Definiții din care rezultă proprietățile (particularitățile) Eului:*

● „Eul este un luptător pentru scopuri" (W. James, 1929).

● „Eul este entitate unică, personaj ascuns privirii din afară, agent al acțiunilor noastre originale şi libere" (V. Pavelcu, 1982).

● „Eul nu este o entitate fizică, ci un produs" (N. Sillamy, 1980).

3. *Definiții referitoare la componența şi structura psihică a Eului*:

● „Eul nu este decât gândirea momentului, întotdeauna diferită de gândirea anterioară" (W. James, 1929).

● „Eul rămâne veşnic simțire subiectivă...Eul este simțire comună tuturor oamenilor, dar în limitele conştiinței individuale, căci el este un fapt de conştiință, trăit şi actual" (C. Rădulescu-Motru, 1927).

● „Eul este conştiința reflexivă constituită într-un sistem de valori propriu persoanei" (H. Ey, 1983).

● „Eul este o combinație de valori şi alegeri" (J.T.F. Bugental, 1965).

● „Eul este conştiința de sine... care cuprinde cunoştințele şi imaginea de sine, atitudinile conştiente sau inconştiente" (P. Popescu-Neveanu, 1978).

● „Eul este sediul ansamblului de motivații, percepții, al conştiinței şi acțiunilor, care condiționează adaptarea la mediu" (N. Sillamy, 1980).

Universitatea SPIRU HARET

● „Eul este o formațiune dobândită în prepararația psihologică a individului, constând din atitudini intercalate pe care individul le-a dobândit în relația cu propriul corp şi părțile sale, cu capacitățile sale, cu obiectele, cu persoanele, familia, grupurile, valorile sociale, scopurile şi instituțiile care definesc şi reglementează modul său de relaționare cu ele în situații şi activități concrete" (M. Sherif, 1968).

*
* *

Există un acord mai mare al autorilor asupra primelor două modalități de definire a Eului, relevându-se *locul şi rolul său central*, *de nucleu al personalității, unitatea, stabilitatea şi nivelul înalt de organizare, precum şi caracterul său dinamic.*

Cu privire la natura psihică a Eului, părerile sunt nu doar diferite, ci şi extrem de contradictorii, dictate de interogația dacă Eul este simțire sau gândire? emoție sau reflexie?

7.2. ***Structura psihologică a Eului***

Dincolo de diversitatea concepțiilor asupra naturii psihice a Eului, M.Zlate regăseşte, la majoritatea lor, unele aspecte comune, şi anume:

– Eul este un fapt de conştiință, însă nu orice fel de conştiință, ci o conştiință reflexivă (însoțită de gândire);

– în cazul Eului este vorba despre conştiința de sine;

– esențial pentru individ este intenționalitatea sa, orientarea finalistă, spre realizarea scopurilor.

Astfel, *gândirea, reflexivitatea, intenționalitatea* – ca procese prin care omul se cunoaşte pe sine, se gândeşte pe sine, ajungând la conştiința de sine şi prin care se realizează trecerea de la Eu ca *obiect* al cunoaşterii la Eu ca *subiect* al cunoaşterii – apar ca elemente primordiale ale Eului.

În afara elementelor menționate, s-a evidențiat că Eul dispune şi de un puternic suport *afectiv-motivațional* şi *atitudinal*. Psihologia genetică a arătat că în etapele inițiale (la vârstele mici) factorii afectivi au o mare importanță în elaborarea ulterioară a Eului reflexiv, conştient de sine, în timp ce psihopatologia a demonstrat că atunci când Eul se alterează, cele care rămân funcționale sunt structurile afective. Totodată Eul reprezintă o

Universitatea SPIRU HARET

„constelație de atitudini", conferind comportamentului direcționalitate, consistență şi selectivitate.

Actual, Eul este interpretat ca *organizator al cunoaşterii* şi ca *reglator al conduitei* cuprinzând atât elemente cognitive, cât şi afectiv-motivaționale.

În cadrul personalității, Eul îndeplineşte câteva funcții esențiale, şi anume:

● *funcția cognitivă*, de percepție şi interpretare a fluxului informațional prin raportarea conştientă la propria persoană;

● *funcția de mediere şi reglare* a atitudinilor, conduitelor şi acțiunilor prin care individul se orientează în mod *voluntar* şi *conştient* la mediul său, la ceilalți şi la sine însuşi;

● *funcția motivațională*, prin *Eul ideal* (configurarea sistemului proiectiv al persoanei) şi prin structurarea conştientă a câmpului motivațional în funcție de priorități, nivel de aspirație, conjuncturi etc.

Plecând de la ideea că teoria constructelor personale elaborată de G. Kelly, ar evidenția cel mai bine natura psihică a Eului, *constructul* fiind o reprezentare personală a lumii, folosită pentru a-i da sens, pentru a o anticipa, un fel de „unealtă spirituală" prin care discriminăm, organizăm şi anticipăm realitatea, M. Zlate (2002) consideră că „*Eul este un construct sintetic şi personal care izvorăşte din simțire, urcă la reflexie şi se exprimă în conduită, fiind permanent susținut motivațional.*" Autorul precizează că aplicând termenul de „construct" la Eu:

– se vizează nu doar produsul obținut la un moment dat, ci şi procesul prin care se obține produsul;

– se are în vedere mai ales procesul de sintetizare, de implicare şi integrare succesivă a diverselor componente ale vieții psihice până la nivelul conştiinței de sine, adică până la Eu.

În dezvoltarea sa, Eul se constituie succesiv, înglobând 3 componente intercorelate şi cointegrate:

1. *Eul corporal sau fizic* → imaginea despre mediul intern al organismului, imaginea despre constituția fizică, trăirile afective legate de acestea, ansamblul trebuințelor biofiziologice etc. şi asocierea cu judecăți de valoare corespunzătoare: frumos-urât, agreabil-dezagreabil, puternic-slab, bărbat-femeie etc. Este primul care începe şi se formează în ontogeneză.

Universitatea SPIRU HARET

2. *Eul psihologic* sau *spiritual* → imaginea despre propria organizare psihică internă, trăirile afective legate de acestea, motivația (nevoia) de autorealizare, de autoperfecționare, voința de acțiune etc. şi asocierea cu judecăți de valoare: capabil-incapabil, înzestrat-neînzestrat, talentat-netalentat, bun-rău etc.

3. *Eul social* → imaginea despre locul şi rolul propriu în societate, sistemul de valori sociale interiorizate şi integrate, motivele sociale, motivele de statut, sentimentele sociale, voința de interacțiune şi integrare socială, precum şi asocierea cu judecăți de valoare: apreciat-persecutat, integrat-marginalizat, realizat-frustrat, simpatizat-urât etc.

Astfel, structurarea Eului se elaborează treptat în cursul evoluției ontogenetice prin interacțiunea permanentă şi dialectic-contradictorie a conştiinței despre lumea externă şi a conştiinței de sine. Practic, Eul începe să se dezvolte de-abia în jurul vârstei de 3 ani, când, în plan psihologic intern devine posibilă reflexivitatea (autoraportarea), copilul trecând din ipostaza pasivă de *obiect* în cea activă de *subiect* al cunoaşterii.

Nivelul de dezvoltare al celor 3 componente ale Eului – Eul fizic, Eul psihologic, şi Eul social –, precum şi modul lor de articulare şi integrare, diferă de la o persoană la alta, rezultând diverse tipuri (profiluri):

a. *Tipul somatic* (dominanța Eului fizic – narcisimul ca formă particulară);

b. *Tipul spiritual* (dominanța Eului psihic – centrarea pe cunoaştere, pe nevoia de înțelegere, pe creație);

c. *Tipul social* (dominanța Eului social – centrarea pe nevoia de statut, de prestigiu sau pe motivația binelui general);

d. *Tipul mixt* (integrarea echilibrată a celor trei componente).

7.3. ***Relația Eu-conştiință***

Eul desemnează un individ conştient de identitatea sa proprie şi de relația sa cu mediul. W. James făcea distincția dintre „eu" (simțământul de existență proprie) şi „al meu" (conştiința asupra posibilității propriei persoane de a decide şi de a declanşa anumite acțiuni).

Eul conştient se află oarecum într-o situație ambiguă: el este „suspendat" între realitatea lumii externe şi realitatea propriei persoane.

Problema care se pune este cea a relației dintre cele două concepte – Eul şi conştiința –, dacă Eul este distinct sau similar conştiinței. Din acest

Universitatea SPIRU HARET

punct de vedere, de-a lungul timpului, au existat poziții divergente, opuse, filosofii având tendința de a separa total conceptul de Eu de cel de conştiință, în timp ce psihologii considerau cele două concepte ca fiind sinonime, identice. Actual, se consideră că Eul şi conştiința sunt distincte, totuşi complementare, existând concomitent de-a lungul întregii vieți conştiente a individului. Printre autorii care au surprins cel mai bine relația Eu-conştiință se evidențiază C. Rădulescu-Motru, G. Allport şi, în special, H. Ey.

● *C. Rădulescu-Motru* arăta că Eul, deşi se formează în interiorul conştiinței şi devine un factor important în transformarea acesteia, nu se identifică cu conştiința întreagă, ci cu diverse stări de conştiință pe care le organizează, introducând ordinea subiectivă. Eul nu creează unitatea conştiinței, ci îi urmează (deci, biologic, conştiința precede Eul).

● *G. Allport* (1991) afirma: „conştiința este mai largă decât Eul, personalitatea mai largă decât conştiința, organismul mai larg decât personalitatea".

● *H. Ey* consideră că Eul este forma supremă a ființei noastre conştiente, este conştiința reflexivă constituită într-un sistem de valori propriu persoanei. *Individul se ridică prin cunoaşterea de sine la conştiința de sine*. Eul şi conştiința se determină reciproc: conştiința de sine descoperă Eul, Eul devine ulterior conştiință, conştiința constituindu-se într-un mediu prin care avem acces la tot ce există. Plecând de la experiența subiectivă se ajunge la un statut de *obiectivitate*. În acest sens, conştiința reprezintă infrastructura Eului. În funcție de conştiință, Eul se articulează în câmpul său de experiență, devenind spectatorul propriei sale reprezentări şi actorul prezenței sale. Eul este cel care, punând ordine în trăitul experienței, prescrie câmpului conştiinței mişcări, conform legii sale, el având funcție de control, vigilență şi integrare. Totodată, Eul este istoria persoanei care se ancorează în experiența evenimentelor trăite, dar pe care le depăşeşte (Eul transcende experiența). La acest nivel, funcția Eului apare ca a unui donator cu sens, ca a unui directór de conştiință. Prin această *funcție axiologică*, Eul garantează interrelația cu altul, acordul cu altul, conştiința însăşi constituindu-se în dimensiune axiologică, Eul şi conştiința sa contopindu-se reciproc.

Eul, după cum precizează H. Ey, ascende evolutiv pe verticală, cunoscând două faze ale verticalității sale:

I. Conştiința constituită;

II. Conştiința constituantă.

Universitatea SPIRU HARET

Aşadar, Eul se naşte prin intermediul conştiinţei – conştiinţa fiind o premisă fundamentală a Eului –, dar ulterior devine donator de conştiinţă (creator de o nouă conştiinţă), în sensul că o dată apărut ridică conştiinţa la un nivel superior de vivacitate, optimalitate şi adaptabilitate, individul fiind obligat să se mişte în funcţie de conştiinţa sa constituantă. Eul controlează, dă sens, direcţionează şi, în cele din urmă, depăşeşte conştiinţa.

7.4. ***Relaţia Eu – personalitate***

Şi în cadrul relaţiei dintre Eu şi personalitate s-a pus aceeaşi problemă care viza relaţia dintre Eu şi conştiinţă, şi anume: dacă Eul şi personalitatea sunt concepte distincte sau identice. Separarea Eului de personalitate este întâlnită mai ales la filosofi, dar şi la unii psihologi atunci când se încearcă rezolvarea dilemei dacă Eul este anterior sau posterior personalităţii; precum şi la cei care considerau că Eul nici nu este necesar personalităţii, el putând lipsi fără ca personalitatea să fie afectată.

Actual, se consideră că Eul şi personalitatea nu sunt nici separate, nici identice, ci într-o permanentă interacţiune şi interdependenţă.

Pentru a evidenţia faptul că cele două concepte nu coincid, M. Zlate (2002) precizează: „*Eul este doar nucleul personalităţii, doar un fapt de conştiinţă individuală, pe când personalitatea se extinde în mediu, îşi trage şi îşi interiorizează numeroasele sale elemente sociale, profesionale, chiar cosmice*." C. Rădulescu-Motru afirma că personalitatea se cristalizează în jurul Eului, structura personalităţii conţinând şi alte elemente sufleteşti.

În acelaşi timp, C. Rădulescu-Motru (1927) pune în evidenţă unitatea şi interdependenţa dintre Eu şi personalitate, afirmând că „*fără Eu personalitatea omului ar fi o sistematizare oarbă de tendinţe, asemănătoare instinctelor; fără personalitate, Eul omului ar fi un caleidoscop fără valoare*." Eul şi personalitatea trebuie să meargă împreună:

– dinamica Eului influenţează dinamica personalităţii, ridicarea lui echivalând cu ridicarea personalităţii până la nivelul principiilor morale şi ideale, în timp ce coborârea lui înseamnă, în cazuri mai grave, disoluţia personalităţii;

– nivelul de elaborare al Eului influenţează nivelul de elaborare al personalităţii: cu cât Eul este mai dezvoltat, cu atât creşte gradul de conştientizare, de aprofundare a gândirii, se amplifică posibilitatea de direcţionare a întregului comportament al persoanei; când Eul este mai

Universitatea SPIRU HARET

puțin dezvoltat, persoana are impresia că nu ştie cine este, ce vrea, este derutată.

În concluzie, „Eul şi personalitatea sunt consubstanțiale, se formează şi evoluează concomitent. Nu ne naştem nici cu Eu, nici cu personalitate, ci vom dobândi Eul, vom deveni personalități. Nu este deloc întâmplător faptul că omul devine personalitate atunci când ajunge la conştiința de sine, deci când se formează ca Eu, şi nici faptul că degradarea Eului duce inevitabil şi invariabil la degradarea personalității" (M. Zlate, 2002). Acest punct de vedere depăşeşte modalitatea veche de interpretare a Eului ca fiind anterior sau posterior personalității. În raport cu personalitatea, Eul:

- este nucleul personalității, sistemul central al acesteia;
- este consubstanțial personalității, apărând şi devenind odată cu ea;
- conține şi exprimă personalitatea.

Rezultă că între Eu şi personalitate există o strânsă interacțiune şi interdependență, structura şi funcționalitatea Eului fiind corespondentă structurii şi funcționalității personalității. Mai mult decât atât, între structura personalității şi structura Eului există o simetrie perfectă, o personalitate stabilă/instabilă fiind consecința faptului că nucleul său – Eul – este stabil/instabil.

Rezumat

Eul reprezintă structura centrală a personalității, nivelul integrativ superior al acesteia, fiind zona în care se elaborează, se orientează şi se reglează atitudinile, conduitele şi activitățile prin care individul se raportează, în mod voluntar şi conştient, la mediul său, la ceilalți şi la sine însuşi. Eul generează sentimentul identității, continuității şi unității propriei existențe. Ca formă supremă a ființei noastre conştiente, Eul este conştiința reflexă constituită dintr-un sistem de valori proprii persoanei. Fenomenul conştiinței este însă mai larg decât zona fenomenologică a Eului.

În componența psihologică a Eului se regăsesc atât elementele cognitive, cât şi cele afectiv-motivaționale şi atitudinale. Structura Eului se caracterizează prin stabilitate, coerență şi un înalt nivel de organizare, fără ca aceasta să excludă aspectul dinamic. În plan diacronic, dinamica Eului presupune formarea şi evoluția sa succesivă, pe etape (de la Eul fizic la Eul psihic şi Eul social). În plan sincronic dinamica Eului prezintă fluctuații conjuncturale, în funcție de zona realității sociale pe care Eul o structurează, oferindu-i semnificații derivate din configurația propriilor caracteristici.

Principalele forme subiective de manifestare a Eului sunt imaginea de sine şi conştiinţa de sine, aflate într-o relaţie dialectică de condiţionare şi implicare reciprocă.

În cadrul personalităţii, Eul îndeplineşte diverse funcţii: funcţia cognitivă, funcţia axiologică, funcţia motivaţională, funcţia de mediere şi reglare.

O problemă deosebit de importantă o constituie relaţia între Eu şi conştiinţă, precum şi relaţia între Eu şi personalitate. În acest sens, Allport arăta că personalitatea include conştiinţa care, la rândul ei, include Eul. Între Eu şi conştiinţă, între Eu şi personalitate există o permanentă interacţiune şi interdependenţă.

Concepte-cheie

● *Eu* → nucleul sistemului personalităţii, în alcătuirea căruia intră cunoştinţele şi imaginea despre sine, precum şi atitudinile faţă de cele mai importante interese şi valori; formă de organizare dinamică a proceselor subiective prin care ne raportăm conştient la lume şi la noi înşine.

● *Eu fizic* → atitudinile corporale care se identifică cu schema corporală.

● *Eu psihic* → totalitatea dispoziţiilor psihice înnăscute sau dobândite.

● *Eu social* → atitudinile faţă de relaţiile sociale ale individului.

● *conştiinţă* → forma supremă a organizării psihice, prin care se realizează integrarea subiectiv-activă a tuturor fenomenelor psihice şi care facilitează raportarea permanentă a individului la mediu.

● *conştiinţă reflexivă* → conştiinţa de sine; conştiinţa clară a unui Eu care acţionează în mod responsabil; formă complexă de reflectare la nivelul căreia subiectul care reflectă şi obiectul reflectat coincid (reflexiile persoanei sunt orientate spre propriile-i idei, sentimente, acţiuni).

● *imagine de sine* → totalitatea ideilor şi credinţelor individului despre propria persoană (Eu); include informaţii despre Eul fizic, Eul psihologic şi Eul social; factor mediator între solicitările interne şi cele externe.

● *autocunoaştere* → act de reflectare a personalităţii complexe a unui individ în propria-i conştiinţă, ce presupune capacitatea de autoanaliză şi autoevaluare, o bună imagine de sine, realism, intuiţie, responsabilitate.

Autoevaluare

1. Cum se defineşte Eul în contextul personalităţii?
2. Care este locul Eului în structura personalităţii?
3. La ce vârstă începe să se formeze imaginea de sine? Argumentaţi.
4. Ce funcţii îndeplineşte Eul în cadrul personalităţii?
5. Care este distincţia între Eu, conştiinţă şi personalitate?

Universitatea SPIRU HARET

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Adler, A., *Sensul vieţii,* Editura IRI, Bucureşti, 1995.

Adler, A., *Cunoaşterea omului,* Editura IRI, Bucureşti, 1996.

Alexandrescu, I., *Persoană, personalitate, personaj*, Editura Junimea, Iaşi, 1988.

Allport, G., *Structura şi dezvoltarea personalităţii,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1991.

Bejat, M., *Talent, inteligenţă, creativitate*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971.

Berger, G., *Traité pratique d'analyse du caractère*, P.U.F., Paris, 1974.

Bertalanffy, L. Von, *General System Theory: Foundation, Development Applications*, George Braziler Inc., New York, 1966.

Bertalanffy, L. Von, *General System Theory: Applications to Psychology,* în *The Social Sciences – Problems and Orientations*, Mouton, Paris, UNESCO, 1968.

Birch A., Hayward, Sh., *Diferenţe interindividuale*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1999.

Brody, N., *Intelligence*, Acad. Press, San Diego, 1992.

Bugental, J.T.F., *The Search for Authenticity*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1965.

Bühler, Ch., *La vie humaine dans la totalité*, în: Bugental, J.T.F, *Psychologie et libération de l'homme*, Gerard, Verviers, 1973.

Burloud, A., *Le caractère*, P.U.F., Paris, 1942.

Burt, C., *The Factors of Mind*, Mc. Millan, London, 1941.

Buss, A. H., Plomin, R., *A Temperament Theory of Personality Development*, Wiley, New York, 1975.

Cattell, R.B., *Personality*, Mc Graw, New York, 1950.

Universitatea SPIRU HARET

Cattell, J.B., *Abilities: Theory, Structure, Growth and Action*, Houghton Mifflin Co., Boston, 1971.
Căpâlneanu, I., *Inteligență şi creativitate*, Editura Militară, Bucureşti, 1978.
Ceauşu, V., *Autocunoaştere şi creație*, Editura Militară, Bucureşti, 1983.
Chelcea, S., *Personalitate şi societate în tranziție*, Societatea Știință & Tehnică S.A., București, 1994.
Clonninger, S., *Theory of Personality*, Prentice Hall, New Jersey, U.S.A, 1993.
Cristea, D., *Tratat de psihologie socială*, Editura ProTransilvania, 2000.
Duijker, H.C.J., Fraisse, P., Meili, R., *Les attitudes*, P.U.F., Paris, 1961.
Ey, H., *Conştiința*, Editura Stiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983.
Eysenck, H.J., *Les dimensions de la personnalité*, P.U.F., Paris, 1950.
Eysenck, H.J., *The Structure of Human Personality*, Wiley, New York, 1953.
Ferguson, G., *Human Abilities*, Anual Review of Psychology, 1965.
Filloux, J.C., *La personnalité*, P.U.F., Paris, 1967.
Fordham, F., *Introducere în psihologia lui C.G. Jung*, Editura IRI, Bucureşti, 1998.
Foss, R.M., (Ed.), *Orizonturi noi în psihologie,* Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1973.
Gardner, H., *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*, Basic Books, New York, 1983.
Golu, M., *Dinamica personalității,* Editura Geneze, Bucureşti, 1993.
Golu, M., *Fundamentele psihologiei* (vol. II), Editura Fundației *România de Mâine*, Bucureşti, 2004.
Golu, M., Dicu, A., *Introducere în psihologie*, Editura Științifică, Bucureşti, 1973.
Golu, P., *Fundamentele psihologiei sociale*, Editura EXPONTO, Constanța, 2000.
Grawitz, M., *Lexique des sciences sociales*, Dalloz, Paris, 1983.
Guilford, J.P., *The Nature of Human Intelligence*, Mc Graw-Hill, New York, 1967.
Hall, C.S., Lindzey, G., *Theories of Personality,* Wiley, New York, 1957.
Halsey, A.H., *Aptitude intellectuelle et éducation*, OCDE, Paris, 1961.
Hayes, N., Orrell, S., *Introducere în psihologie,* Editura All, Bucureşti, 2003.

Universitatea SPIRU HARET

Hedges, P., *Personalitate şi temperament*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999.
Hjelle, L.A., Ziegler, D.J., *Personality Theories*: *Basic Assumptions, Researches and Applications*, Mc Graw-Hill, Book Company, New York, 1976.
Horney, K*., Direcţii noi în psihanaliză*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1995.
Huber, W., *Introduction à la psychologie de la personnalité*, Mardaga, Bruxelles, 1992.
Iluţ, P., *Sinele şi cunoaşterea lui*, Editura Polirom, Iaşi, 2001.
James, W., *Précis de Psychologie*, Marcel Rivière Edit., Paris, 1929.
Janet, P., *Les débuts de l'intelligence*, Flammarion, Paris, 1935.
Jung, C.G., *Puterea sufletului – Antologie* (vol. I-II), Editura Anima, Bucureşti, 1994.
Jung, C.G., *În lumea arhetipurilor*, Editura Jurnalul Literar, Bucureşti, 1994.
Jung, C.G., *Tipuri psihologice*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997.
Jurcău, N., *Aptitudini profesionale*, Editura Dacia, Bucureşti, 1980.
Kelly, G.A., *The Psychology of Personal Constructs*, Norton, U.S.A., 1955.
Kovalev, A.G., Measişcev, V.N., *Particularităţile psihice ale omului*, (vol. I-II), Editura Didactică şi Pedagogică, 1958, 1963.
Lamiell, J.T., *Toward an Idiothetic Psychology of Personality*, în American Psychologist, nr. 36, 1981.
Levy-Strauss, Cl., *Antropologia culturală*, Editura Politică, Bucureşti, 1978.
Linton, R., *Fundamentul cultural al personalităţii*, Editura Ştiinţifică, 1968.
Macsinga, I., *Psihologia diferenţială a personalităţii*, Tipografia Universităţii de Vest din Timişoara, 2000.
Mărgineanu, N., *Condiţia umană*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973.
Mărgineanu, N., *Psihologia persoanei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1999.
Mc. Clelland, D.C., *Personality*, Sloane, New York, 1951.
Meili, R., *La structure de la personnalité*, în Fraisse, P., Piaget, J., *Traité de Psychologie Expérimentale*, vol. V, P.U.F., Paris, 1969.
Mischel, W., *Personality and Assesment*, Wiley, New York, 1968.
Mitrofan, N., *Aptitudinea pedagogică*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988.
Moustakas, C. E., (Ed.) *The Self: Exploration în Personality Growth*, Harper, New York, 1956.

Universitatea SPIRU HARET

Neculau, A., (Coord.), *Psihologie socială*, Editura Polirom, Iaşi, 1996.
Nuttin, J., *La structure de la personnalité*, P.U.F., Paris, 1985.
Oléron, P., *L'intelligence*, P.U.F., Paris, 1974.
Oprescu, V., *Aptitudini şi atitudini*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1991.
Pamfil, E., Ogodescu, D., *Persoană şi devenire*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.
Pavelcu, V., *Culmi şi abisuri ale personalităţii*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974.
Pavelcu, V., *Metamorfozele lumii interioare*, Editura Junimea, Iaşi, 1976.
Pavelcu, V., *Cunoaşterea de sine şi cunoaşterea personalităţii*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1982.
Pervin, L.A., *Personality. Theory and Research*, John Wiley & Sons Inc., New York, 1993.
Piaget, J., *Psihologia inteligenţei*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965.
Piaget. J., *Le structuralisme*, P.U.F., Paris, 1968.
Popescu-Neveanu, P., *Tipurile de activitate nervoasă superioară la om*, Editura Academiei, Bucureşti, 1961.
Popescu-Neveanu, P., *Personalitatea şi cunoaşterea ei*, Editura Militară, Bucureşti, 1969.
Popescu-Neveanu, P., *Curs de psihologie generală* (vol. I), Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1976.
Popescu-Neveanu, P., *Dicţionar de psihologie*, Editura Albatros, Bucureşti, 1978.
Popescu-Neveanu, P., Teodorescu, S., *Coordonate teoretico-metodologice în abordarea personalităţii*, în: Zörgö, B.(Coord.), *Probleme fundamentale ale psihologiei*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1980.
Popescu-Neveanu, P., Zlate, M., Creţu, T., (Coord.), *Psihologie şcolară*, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1987.
Potkay, Ch. R., Allen, B., *Personality: Theory, Research and Applications*, California, 1986.
Radu, I., *Introducere în psihologia contemporană*, Editura Sincron, Cluj-Napoca, 1991.

Universitatea SPIRU HARET

Ralea, M., *Explicarea omului,* Editura Minerva, Bucureşti, 1972.
Rădulescu-Motru, C., *Personalismul energetic*, Editura Casei Şcolilor, Bucureşti, 1927.
Rădulescu-Motru, C., *Curs de psihologie*, Editura Esotera, Editura Vox, Bucureşti, 1996.
Roşca, Al., Zörgö, B., *Aptitudinile*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972.
Roşca, Al., *Psihologie generală*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1976.
Rubinstein, S.L., *Existenţă şi conştiinţă*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1962.
Schultz, D., *Theories of Personality*, Brooks/Cole Publishing Company, California, 1986.
Seeman, J., *Personality Integration: Studies and Reflections*, Human Sciences Press, New York, 1982.
Sillamy, N., *Dictionnaire encyclopédique de psychologie*, Bordas, Paris, 1980.
Sherif, M., *Self Concept*, în: International Encyclopaedia of the Social Sciences, (vol. 14), Mc. Millan Company and Free Press, New York, 1968.
Sternberg, R.I., *Beyond: I.Q.: A Triarhic Theory of Human Intelligence*, Cambridge University Press, New York, 1986.
Stoetzel, I., *La psychologie sociale*, Flammarion, Paris, 1963.
Tournier, P., *Le personnage et la personne*, Neuchatel, Delachaux et Niestlé, 1965.
Tucicov-Bogdan, A., *Psihologie generală şi psihologie socială*, (vol. II), Editura Didactică şi Pedagogică, 1973.
Turcu, F., *Formarea aptitudinii tehnice*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1975.
Wiggins, S.J., *The Psychology of Personality*, Addison-Wesley Publishing Company, London, 1971.
Zapan, Gh., *Cunoaşterea şi aprecierea obiectivă a personalităţii*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984.
Zisulescu, Şt., *Aptitudini şi talente*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1971.
Zisulescu, Şt., *Caracterul*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1973.
Zlate, M., *Omul faţă în faţă cu lumea*, Editura Albatros, Bucureşti, 1988.

Universitatea SPIRU HARET

Zlate, M., *Introducere în psihologie*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.
Zlate, M., *Fundamentele psihologiei*, Editura Pro Humanitate, Bucureşti, 2000.
Zlate, M., *Eul şi personalitatea*, Editura Trei, Bucureşti, 2002.
Zörgö, B., (Coord.), *Probleme fundamentale ale psihologiei*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1980.

Universitatea SPIRU HARET